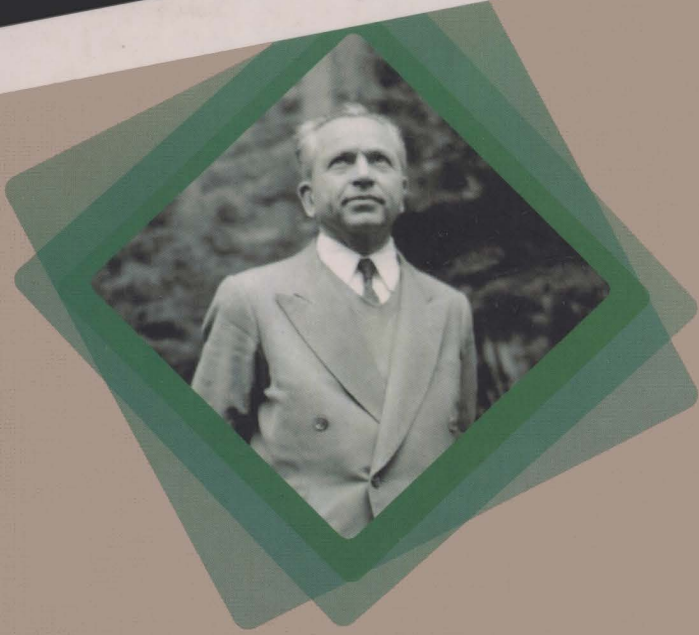

Nurettin Topçu

Mehmet Âkif

Mehmet Âkif'in yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.

Dergâh Yayınları: 175

Sertifika No: 14420

Çağdaş Türk Düşüncesi: 13

Nurettin Topçu Külliyyatı: 10

ISBN: 978-975-995-265-5

1. b. Mart 1970, 2. b. Ekim 1998, 3. b. Temmuz 2006

4. b. Mayıs 2010, 5. b. Mart 2011

6. Baskı: Aralık 2011

Dizi Editörü: İsmail Kara

Sayfa Düzeni: Ayten Balaç

Kapak Serisi Tasarımı: Işıl Döneray

Kapak Uygulama: Ercan Patlak

Basım Yeri: Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.

Beysan Sanayi Sitesi Birlik Cad. Yayıncılar Birliği Sitesi

No: 32 Kapı no: 4G Yakuplu - Büyükçekmece / İstanbul

Sertifika No: 20699

Cilt: Güven Mücellit & Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Devekaldırımı Cad. Gelincik Sok. Güven İş Merkezi No: 6

Mahmutbey - Bağcılar / İstanbul

Dağıtım ve Satış: Ana Yayın Dağıtım

Molla Fenari Sokak Yıldız Han No: 28 Giriş Kat

Tel: [212] 526 99 41 (3 hat) Faks: [212] 519 04 21

Cağaloğlu / İstanbul

Nurettin Topçu

MEHMET ÂKÎF

Yayına hazırlayanlar:
Ezel Erverdi - İsmail Kara

DERGÂH YAYINLARI

Klodfarer Cad. No:3/20 34112 Sultanahmet / İstanbul
Tel: [212] 518 95 79-80 Faks: [212] 518 95 81
www.dergahyayinlari.com / bilgi@dergahyayinlari.com

SUNUŞ

Cumhuriyet devri Türk düşüncesinin önemli, bereketli ve fikirleri itibariyle nadir mütefekkirlerinden biri olan rahmetli Nurettin Topçu hocamızın bütün eserlerini vefatından yirmiiki yıl sonra (1997) toplu olarak yeniden neşretmeye başladık. Aslında Dergâh Yayınları olarak 1978 yılında böyle bir teşebbüsü başlatmış ve *Yarınki Türkiye* ile *Milliyetçiliğimizin Esasları*'nı aynı yıl yayımlamıştık. Fakat burada serdedilmesi uygun olmayan bazı sebepler yüzünden bu teşebbüs, Nurettin Bey'in Fransızca basılan doktora tezinin tercümesinin 1995'te *İsyan Ahlâkî* adıyla basılmasına kadar akim kaldı.

1978 yılındaki teşebbüsümüzde Hoca'nın yazılarını yeni bir tasnife tabi tutarak yayımlamayı düşünmüş ve neticede *Yarınki Türkiye* önceki iki baskısından nispeten farklı bir şekilde düzenlenirken *Milliyetçiliğimizin Esasları* yeni bir derleme kitap olarak ortaya çıkmıştı.

Yeni külliyet çalışması ile gerçekleştirmeye çalıştığımız yayının prensiplerini ise şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Nurettin Bey'in *Felsefe, Mantık, Psikoloji, Sosyoloji, Ahlâk* adlı ders kitaplarıyla doktora tezi *İsyan Ahlâkî* ve doçentlik tezi *Bergson* dışta bırakılırsa diğer eserlerinin hepsi, önceden yayımlanmış makalelerinin, Hoca'nın öne çıkardığı ve yeniden yorumladığı belli konular ve kavramlar etrafında kitaplaştırılmasından ibarettir.

(İlk neşirleri broşür veya küçük kitap halinde olup da daha sonra yine Hoca'nın sağlığında bir kitabın içine giren metinlerin de son halleri esas alınmıştır. *Kültür ve Medeniyet* kitabına dahil olan *Garbın İlim Zihniyeti ve Ahlâk Görüşü* broşürü ile *Ahlâk Nizamı* kitabına giren *Komünizme Karşı Yeni Nizam* kitapçığı böyledir). Durum böyle olmakla beraber Hoca'nın sağlığında ve onun muvafakatıyla oluşmuş, birleştirilmiş kitapların adlarını esas itibariyle bu toplu yayında da muhafaza etmeyi daha uygun gördük. Muhtevalarının yakınlıklarını, hatta ayrılmazlıklarını hesaba katarak *İslâm ve İnsan*'la *Mevlâna ve Tasavvufu*, *İrâdenin Dâvası* ile *Devlet ve Demokrasi*'yi birlikte yayınladık. Bu kitapların künyelerinde ve kapaklarında içerdikleri iki kitabın da adı yer almaktadır.

Bu genel prensibe rağmen daha önce kitaplara girmemiş yazılardan yeni iki kitapçığın ortaya çıktığına da işaret edelim. Bunlar Hoca'nın portre denemelerini bir araya getiren *Millet Mistikleri* ile *Amerikan Mektupları - Düşünen Adam Aranızda* kitaplarıdır.

2. Makale olarak yayımlanmakla beraber kitaplara girmemiş yazılar tespit edilerek bunların tamamına yakın kısmı, girebilecekleri kitapların, muhteva itibariyle uygun kısımlarına yerleştirilmiştir. Kitaplara yeni giren bu yazılarda teknik düzenlemeler hariç, hiçbir tasarrufta bulunulmamıştır. Nurettin Bey sağlığında kitaplaşan makalelerinde sınırlı oranda sadeleştirmeler ve çok az tadil ve tashihsiz yapılmıştır. Bir kısmı Dergâh Yayınları arşivinde muhafaza edilen müellif tashihli nüshalardan yola çıkarak bu tadil ve sadeleştirmelerin fikrî bir değişiklik, muhtevaya ilişkin hafifletme-kuvvetlendirme unsurları taşımadıkları söylenebilir. Yine de akademik çalışma yapacak olanların bunları ilk yayımlandıkları şekilleriyle karşılaştırmaları faydadan hâli değildir. (İleriki yıllarda Nurettin Bey'in bütün makalelerini, –özellikle akademik çalışmalar için– kronolojik olarak ve ilk yayımlandıkları şekli esas alıp diğer tasarrufları dipnotlarda göstererek bir yayın yapmayı da düşünüyoruz).

3. Bu yayın sırasında yapılan en önemli işlerden biri her yazının

sonunda o yazının tesbit edilen künyesini (birden fazla yayınlanmışsa künyelerini) vermek olmuştur. Nurettin Topçu'nun fikrî mücadelesi, siyaseti, farklılığı ve tavrı açısından fevkalâde önemli olan bu kronoloji, Cumhuriyet tarihimizde pek görülmeyen bir fikrî “duruş”un ve ısrarlı mücadelenin hikâyesini de doğrudan veya dolaylı yollarla sergilemektedir. Bir örnek vermek gerekirse Türkiye’de eşzamanlı olarak fazla örneği olmayan, N. Topçu'nun demokrasi kavramı etrafındaki tahlil ve tenkitlerini ihtiva eden mühim ve istisnai yazılarının 27 Mayıs 1960 ihtilâlinin akabinde yazılmış oldukları söylenebilir (Bu yazılar *Devlet ve Demokrasi* kitabında yer almaktadır). “Kanlı Pazar” hadisesi üzerine yazılan “Kin ile din birleşmez” (1969) ve yükselen dinî-siyasî hareketler üzerine kaleme alınan “İslâmı sömüren siyaset” (1971) yazıları da böyledir. .

Bu künyelerde yazının ilk yayınlandığı yer ve ardından yer aldığı kitap(lar) ve baskıları belirtilmiş, kitaplardaki şekli birden fazla yazının bir araya getirilmesinden meydana gelmişse bunlara da işaret edilmiştir.

N. Topçu'nun bazı yazıları talep üzerine, kendi tensibiyle veya haber verilmeden iktibas yoluyla başka dergilerde de yayımlanmıştır. Künyelerde rastlanacak birden fazla dergi veya gazete adı bu mükerrer neşirleri göstermektedir.

Yazıların sonundaki künyelerde kitap isimlerinin, ilk harflerinden oluşan kısaltmaları konduğu için bunları alfabetik olarak vermek istiyoruz:

AMK: Amerikan Mektupları - Düşünen Adam Aranızda,

AN: Ahlâk Nizâmı,

BF: Büyük Fetih,

DD: Devlet ve Demokrasi,

GİZAG: Garbın İlim Zihniyeti ve Ahlâk Görüşü,

ID: İradenin Dâvası,

İİ: İslâm ve İnsan,

KKYN: Komünizme Karşı Yeni Nizam,

KM: Kültür ve Medeniyet,

MA: Mehmet Âkif,

ME: Milliyetçiliğimizin Esasları,

MM: Millet Mistikleri

MT: Mevlâna ve Tasavvuf,

Ş: Şehit,

T: Taşralı,

TMD: Türkiye'nin Maarif Dâvası,

VF: Varoluş Felsefesi,

VO: Var Olmak,

YT: Yarınki Türkiye.

Birden fazla basılmış kitapların hangi baskılarında yazının yer aldığına da işaret edilmiştir. (Meselâ bir yazının sonunda “*TMD/1, 2*” denmişse bu o yazının *Türkiye'nin Maarif Dâvası*'nın 1. ve 2. baskılarında, “*TMD/2*” denmişse yalnız 2. baskıda yer aldığını göstermektedir). Yazının sonunda kitap kısaltmalarıyla ilgili bir not yoksa bu o yazının kitaplara ilk defa bu baskıda girdiğini ifade etmektedir.

4. Kitaplarda yer alan yazıların çok az bir kısmının ilk yayımlandıkları yer maalesef bulunamamıştır. Bu eksikliği ilgililerin ve okuyucuların da yardımlarıyla daha sonraki baskılarda tamamlayabileceğimizi düşünüyoruz.

Künyeler için tamamen veya kısmen taradığımız dergiler ve gazeteler ile N. Topçu'nun o yayın organında yazdığı yıllar ve mükerrer neşirler dahil yazı adedi, yayın organına göre alfabetik olarak şöyledir:

Akşam (gazete, 1972, 16 yazı), *Asrın Dini Müslümanlık* (1962, 4 yazı), *Bilgi - Yeni Bilgi* (1949, 2 yazı), *Bizim Türkiye* (1948-1951, 14 yazı), *Büyük Doğu* (1949-1959, 15 yazı), *Çağrı* (Konya, 1963, 1968, 2 yazı), *Düşünen Adam* (1961-1964, 22 yazı), *Ehl-i Sünnet* (1951, 1 yazı), *Fedai* (1963, 1 yazı), *Fetih* (1957, 1964, 3 yazı), *Filiz* (1971, 2 yazı),

Forum (1960, 1 yazı), *Gurbet* (1958, 1965, 3 yazı), *Hareket* (1939-1974, 213 yazı), *Havadis* (gazete, 1959-1960, 3 yazı), *Hilâl* (1960, 1986, 2 yazı), *Hür Adam* (1952, 2 yazı), *Hürsöz* (gazete, Erzurum, 1959-1963, 15 yazı), *İslâm Dünyası* (1952-1957, 3 yazı), *İslâm Medeniyeti* (1967, 2 yazı), *İslâmın İlk Emri Oku* (Konya, 1962 ve 1967, 4 yazı), *İstanbul* (1954, 1 yazı), *İstanbul Erkek Lisesi Yıllığı* (1946 ve 1961, 2 yazı), *Komünizme Karşı Mücadele* (1950-1952, 45 yazı), *Köylünün Sesi* (1971, 1 yazı), *Meslek* (1960-1961, 3 yazı), *Milli Gençlik* (1967-1968, 3 yazı), *Sabah* (gazete, 1975, 1 yazı), *Savaş* (1951, 1 yazı), *Sebilürreşad* (1955-1962, 7 yazı), *Senirkent* (1950, 8 yazı), *Serdengeçti* (1949-1952, 3 yazı), *Son Havadis* (gazete, 1961, 5 yazı), *Son Saat* (1952, 2 yazı), *Sosyalist* (1967, 1 yazı), *Sönmez Neşriyat* (1965, 1 yazı), *Şule* (1962-1963, 9 yazı), *Tanrıdağı* (1950, 1 yazı), *Tasvir* (1948-1949, 2 yazı), *Tek Yol* (1973, 1 yazı), *Tohum* (1963-1965, 9 yazı), *Toprak* (1955, 1 yazı), *Türk Düşüncesi* (1955, 1958, 2 yazı), *Türk Ruhu* (1957-1958, 6 yazı), *Türk Yurdu* (1959-1966, 17 yazı), *Ufuk* (1972, 1 yazı), *Volkan* (1951, 1 yazı), *Yağmur* (1963-1969, 3 yazı), *Yaprak* (1963, 1 yazı), *Yeni İstanbul* (gazete, 1962-1965, 14 yazı), *Yeni İstiklâl* (gazete, 1961-1966, 58 yazı), *Yeşilnur* (1960, 1 yazı).

Nurettin Bey'in uzun yazarlık hayatı içinde en çok yazı yazdığı yayın organı, normal olarak kurucusu olduğu *Hareket* dergisidir; 1939-1974 arasında 213 yazısı burada yayınlanmıştır. 5 adedinin üzerinde yazı yazdığı diğer mecmualar şunlardır: *Komünizme Karşı Mücadele* (45 yazı), *Düşünen Adam* (22 yazı), *Türk Yurdu* (17 yazı), *Büyük Doğu* (15 yazı), *Bizim Türkiye* (14 yazı), *Tohum* (9 yazı), *Şule* (9 yazı), *Senirkent* (8 yazı), *Sebilürreşad* (7 yazı), *Türk Ruhu* (6 yazı). Gazetelere gelince *Yeni İstiklâl* (58 yazı), *Akşam* (16 yazı), *Hürsöz* (15 yazı), *Yeni İstanbul* (14 yazı), *Son havadis* (5 yazı).

5. Nurettin Bey'in fazla uzun sürmeyen, 1960 ve 1971 askerî müdahalesi sonrasında yoğunlaştıkları için hususi anlamları da olan gazete köşe yazarlıkları da olmuştur. *Havadis* (Osman Asyalı müstearıyla), *Son Havadis*, *Yeni İstanbul*, *Hürsöz* (Erzurum) ve *Akşam*

gazeteleri bu açıdan önemli olmakla beraber bunların düzenli ve tamamen taranması ve toplanan yazıların tasnif edilmesi bütünüyle henüz mümkün olmamıştır. Bu yüzden eldeki gazete yazılarının bütününe kitapların ilgili yerlerine serpiştirilmesi uygun görülmemiş, ileride yapılacak ek çalışmalarla gazete ve dergi yazılarından kitaplara girmemiş olanlarının ve ilişki yahut uygunluk itibarıyla kitaplara yerleştiremediğimiz az sayıdaki bazı makalelerinin müstakil iki kitap halinde yayınlanacaktır*.

6. Topçu'nun hikâyelerini bir araya getiren *Taşralı* kitabı ve hayatta iken basılmasına izin vermediği *Reha* adlı romanı ile Milli Eğitim ders programlarına göre kısmî değişiklikler ve sadeleştirmeler geçiren 5 ders kitabı da külliyat içinde neşredilmiştir.

7. Külliyat yeni şekliyle yayınlanıp tamamlandıktan sonra Nurettin Bey'in talebelerinden sayın Muzaffer Civelek bey kitapların tamamını okuyup, bazılarını ilk neşirleriyle karşılaştırıp tashihlerde ve tekliflerde bulunmuş, bunları yine Nurettin Bey'in talebelerinden Orhan Okay hocamız gözden geçirip kanaatlerini belirtmiştir. Yeni baskılarda gözönünde bulundurduğumuz bu tashih ve teklifler için kendilerine müteşekkirimiz.

Yeni şekliyle Nurettin Topçu külliyatını okuyucularımıza, Türk fikir ve kültür hayatına sunarken hep önümüzde yürüyen Hocamızı bir daha rahmetle yâd ediyoruz. Nur içinde yatsın.

Eylül 2011

DERGÂH YAYINLARI

* Nurettin Topçu'nun bugünkü bilgilerimize göre tam bir bibliyografyası İsmail Kara tarafından hazırlanmış ve *Nurettin Topçu* kitabı içinde yayınlanmıştır; Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2009, s. 124-67. Bu çalışmanın bir sonraki aşaması bu sene (2011) *Nurettin Topçu - Hayatı ve Bibliyografyası* adıyla kitap olarak Dergâh Yayınları arasında da neşredilecektir.

Not: Nurettin Topçu'nun Mehmet Âkif'le ilgili yazdığı ilk iki yazı *Hareket* dergisinde çıktı:

“Mehmet Âkif”, *Hareket*, 1/19, Şubat 1943.

“Mehmet Âkif”, *Hareket* 11/10, Aralık 1947.

Âkif'in vefatının 20. yıldönümünde Milliyetçiler Derneği'nin düzenlediği ihtifalde Nurettin Bey uzun bir konuşma yaptı ve bu konuşma diğer konuşmalarla birlikte *Mehmet Âkif* adıyla 1957 yılında basıldı. (İlaveli 2. bs. 1961. 104 sayfalık kitabın 50 sayfası N. Topçu'nun metnidir). Elinizdeki kitabın 1970 yılında basılan ilk baskısı buradaki metnin genişletilmiş halidir ve geçen zaman içinde yazılan yazıları da bir şekilde içermektedir. Şöyle ki;

Kitaptaki “Hürriyet anlayışı” kısmı, sonunda künyesinde görüleceği gibi 1963'te *Yeni İstiklâl*'de çıkan 3 yazının gözden geçirilmiş halidir.

“Âkif'te Sanat ve Cemiyet”, *Hareket* IV/48, Aralık 1969 yazısı bu kitabın “Şahsiyeti”, “Sanatı”, “Safahat'ın felsefesi” kısımlarına dağılmış vaziyettedir.

“Mehmed Âkif'in büyük eseri”, *Hilal*, sayı: 12, Ocak 1960 yazısını tekrarları önlemek için ilk iki yazı gibi kitaba almadık.

“İsyanı” kısmı 1961 baskısında olmakla beraber *Sebilürreşad* mecmuasında da yayımlanmıştır.

Bu baskıya ilave ettiğimiz tek yazı “Ek”teki *Akıfname* kitabı için yazılan takriz yazısıdır.

Kitabı gözden geçiren Orhan Okay beyefendiye teşekkür ediyoruz.

İçindekiler

Şahsiyeti, 15

Sanatı, 23

İdealizmi, 41

 Milliyetçiliği, 43

 İnkılâpçılığı, 49

 Din ve mistisizmi, 58

Safahat'ın Felsefesi, 64

Hürriyet Anlayışı, 83

İsyanı, 91

Ek, 101

 "Âkifnâme'ye" Dair, 103

ŞAHSİYETİ

Uçurumla zirveyi görmüyoruz. Sade bir düzlükte yürüdüğümüzün farkındayız; rahatça yürüdüğümüzü, rahat yaşadığımızı zannediyoruz.

Duyduğumuzu vehmederek yaşıyoruz, duygusuzluğumuzun farkında değiliz; en az sahip olduğumuz duygu, realitenin duygusudur.

Çocuğu ağıladığı için döven anneye benziyoruz. Köylüsünün olduğu gibi, gençliğinin de sefaletine nasırlanmış ellerle dokunan, duygusuz gözlerle bakan merhametsiz bir cemaat olduk. Zulmümüze bir de kin karıştırdığımızın farkında değiliz. Daha dün câmi avlusundaki çınarda gölgelenirken, elli sene içinde ne olduğunu bilmediğimiz bir büyük sanayi asrının ateşten bir sel gibi baskınına uğradık: Örf gitti, kuvvet gitti, aile gitti, idrâk gitti; ümitler hep gitti; hâlâ karanlıkta bekliyoruz. Bugünkü bir ailenin romanı, Âsur hükümdarına esir olan bir kahramanın macerasından bin defâ daha acıklıdır. Maddî ve ruhî sefalet çekenlerin sayısı milyonları aşan büyük sanayi asrının çocuklarıyız. Ancak maddî ve mânevî bütün tedavi vasıtaları yabancı diyarların elinde ve şuurundadır. Bu, belki sefaletimizin en acıklı tarafıdır. Vâkıa üniversite gençliğimizin sayısı da on binleri buldu. Fakat kültür ve ahlâk dâvalarının en küçüğü bile halledilmekten ümitsiz, düşünülmekten uzak duruyor. Gitgide ilim, hayata hâkim olma

iktidarını kaybetmektedir. En kalabalıklaşan yerler, yalnız mad-desiz kokain uyuşukluğu veren sinemalar değil, aynı zamanda mahkemeler, hapishaneler, sanatoryumlar ve hastahanelerdir ve sefaletlerin en müthiş bu: Sefaleti duyan, duyuran yok.

Cemaat uçurumda iken zirveyi göremiyor Âkif, belki otuz sene bu cemiyetin sefaletini terennüm¹ etti. Cemaatle hemhal, hemderd oldu. Neslimizin ruhunun doktoru o idi. Bedbaht bir nesil onu hastalarının başucunda, mezarlıkta, meyhanede, mahalle kahvesinde, hâsılı bütün sefaletlerinin yanında bulmuştu. Birinci *Safahât*'ın bu realist ve canlı tabloları, Âkif'in sanat idealinde ilk adımlarıdır. Bu sahneleri anlatmakla acaba hüner mi göstermek istiyordu? Hayır. Sefaletimizin acısı bizde henüz uyanma şuuru doğurmaktan uzakken her tarafta aydınlık arayan öksüz bir nesli, semalardan vahiy gibi inen bir feryat, canlandır-maya kâfi geldi:

Âlemde ziya kalmasa, halk etmelisin, halk!
Ey elleri böğründe yatan şaşkın adam, kalk!

Bu sesi dinledik. Bu sesin sahibi, Hz. İsmâ'nın yirmi asır ümmetine sunduğu ümit, aşk ve imandan ibaret üçlü mucizesini bize sunmağa muktedir bir veli ruhuna sahipti. O, bizim yorgun ve ümitsiz gençliğimize ebedî hayat sırrını fısıldadı:

Azmiyle, ümidiyle yaşar hep yaşayanlar.

Bu sahip, bu mürşit bütün hayatı boyunca, ölmeyen ümidi terennüm edecektir. Ümitten asla ayrılmayan iman prensibi de, hayatında olduğu gibi eserinde de sonuna kadar hâkim kalacaktır. İkinci *Safahât*'ını Süleymaniye Kürsüsü'nde duâ ile bitirdikten sonra, üçüncü *Safahât*'ta Hakkın Sesleri'ne, Kur'an'a eğilerek kendini teslim etti:

Bu haybetler, bu hüsrânlar, bütün Senden, bütün Senden!

Sanatın zirvesinde ise aşkı buluyoruz. Eserinde anlattığı, Necid çöllerinde aşk humması ile kendini helâk ettikten sonra Hz. Peygamber'in türbesine serilerek can veren Sudanlı müslüman gibi, o da Peygamber'inin mürşitliğiyle ülûhiyetin huzuruna yük-selmek istiyordu. Büyük Yalnız'a hasret sebebiyle bu yeryüzün-deki gurbetten muztarip yaşayan her meczup gibi haykırıyordu:

Ne yapsın âbidin Sensiz, şu viran vahşetâbâdı?

Ancak Kur'an'ın ruhuna bağlı bir cemaat içinde yaşamının mânası olabilirdi. Âkif'in gözünde tek cemaat, İslâm cemaati idi. İslâm âlemi olmasa, onun dünyaya gelişinin sebebi olmayacaktı. Allah yolcusu olan ve rehberi Hz. Muhammed olan bir büyük ker-vanın varlığında, kendini kaybetmek sevdâsında idi. Dünyaya bu sevdanın rüyası içinde gözlerini açmıştı. Lâkin devirler, hâdiseler onu şaşırttı. Cemaat onun romantik hayâlini yerden yere çarp-tı. Rabbinin hicranında yalnız olduğunu bildikten sonra, bir de cemaatin ruhsuzluğu karşısında bunalan kalbinin yalnızlığını duydu; buna nefretle hıçkırdı:

Şu sessiz kubbenin altında insandan eser yokmuş!

Cemaat adamı, kendi kendisine yeterliğine kani değildir. Öyle iken mevhum veya ideal de olsa, aradığı ve ancak idealinde yarat-tığı bir toplum önünde kahraman vakarıyla yürümekten kendini alamaz. Âkif'de de aynı Saint Paul tavrını veya hissiyle iradesinin ateşli çarpışmasına Büyük Hâkim'i hakem yapmak ihtirasiyle, her başı sıkıldıkça Tûr-u Sina'ya koşan Nebî Musa'nın Rabb'ine teslimiyet sevgisini görüyoruz. Cemaat içinde yalnız kalan büyük muhterisin ilâhî huzura tek başına bile çıkmak ümidi, Âkif'in şii-

rinde, volkan püskürmesini andıran Beethoven'ın bu kubbeyi hâlâ çınlatan seslerine nazire oldu. Güya hilkat manzumesi içinde şuur kazanmış bir canlı varlık, ulûhiyete göz dikmiş; kendisine âlemler bahşedilen varlık, âlemi unutmuş, “Bana seni gerek seni” diye bütün ömründen inleyen mistiğin izlerinden bir fırtına hamlesiyle yaratıcıya doğru koşmaktadır:

Artık gidiyor: Hakk'a varan bir yolu tutmuş;
Allah'a bakan gözleri dünyayı unutmuş.

“Sanat bütün insandır” sözü Mehmet Âkif'in şahsında gerçekleşmiş bulunuyor. Bütün büyük sanatkârlar gibi onun eserinde kendini buluyoruz. Dışa çevrildiği zamanlarda bile, dış dünyasından kendi ruhunun akisleri görülüyor. Yakın tarihimizde bu vatan topraklarında birçok şöhretler dolaştı. Yüksek ünvanlar, devletli başlar, zorlu pençeler millet çocuklarının hafızasına hörmet duygularıyla sindirildi. Yaşarlarken elleri aşındıran alkışların çevrildiği saltanatlar hâfızaları hâlâ kemiriyor. Zamanında hakkıyla anlaşılmayan yalnız biri var ki bugün kalplerin sultanıdır. Bütün varlığını şiirle dile getiren Âkif, bizi bu dünyada iken büyük mahkemenin huzura yükselten mürşididir; büyük kurtarıcımızdır. Hattab'ın oğlu Ömer'in XX. asırda yaşayan müridi, onun gibi haşin mizaçlı, sert yürüyüşlü, zulme tahammülsüz, riyâ karşısında şiddet taşıran bir imân ve isyân heykelidir. Onun yedi ciltlik *Safahat*'ı, bir volkanı andıran iç hayatının macerasıdır; ruh dünyasının, cemaatin acılarından başlayıp ilâhî denemede nihayetlenen dramıdır; bir kelime ile bir büyük ruhun romanıdır.

Yanan bir volkan birbiri ardınca kendinden üç unsuru fışkırtıyor. Önce büyük, pek büyük taş parçalarını müthiş kuvvetle fırlatarak etrafına saçıyor. Sonra püskürttüğü simsiyah dumanla kâinatı karanlık bir gece hâline sokuyor; gündüzü gece haline getiriyor. Sonra bu dehşet verici karanlığın ortasından kıpkızıl

ateş fişkırtıyor ve yeryüzünü çarçabuk kaplayan bu yakıcı ateş volkanın özünü teşkil ediyor. Önceki iki safhanın gâyesi bu ateşi fişkırtmaktır. Âkif'in eserinde bu üç safhanın ruhsal sembollerini takip etmek kabildir. Esasen insan ruhunda sırasıyla gelişen ve bütün gelişmesi esnasında birbirleriyle kaynaşan üç yeti bulunmaktadır. Önce hislerin hayatı varlığımıza yayılıyor, kâinata çevrilen ilk gözlemlerimizi adım adım ıztıraplarımız takip ediyor. Bu devrede insan duygulandığı için varolduğuna inanıyor. İkinci planda düşünce başlıyor. Aklın rolü bu safhada kendini gösteriyor. Fikirler, kararlar, idealler ve bütün kâinat görüşü demek olan felsefe, hisleri takip eden bu devrenin mahsulüdür. Bu devrede varlığımızın şahidi düşüncemizdir. "Düşünüyorum, o halde varım" diyebiliyoruz. Pascal'ın dediği gibi "İnsan, düşünen bir kamıştır." Lâkin bundan ibaret değil. O, hareket etme ihtiyacındadır. Bizzat düşünceler bizi harekete zorlarlar. Düşünce iç dünyamızda aşk oluyor, ıztırap oluyor, sonunda kökleri hareketin yapıldığı yerde bulunan ve dalları sonsuzluğa uzanan ağaç gibi bir hareket iradesi halini alıyor. İnsan bir damla uzviyyetten çıkarak Allah'a uzanan hareket iradesidir.

Büyük adam, eseriyle hayatını birleştiren adamdır. Biz onda şu vasıfları arıyoruz: Önce bütün ömründe aynı kanaatin, aynı imanın sahibi olan adamdır. Devirlere, zaruretlere, cemiyetlere göre değişmez, muhitine uymaz; muhiti kendine uydurur, uydurmazsa çarpışır. Cemiyetten daha kuvvetlidir; cemiyeti sürükleyicidir. Bu karaktere sahip insanların, yâni değer yaratıcısı olanların bir kısmı zekâsıyla, bir kısmı kalbi ve hisleriyle, bir kısmı da iradesiyle başka insanlara ve cemiyete üstündür, yaratıcıdır, sahiptir veya velidir. Bu üstün insanlar arasında ise bazıları her bakımdan, hem zekâ, hem duygu, hem de irade kuvvetleriyle cemiyetin insanlarına üstün durumdadırlar. Böylelerine muvazeneli¹ karakter sahipleri denir. Filhakika zekâ, duygu ve irade fonksiyonlarından yalnız bir kısmında üstünlüğe sahip olanlarda, alelâde olan

ruh sahasına doğru açılmış bir yara halinde anormallikler, ruh ve karakter sarsıntıları göze çarpmaktadır. Ancak muvazeneli karakter sahipleri, bu sarsıntılardan korunmuş sağlam ruhlu insanlardır. Bu üç türlü fonksiyonların da aynı seviyede yüksek ve keskin oluşu, insanoğlunu hilkatin harikulâde bir eseri yapabiliyor. İşte Âkif yaradılışın bu lütfuna uğramıştı. Ancak onu, iradesinin ateşli tazyikiyle diğer sahalarda muvazenesizlikten koruyan pek mühim bir sebebin var olduğu da unutulmamalıdır: Bu sebep, demirden bir iradeyi ahenkdar bir ray üzerinde yürüten İslâm terbiyesi ve Allah’a imanıydı.

Büyük adamların başka bir vasfı da münzevi oluşlarıdır. Onlar kalabalığın içinde yalnız yaşarlar. Şehirlerin insan yığını, onlar için hoşça seyredilen bir manzaradır. İç hayatlarında yalnızdırlar. İlham perisi yalnız yaşayan ruhların ziyaretçisidir; onların dostudur. “Yalnız gezinenin hülyaları”nda, cemiyete karşı gayzlerini taşıran yalnızlığında ruhunun huzurunu hisseden Rousseau gibi Lamartin de “Çölde, Büyük Yalnız’ın imanı içinde yalnız başına ölmenin” hasretiyle yanıyordu. Victor Hugo, cemiyetten kaçıp tabiata sığındığı yerde, “Orman ağaçları, insanlardan kaçıp Allah’ı aradığımı gördünüz!” diye haykırırken aynı hasretin çilesini çekmektedir.

Âkifin inzivası halk içinde idi. O, cemaatin içinde çilesini doldurdu. Sonra bu cemaatten ona ne kaldı? Her parçasını birine, “dostum” veya “kardeşim” diyerek, veyahut bütün samimiyetle isimlendirerek ithaf ettiği eserini, bu kardeşleriyle dostları didik didik ettiler. Kimi onun inkılâbı anlamadığını, kimi dindarlığındaki hulûsu,¹ ölümünden sonra tenkit ve târiz vesilesi yaptı. Dostları bakımından en talihsiz bir insan bu adamdı, denilebilir.

Bu fani hayatı sevdiren ve yaşanmaya değerli yapan insanlardır. İnsanlardaki samimiyetsizlik, hayattan usandırır. Âkif, bu tatminsiz hayat imtihanının sonunda Allah’a kavuşmak ihtirasiyle Yunus’un ilâhî sıla hasretini terennüm ediyordu:

Bana dünyada ne yer kaldı, emin ol, ne de yar;
 Ararım göçmek için başka zemin, başka diyar.
 Bunalan ruhuma ister bir uzun boylu sefer;
 Yaşamaktan ne çıkar, günlerim oldukça heder
 Bir güler çehre sezip güldüğü yoktur yüzümün;
 Gecedен farkını görmüş değilim gündüzümün.
 Seneler var ki harab olmadığım gün bilmem;

Üçüncü bir vasıf olarak, büyük adamların devlet ve ikbal mevkilerinden uzak durduklarını görüyoruz. Talih ve kader onları bu mevkilere getirmiş olsa bile, onların ahlâk sanatı, bu mevkilerde kendilerini küçültmeyi, alçalmasını bilmek sanatı oluyor. Onların büyük ruhlarına yakışan yer, büyüklük sandalyaları değil, isyan ve mücadelenin saflarıdır. Onların bu nasibi çok kere sefalet, takip veya terk edilmek ve ıztırap çekmektir. İstiklâl mücadelemizde, hem de matbaasiyle beraber şehir şehir dolaşarak halkı irşad eden, vaaz eden, nutuk veren İstiklâl Marşı'nın şairi, orduda bir nefer gibi yaptığı millî hizmetten ayrıldıktan sonra, semâlarını iman ve seveda ile doldurduğu yurdundan uzaklaştı. Günün birinde meş'um kader, onu anlamıyan, vatanın bağrında kurulan yabancı kültür müesseselerinde ruhunu kaybetmiş, kolejlerin döküntüsü bir genci, İstiklâl şairinin vicdanına saldırttı. Kendi sefaletlerine isyan ediyor diye ona "sağır, kör" dedirtti. Ömründe ilk defa Âkif, şahsiyeti namına vicdan-ı âleme neşredilmiş bir beyannameyi andıran cevabıyla, vicdanı delik deşik olmuş hasta ruhlu bir gence hitap etti:

Ne yapsam, neyle kurtarsam şu yatmış inleyen halkı
 Deyip, ezberde olsun, gezdiğin vaki midir şarkı?
 Benim beynim sağır, yahut gözüm körmüş. Peki lâkin,
 Senin görgün yolundaymış da, keskinmiş de idrâkin.
 Ne gördün, söyle evlâdım, ne duydun, lütfen izah et?
 Hayır, hacet de yok izaha, pek meydanda mahiyet,

O mahiyyet fakat iğrenç, o mahiyyet fakat çirkin,
 “Niçin” dersin, sıkılmak hiss-i insânisi yok ilkin.
 Evet beynim sağırdır. Kâinatım çünkü hep feryat.
 Gözüm görmez, evet zira, muhitim hep karanlıktır.
 İşitmem başka bir ses milletim eylerken istimdat.
 Fakat sinemde imanım müebbet fecr-i sadıktır.
 Kör olmaz ağılayan gözler, sağırlaşmaz tutuşmuş beyn,
 Yaşarmaz gözle yanmaz beyni hilkat addeder bir şeyn.
 Geçilmez kakhahandan her taraf yangın içindeyken...
 Yanan bir sineden lâkin ne istersin? Nedir öfken?
 Beraber ağlamazsın, sonra kör dersin, sağır dersin.
 Bu hissizlikten insanlık hem iğrensin, hem ürpersin.
 Ne ibret! Yok mu bir bilsen kızarmak bilmeyen çehren?
 Bırak tahsili, evlâdım sen ilkin bir hayâ öğren!..

Kanaat ve iman sahibi olanların vicdanlarına bir fiske ile vurulduğu zaman, feleğin her türlü cevherine sabır ve tahammül-
 le boyun bükten o insanların bu en hassas yerlerine, vicdanlarına
 el uzatıldı mı, orada bir fiskenin bir volkan püskürmesi doğurdu-
 ğunu görürsünüz. O zaman aşk içinde kükreyen aslan heybetine
 bakıp İsâ mıdır, Nietzsche midir anlıyamazsınız. Büyük ruhlar,
 büyük tezatların barındığı yerdir. Âkif'in sıhhatli bedeninde barı-
 nan ızdırıp, demirden bir heykeli andıran varlığına yerleştirilmiş
 ilâhî bir unsur olan kalbinin çarpıntısıyla, şu mısradaki ifadesini
 buluyordu:

Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bizârim!

Onun ruhunun, bedeni ile çehresine akseden mânasını vasıf-
 landırmak isterken şu portreyi çizmemiz lâzım geliyor: Vekar
 dolu bir alın, hayâ dolu bir çehre; şiddet dolu bir bakış, iman dolu
 bir sine.

SANATI

Sanat her şeyden önce bir büyük hayatı yaşamak ihtirasıdır. Sanatkâr hayatımızın dışında dinlenen bir varlık değildir. Âlimin düşüncesinin dünyasına kapanma ihtirasına mukabil sanatkâr, bizim hayat ve dünyamız hakkında aşırı iddia ve ihtirasın sahibi olan insandır.

Sanatkârın hayat ve dünyamız karşısındaki davranışı iki zıt şekilde görülüyor. Bazıları hayata koşuyorlar, bazıları hayattan kaçıyorlar. Her ikisi de biz insanlardan ayrılmaktadır. Hayata koşanlar, dünyamızı bizim muhayyilemizin alamıyacağı güzel-liklerle dolduruyorlar. Alışkanlıklarla yıpranmayan, darlıklardan kurtulmuş, ona hayrandırlar. Ondan ayrılmak istemezler. Hayat için sanat ideali, sanatkârın her şeyden evvel hayatı çok seven, hiçbir aşkın tatmin edemiyeceği hırsla hayatı seven insanların idealidir. O, derûnî lirizmini, bu sevgiye tahsis eder ve bununla kendi sonsuz tatminini arar. Lâkin hayat karşısında tatmin aramak, hayattan gıdalanarak tatminini istemek; bu hal ölmek istemeyen, çok yaşamak, çok sevmek, çok tatmin bulmak isteyenlerin halidir. En güzel misali, edebiyatımızda Nedim'in simasında buluyoruz. Yahya Kemal'i de ilâve edebiliriz. Fakat bunların ideallerinin hududu hayatınkinden ibarettir; ve lezzetleri şu mahdut ve mütenâhi dünyamızın meyvalarında nihayet bulur.

Hayattan kaçanlara gelince, bunlar hayattan kaçtıktan sonra

iki ayrı yola atılıyorlar: Bir kısmı hayattan kaçıp sanatına sığınıyor, diğerleri ise hayattan kaçarak sonsuzluğa sığınıyorlar. Hayattan kaçanların bu fırlarına sebep, dünyamızın dar ve kasvetli bir zindandan farksız oluşudur. Burada pek mahdud hareketler tekrarlanır, samimiyetsiz duygular taklit edilir; burada insan insanın emrindedir; burada korku hükümdardır, buranın küçük mahlûkları korkunun ve şaşkınlığın kırbaçlayışı ile kımıldanırlar. Burada ruh kuvveti ve samimiyet yerini riya ile zillete bırakmıştır. Burada insan sürünür ve sürünmek ister; istemek bile elinde değilken, burada dilenci ile büyük ve asıl sayılanın farkı bu sonuncunun kıyafetiyle bir de etrafındakilerin ona karşı kullandığı hokkabazlıklardır; bir de tahakküm, kudretsiz tahakküm, kendi kendisine inanmayan ihtirası.

Sanatkâr işte bu dünyaya sığınıyor. Onun evini ve hurilerini dünya cennetinin dilencilerine bağışlayıp sanatına sığınıyor. Sanatkârların büyük bir kısmı hayattan kaçıp sanatına sığınanlardır. Onlar bedenleriyle bizim içimizde oldukları halde ruhları ile sanatlarının dünyasında yaşarlar. Ve zaman zaman bizim vehimler ve riyalar saltanatı yaşayan dünyamızı lânetler ve itham ederler. Fuzûlî'ye:

Dost bipervâ, felek birahm, devran bisükûn
Dert çok, hemdert yok, düşmen kavi, tali' zebun

dedirten, gerçekliğine inanılmayan bir dünyanın çilesidir.

Büyük muhterisler, sonsuzluğu isteyen bir ruhla yaşadıkları halde bu kadar fânî, mahdud bir kabuğun içine girmek onlara tahammülsüzlük verir. Hayattan usanırlar; kaçacak yer ararlar. İlk kaçacakları yer, bu kaçma duygusunun içerisinde barındığı sanatlarıdır. Fakat, bu âdeti bir devr-i fâsit teşkil ediyor. Prensiplerine sığınıyorlar. Elbette onda gerçek kurtuluşu bulamayacaklardır. Fakat, ne yapsınlar? Başlarını buraya çarparlar ve buraya yıkılır-

lar. Bunların geniş ruhlu olanları olduğu gibi hasta ruhlu olanları da vardır. Hasta ruhlu olanlarına misâl edebiyatımızın Servet-i Fünûncularıdır. Sonra, Batı edebiyatında Baudelaire, Verlaine, Flaubert, Balzac, Edgar Allen Poe, hep bu dünyamızda tatmin bulamayan mustarip ruhların tipleri, örnekleridir. Sığındıkları sanat içinde aradıkları tatmini de bulamayacaklardır, fakat başka da sığınacak yer bulunmadığı için onların pek çoğunda bir anormallik, hayata karşı bir gayz, nefret, bir tahammülsüzlük, kindarlık ve ısırmacı alay duyguları, kendilerini tatmin etmeyen o meş'ûm istihzayı doğuruyor. Bahsettiğim sanatkârlar bu halin terennüm-cüleri oldular.

Hayattan kaçan bu büyük mustaripler, ıztıraplarına devâ ararken sanatlarına sığınıyorlar. Bunlar için sanat hayat çılgınlığında tedavi yeridir; yaşama boşluğundan kurtuluş vaadidir. Bazen hayatın darlığına bir cezbe, dünyamızın mânasızlığına bir tükürüş, hayatın hiçliğinden bir intikam oluyor.

Huzurunda hayranlık duyduğumuz sanat eseri, unutmıyalım ki bizim şu sefaletimize sunulmuş bir protesto mahiyetindedir: Bizi çok sevmek istediği halde, sevgiye lâayık olmadığımız için, mazur küskünler gibi bizden uzaklaşan sanatkârın bize çevrilen nefret terennümüdür. Fuzûlî'den Fikret'e kadar bütün edebiyatımızda ve Shakespeare'den Varlen'e kadar bütün Batı edebiyatında yer yer hayattan şikâyetle insanlıktan nefretin derece derece incelmış ve bazen de sonsuzluğun sevdasına karışmış şekillerini görmemek kabil değildir.

Hayattan kaçanların bir kısmı daha cesur ve kuvvetlidirler. Bunlar hayattan kurtulup bizden uzaklaşarak sanatlarına değil, sanatlarının kendisini götürmede bir vasıta, bir basamak rolünü oynadığı sonsuzluğa sığınır. Sanatın bu dünyamızı aşan, bizim tamamen üstümüze yükselen manzarası, ebedi âlemin, Allah adında ifadesini bulan sonsuzluğun dünyasıdır. Burada tam huzura kavuşulur. Fani duygularla sefil dünyanın dileklerinden

kurtuluş gerçekleşir; ruh selâmete erer. Sanatkârın ebediliği elde edip de sanatın bir dua ve hilkate sonsuz şükran halini aldığı bu kurtarıcı sonsuzluk ancak en büyüklerin ulaşabildiği bölgedir. Yunus'un "Ben yürürüm yane yane" diyerek çıktığı yolculuk, sonsuzluğa götürücü bir yolculuktur. Dostluktaki sefaletten insanoğlundaki kahpelikten kurtaran bu dünyamızın dışındaki sonsuzluğa sıçrayış, dünyadakilerin anlamadıkları halde hayran kaldıkları, ebediyetten gelen sesleri doğuruyor: Sinan gibi, Beethoven'ın, Gothe gibi Mevlânâ'nın bizi saran aşkı, oradaki ilâhî aşkın eşyaya ve şekillere bağlanmış tecellileridir.

Yine onlardan Yunus Emre, kendindeki bütün ifade olan ruh varlığını bize takdim ederken Allah diliyle şu ilâhî tecrübeyi yapmaktadır:

Ete kemiğe büründüm
Yunus diye göründüm

Bunlar ilhâmın kanatlariyle sonsuzluğa yükselirler. Bunlar, hayattan kaçıp sonsuzluğu arayanlardır. Ve talihin, kaderin sevgiyle değil psikolojik zaruretlerle bütün büyük sanatkârlar isimlerini bu sahnede bulanlardır. Bütün dâhileri, biz bu sonsuzluğun yolcuları olarak görüyoruz. Sinan, Yunus, Mevlâna, Fuzulî gibi, Âkif de işte bu sonsuzluğun yolcusu olan sanatkârlardandır.

Varlığını tamamiyle kendisine hasrettiği sanatı sonsuzluğa sığınmakla kurtuluşunu buldu. Bu kurtuluş ideali, onun kendi ruhî zaruretleri ile uğraştığı âlemdi. Orada kendini kurtardı. Lâkin ikinci bir hâdis, ona mesuliyet ideali halinde kendisini kabul ettirdi. O vazife milletin kurtuluşunun da aynı sonsuzluk seferberliğinde bulunması ve kendisinin buna memur edilmesiydi. Sonsuzluk dinî hayatın ifadesidir. Sonsuzluğu gayelendiren ulûhiyettir. Esasen dinî hayat sonsuz bir nizâmın sonu olan mahdud dünyamıza kendini gaye olarak kabul ettirmesidir. Şu

halde din ideali, dindarlık ideali, Mehmet Âkîfe sanat vecdinin tabîî ilerleyişi ile birlikte geldi. Ama, bu sanat vecdinde de eser yaratmaya merak ve hevesi değil, bütün kendi şahsiyeti hâkimdi. Âkîf, böylece sonsuzluk idealinde, yani din idealinde hem kendini aradı, aynı zamanda milletin selâmetini de onda buldu. İki dâva, kendi kurtuluş ideali, ruhunun selâmeti dâvası ile milletin selâmeti dâvası burada birleşir.

Her sanatkârın dehâsı başka bir aşkın eseri olmuştur. Shakespeare feryadını şüpheden aldı. Michel-Ange ilâhî kudrete musallat olmuştu. Yunus, Rabbinin temaşasına vurgundu ve onun hasretiyle yanıyordu. Nietzsche şiddete tapındı. Beethoven benliğine kavuşmak için tabiat kuvvetlerini parçalamak istiyordu. Cézanne'ın aşkı ona güneşten gelmişti. Baudelaire varlıklara küfretmede kutsal bir vecd duyuyordu. Namık Kemal hâmiyetin kahramanıdır. Sinan gök kubbeyi duaya açılan ellere yaklaştırdı. Mehmet Âkîf'in aşk ve ilhâm perisi ona Kur'ân'dan gelmiştir. *Safahât*'ındaki buhranlı feryatlar Shakespeare'i düşündürücüdür. Uçurumlarda uçuş ve gözyaşları, Victor Hugo'nun uçurumlarda yuvarlanan aşkı ebedi vuslata, gözyaşları lezzete dönmüştür. Bu ulvî neşenin sırrını söyledik: Şairin ruhundaki feryatlara Kur'ân karışmıştır; bir hastayı Kur'ân tedavi etmiş, kurtarmıştır. Edgar Poe diyor ki: Şiir ebediliğe açılmış bir penceredir. Âkîf'in şiirine bu ilâhî temaşanın penceresi Kur'ân'la açılmıştır. İlhâm fırtınası ona ne kadar şiddetle gelirse gelsin, Kur'ân onun kalbini zehirli oklarla delinmekten, Lamartine'in tabiriyle, "fani bir kalbi harap olmaktan" korumuş, onu imanlı insanlığın kalbi haline getirmiştir. Mehmed Âkîf'in sanatı ne şeklin, ne rengin, ne de plâstik duyuşların sanatıdır. Bu sanat, billûr ışıklarla dolu bir dünyadan sonsuzluğa yükselen lâhutî bir ses gibidir.

Büyük adamlar, kendi benliklerinin dışında hayata başlıyorlar. Dışarıdan harekete başlıyor ve dışlarındaki bir yolculuğun sonunda kendi iç dünyalarına ulaşıyorlar. Lâkin dış âlemden ben-

liklerine doğru onları seferber kılan bu yolculuk, kendi içlerinde nihayete ermiyor. Kendilerini bulduktan, âdetâ kendi içlerindeki bir maden ocağını iyice açtıktan, kabil olduğu kadar derinine kazdıktan sonra, kendi açtıkları bu yoldan sonsuzluğa ulaşıyorlar. Nisbeten kısa süren dış âlem sondajlarından sonra onların bütün ömürleri, iç dünyalarındaki bu maden ocağını kazmakla geçiyor. Bunda her derinine kazma, bir sonsuzluk manzarası yaratıyor. Bir ilâhî deneme ile nihayetleniyor. Bu, dehânın mükâfatıdır. Her dâhi, Allah'a kavuşma sevincini, gerçek din adamları olan mistik ve mutasavvıflar kadar samimî yaşıyor. Sanatta olduğu kadar felsefede, müzikte olduğu kadar heykelde ilâhi sevinç kapısı dâhiye açıktır.

Mehmet Âkif'in sanatını gözden geçirirsek, onda dış âlemden kendi ruhuna, oradan da Allah'tan başka bir şey olmayan sonsuzluğa götüren yolculuğun izlerini görüyoruz. İlk iki *Safahât*'ında, dış âlemini teşkil eden cemiyetin dertleriyle delik deşik olmuş bağrından fışkıran feryatlar doludur. Her parçası, hayatımızın bir başka tablosunu çizen birinci *Safahât*'ta, şairin aynı zamanda kendisine bir mesuliyet ideali aramakta olduğunu görüyoruz. O, böyle bir mesuliyet idealine kapıldıktan sonra tabiata dönüp bakmaya tenezzül etmiyor:

Köprüden çok geçirim; hem ne kadar geçtimse,
Beni sevkemedi bir kerrecik olsun ye'se,
Ne Halic'in o yosun çehreli miskin suları;
Ne onun halkına küsmüş gibi durgun kenarı!

Shakespeare ile Dostoyevski'nin sanatında olduğu gibi, Âkif'in şiirinde de tabiatın rolü yok gibidir. Onun eserinde rastlayabildiğimiz tabiat şiiri, üçüncü *Safahât*'ında okuduğumuz, kelimelerle yüklü, renksiz bir bahar tasviri gibi, daha bâzı küçük parçalardan ibarettir. *Âsım*'daki Çanakkale Şehidi'nin gömüldüğü

muhteşem tabiat ise, şâirin kendi ruhundaki ilâhî kabristandır. Herhangi bir tabiat sahnesinin değil, tabiatüstü bir mucizenin tasviridir. Şehidin alnındaki yara izinden Peygamber'in kucağına ulaştıran bu ilâhî manzarayı ancak Eflatun'un tilmizleri temaşa edebilmiştir. O, sanatkârın büyük ruhundan yapılmı tabiatüstü bir tabiattır.

Âkif, aradığı mesuliyet idealine ikinci *Safahât*'ında zihnî, didaktik bir karakter verdi. Bu ufak kitap, onun cemiyette yapmak istediği inkılâbın heyecan dolu bir beyanname gibidir. Sonraki üç *Safahât*'ında, dış dünyadan hareket ederek kendi iç dünyasına kapanan, kendi benliğine temasın yakıcı sızılarını duyan sanatkârın feryatlarını dinliyoruz. *Âsım*, bu çile devrinden çıkmayı andırır. Evvelki çılgın, ateşli mürit onda olgunlaşmış, muradına ermiş bir mürşittir. Duygularda olduğu kadar, görüş ve zekâ bakımından da evvelkilerine zirve olan bu altıncı kitapta, *Safahât*'ın bu altıncı penceresinde nazım gibi şiirin, hayat gibi hikmetin, insanlık gibi milliyetin kemal derecesini bulan eserlerini seyre ediyoruz. Bu eser, onun hayat anlayışının ve dünya görüşünün tam bir sentezi olmuştur. Rabbini arayan ruhunun çile ve dua devresinden murada erme devresine geçtiği eserdir. Allah'a intikal için hazırlık tamam olmuştur. İdeal âlemi arayışın en kuvvetli terennümlerini, mistik ruhunun feryatlarına sarılmış olarak yedinci *Safahât*'ında bulacağız. Âkif'in estetik tecrübesinin basamaklarını teşkil eden bu yedi kitap, içtimaî hayattan mistik hayata doğru yürüyen sanatkâr benliğinin tarihçesidir. Yedi *Safahât* bir bütün halinde bu ruhî tarihin romanı, açıkça sistemleşmemiş felsefesi, umumî formüllerle ifade edilemeyen iç dünyasının tarihidir. Bu eseri başından sonuna kadar sırf edebiyat gözüyle masal gibi okuyan, Âkifi çok kere yavan bir şâir, nasihat meraklısı bir nazımcı gibi görebilir. Filhakika birkaç mısra okuyarak, nargile veya şampanyadan haz duyarcasına mest olmak isteyen edebiyatçılar Âkif'den bir şey anlamadılar. Ne Nedim'in sarhoşluğu,

ne Bâki'nin muazzam yapı taşları onda yer almış. Bu nasıl şiir ki ruhu uyutmuyor, avutmuyor, sarhoş etmiyor? Böyle düşünenler için şiir mutlaka birkaç mısradır. Bir heykel veya felsefî bir eser, bir isyan veya bir secde hiçbir zaman şiir olamaz! Şiir her zaman sarhoş edici, ne olduğu bilinmez bir iksirdir. Şiirin bu âdeta avamî anlayışına sahip olanlar, Âkif'in sanatına daima uzak ve yabancı kalacaklar. Beethoven'ın dramlarındaki fırtına ile Michel-Ange'ın mermer vücutlarındaki feryadın, bir çiçek yaprağına veya bir kadının saçlarına sarılıp onlarda barınamıyacağını anlamıyacaklardır. Âkif'in yedi kitapta tamamlanan ve gayesine ulaşan eserinde, Mimar Sinan'ın sanatındaki üç devreyi ayırmak kabildir.

Biliyoruz ki, Sinan'ın çıraklık devri Şehzade camisini meydana çıkardı. Âkif'in ilk iki *Safahât*'ı onun çıraklık devrinin eserleridir. Bunlar Âkif'in araştırmalarıdır; dış dünyanın tesirlerini alma denemeleridir. Bu kitaplarda Âkif yok; bizim hayatımız, cemiyetimiz görülüyor. Bu devre, onun lâboratuvar çalışmaları devresidir diyebiliriz. Yalnız dikkati çeken nokta şu: Âkif çalışmalarına nasıl başlıyor? Kırıldaki çiçekle, kuşlarla, rintlerin sofrası ile, denizin dalgası veya güneşin ışıkları ile başlıyor.

İçtimaî hayatımızın sefaletlerini içine alan Küfe ile, Hasta ile, Kör Neyzen ile, Köse İmam'la, Mahalle Kahvesi ve Meyhane ile, Seyfi Baba ile, Selma ile velhasıl Bayram'dan Mezarlık'a kadar bütün varlığımızla, bir kelime ile "insan"la başlıyor.

Sinan'ın kalfalık devrinin eseri Süleymaniye'dir. Âkif'in sanatında olgunlaşma devrinin mahsulleri üçüncü, dördüncü ve beşinci *Safahât*'larıdır. Bu devrede Âkif, kendini ilhâmına terk etmiştir ve ilhâmın kanatlarında millet, din ve ahlâk ihtirasları birbirlerinden asla ayrılmıyarak, senfonisinin esasını teşkil etmektedirler.

Sanatı yalnız hülyânın ufuklarına hapsedemeyiz. Hülyanın şiiri olduğu gibi, iradenin şiiri de vardır. Öyle olmasaydı Chopin'in sanatı karşısında Beethoven'ın sanatı olmayacaktı. Halbuki evvelkine ne kadar üstündür! Hülyânın hasretiyle yaşadığımız gibi,

belki ondan ziyade, iradenin hasretiyle yaşıyoruz ve iradenin ilk ve en kudretli yaratıcısı yine sanattır. İrade kahramanının ıztırabına, hülyanın hafif kanatları nasıl tahammül eder! Âkif'in şiirindeki, demirden dağların boşlukta kımıldayışını andıran sesi, hülyanın altın yelpazesinden çıkarmak kabil midir?

Ezilir ruh-u semâ, parçalanır kalb-i zemin!

Mimar Sinan'ın ustalık devrinin eseri Edirne'deki Selimiye camisi imiş. Âkif'in dehâsının zirvesi de altıncı ve yedinci *Safahât*'larıdır. *Âsım*'da dünya görüşünü ortaya koymuş, *Gölgeler*'de mistisizmine tırmanmıştır. *Âsım*, bu ilâhi eserde muazzam bir kubbe ise, *Gölgeler* minarelerdir. *Âsım*'da o, insanlara bütün hesabını verdi. *Gölgeler*'de, bütün bir mermer dağından tek bir heykel yapmak isteyen Floransalı heykeltıraş Michel-Ange gibi, arzımızın sonsuzluğa olan mesafesini ölçmeye çalışıyor.

Âkif'in şiirinde duyduğumuz, onun şahsiyeti kadar kendine yakın olan sesi, yâni üslûbu ne gibi unsurları ihtiva ediyor? Sanat eserinde esaslı rolü olan ifade veya üslûp, iki unsurdan meydana gelir: Vücudun iç organlarından alınan hal duygusu ile sanatkârın şahsî tarihinden. Bu iki unsur birleşip kaynaşarak sanatkârın ifadesini meydana getirirler.

Senestezi yâni hal duygusu, sıhhat, tansiyon, neşe, temayül ve hareketlere hazırlık hallerinin bütünüdür. Onu vasıtasız, organsız olarak içimizden toplu bir halde, tek duyum halinde sürekli olarak alırız. Her an onun tesiri altında yaşarız. Neşe ile kederimize, davranışlarımıza, haykırmamızla hıçkırmalarımıza tonunu veren odur. O âdetâ, vücudun dış dünyayı karşılayışdır. Müzikteki melodinin dalgalarını içimizden idare eden de odur. Her sanat eseri, resim, heykel mimarlık, müzik ve şiir bizi bu dalgaların üstünde barındırır. Senestezinin içimizde yumuşak veya sert, dik veya nazlı dalgalanmaları, kucağında ifade kazanan sanat eserini

kendisiyle beraber dalgalandırır, ifadeyi göklere yükseltir veya uçurumlarda dolaştırır; eserin üslûbu bu şekilde meydana gelir.

Üslûbun ikinci unsurunu teşkil eden şahsi tarihe gelince, sanatkârın bütün ömrünce yaşadığı, büyük çoğunluğu şuurlaltına kayan olayların bütününden ibaret, dinamik bir sentezdir. Şuurun sathında titreşen mahdud hâdiselerle şuurdışına gömülerek unutulmuş sonsuz hâdiseler bu tarih içerisine kronolojik nizâmı kaybederek birbirlerini kucaklıyor; benliğin sathına yaklaştıkça keskin bir ifade veya bir isyan sesi oluyor. Benliğin derinliklerine gömüldükçe elem ve ümitsizlik, hicran ve şikâyet terennümleri haline geliyorlar. Sanatkârın hayatına ait hiçbir hâdisiye tek başına ona ilhâm kaynağı olmuyor; belki heyecanları taşıyıcı bir vesile oluyor. Lâkin her zaman, her eserin yaratılışında sanatkârın şahsi tarihine ait hâdiselerin hepsi birden ruh denizini kıvıltılatmaktadır ve derinlikler, bütün unutulmuş derinlikler hep birlikte harekete geçmektedir. O zaman sanatkâr kendi içinde doğarak yine kendisini mahkûm eden bu esrarengiz kudrete boyun eğmekten başka çaresi olmayan âciz ve zebun bir varlıktır. Bütün kudretleri, sanki bütün ıztırapları ve bütün ruh ağırlarıyla elinden alınan âciz ve aczi nisbetinde mesut bir varlık halinde, kendini idare eden ilhâma teslim oluyor. O kudret söylüyor, emrediyor, sanatkâr onu tekrar ediyor. Hatâsız, pürüzsüz, korkusuz bir konuşma, konuşan iki kişinin de aynı sözleri tekrarlayışıyla huzur içinde tamam oluyor; sanat eseri olan şiir meydana geliyor. Gerçek şiirin böyle ilâhi bir vuslatta yapılan en samimî konuşmadan başka bir şey olmadığını Lamartine şu sözlerle ne güzel anlatmaktadır:

Dostlarım, insan nasıl teneffüs ederse,
Kuşlar ne yolda inler, rüzgârlar nasıl âh ederse,
Akan sular nasıl mırıldanırsa,
Ben de öyle terennüm ediyorum.

Sanatkârın bu ilâhi teneffüsünde bâzan bir millet, bir cema-

at, bâzan bir tarih ve insanlık, bâzan da sonsuzluk vardır. Aynı zamanda, onun bu tarzda, yaratılıştaki hikmete nazireler ortaya koyan teneffüsleri, hayatının başından sonuna kadar inkişaf eden tek bir melodinin muhtelif anları, safhalarıdır. Bu melodinin çeşitli nağmeleri, sevinç, ümit, aşk, nefret, kin, korku, merhamet, hicran, hasret, tahammül, şikâyet, hicap, nedâmet, isyan gibi ruh hallerini dile getiricidir. Sanat eseri, tabiatın kopyası değildir; insan ruhunun en derin ve mahrem mıntıkalarında yaşanan, yakalanması pek güç, bizim için imkânsız olan tasavvurlarla duyguları, sesler, renkler ve şekiller halinde canlandırarak kâinatımızda onlara vücut vermektedir. Yaratıcılık dedikleri budur. Sanat eserine serpilen tabiat değil, tabiata sığınan insan ruhudur. Tabiat unsurları, ruh hallerimizi yaşatmağa sade vesile olurlar. Gerçek mânada çiçek, deniz, kadın veya macerânın sanatı olmaz. Yukarda saydığımız gibi, sevinç, nefret, şikâyet..., ruh hallerinin sanatı olur. Tabiat unsurları, bizim ruh hallerimizin tercümanıdırlar. Ancak insanın yaşadığı nice ruh hallerinden yalnız birini seçen sanatkâr insanı kırpılmış ve sakatlamıştır. Böyle eser bize tatmin veremez. Faraza yalnız melânkoliyi terennüm eden müzik, insan ruhunu bölerek onun yalnız bir parçasını aldığı için bizi tatmin etmiyor, ruhumuzu kurtarmıyor ve sanatın esaslı karakteri olan selâmet müjdesinden eser getirmiyor. Şiirde, müzikte olduğu gibi, bütün insan vardır. Sanatkârın yaratıcılıkları, durmadan açılan bir yumak gibi, ömrünün sonuna kadar inkişaf eden, onun ruh hayatından ibaret tek melodinin nağmeleridir. Bu melodinin iki karakteri vardır: Keyfiyeti ve şiddeti.

Melodinin keyfiyeti, onun az veya çok çeşitli ruh hallerini yaşatmasıdır. İnsan ruhu bölünmez bir bütün olduğu halde pek çok halleri yaşamaktadır. Hiçbir zaman değişmeyip daima kendisi olarak kalan benliğimiz, her an değişmede olan sayısız olayların hayat sahnesidir. Âkîfin şiirinde insan ruhunun çok sahneli ve zengin manzaralı bir dramı yaşatılmıştır.

Sanat eserinin kaynağı olan şahsi melodinin, keyfiyetinden sonra aranan şey şiddetidir. Hisleri ifadedeki şiddet bakımından dehâlar, heyecan dünyasının zirvelerine tırmanmış bulunuyorlar. Fuzûli aşkta olduğu gibi Shakespeare şüphede bir zirvedir. Hiçbir insan ruhu, aşkı ve şüpheyi onların eserlerinde ulaşabildikleri şiddetle yaşayamamıştır. Dante'nin kini ile Yunus'un imanı da ulaşılmaz zirvelerdir. Ancak bu zirvelere tırmanabilen atletlere dâhi sanatkâr diyoruz.

Eserinde yaşattığı ruh hallerinin keyfiyeti yâni zenginliği ile bu ruh hallerinin ifadesinde ulaşabildiği şiddet bakımlarından Âkif'in şiirine bir göz gezdirelim. Evvelâ onun eserinde dehânın karakteristiğini teşkil eden ilk vasfı buluyoruz: Bu eser sanatkârın kendisidir; ebediyyete karışmış fânî varlığıdır. Bunu kendisinden dinleyelim:

Safahât'ımda, evet, şiir arayan hiç bulamaz;

Yalnız, bir yeri hakkında "Hazin işte bu!" der.

Küfe?

– Yok.

– Kahve?

– Hayır!

– Hasta?

– Değil.

– Hangisi ya?

– Üç buçuk nazma gömülmüş koca bir ömr-ü heder!

*Safahât'*ında yaşattığı ruh hallerinin zenginliği ve bu halleri ifadede kullandığı hüner gözönünde tutularak Âkif'in üstat bir sanatkâr olduğunu kabul etmek lâzımdır. Filhakika terennüm ettiği nağmeler neş'eden şüpheyi, ümitten isyâna kadar ruhun

bütün mıntıkalarından gelmektedir. Onda ne'şenin şiiri var:

Kalbimde olaydın âşiyansâz;
Bir başka terâne gûş ederdin,
Ruhum gibi sen de cûş ederdin.
Yadımda duran neşâidinden
Daim cezebât içindeyim ben.
Verdikçe derûna vecd o âhenk.
Dünya nazarımda tenk olur tenk!

“Bülbül”le hasbıhal ederken ulaşabildiği bu neş'e, ümitlerle dolu genç ruhunun sesidir. Muztarip bir hayatın tecrübeleri, arka arkaya gelen millî matemler, yeisler ve acılardan sonra bakınız şâiri, aynı bülbülün karşısına nasıl feryatlarla çıkarıyor:

Eşin var, âşiyânın var, baharın var ki bekledin;
Kıyametler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?
(...)
Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perişandır?
Niçin bir damlacık göğsünde bir umman huruşandır?

Bu sanatta merhamet duygusunun da kuvvetli izlerini görmek isterseniz, hastalandığı için uzaklarda kalan vatanına gönderilmesi kararlaştırılan veremli çocuğun sadece tali'inden şikâyet edebilen iniltilerini dinleyin:

– Yok, yok, beni tâ,
Götür İstanbul'a bir yerde bırak ki: Gurebâ,
– Kimsenin onlara aldırmadığı bir sırada –
Uzanıp ölmeye bir şilte bulurlar orada!

“Âkif'de hayâl şiiri yoktur” diyenlere şu elem ve hicran zevkiyle dolu mısraları hatırlatmalıdır. *Makber*'deki üslûbu düşündüren

bu parçalar, onun şahsiyetini de gizlemiyor:

Yarap, ne için harim-i canân
Üstünde bu perde perde hicran?
Ey dilber-i mihribân, zuhur et..
Ömrüm gibi ansızın mürur et!
Ya kalb-i fezaya bir hutur et.
Afakımı lem'a lem'a nûr et.

Safahât'ta matemli hatıraların ümitsiz nağmelerinden de izler görüyoruz. Şu mersiye de olduğu gibi:

Şiven sesi bâd-ı bîkararın,
Şiven bana âh-ı yadigârın...
Sen gökleri handezar ederken!

Aşk ve hülyâ dolu ruhlara cevab olan bir güneş batışını seyrediyoruz:

Acıklı ruhunu mağrip hazin hazin döktü.

Dünyamızda kaynaşan ışıklarla seslerin, aşkın humması içinde birbirlerini sararak insan ruhunu ateşten oklarla deldiğini duyanlar, onun şiirinde sığınacak sükûn ve vuslat yeri bulurlar. "Sait Paşa İmamı"ndaki şu muhteşem tasvire bakınız:

Yalının cephesi, ülker gibi, baştan başa nur;
Nîm açık pencereler, rengi ziyadan mahmur.
Al, yeşil, mavi fenerlerle donanmış kıyılar;
Serv-i sîminler atılmış suya, titrer parpar.
Tutuşur, cephey-i sinâya döner, sine-i cev:
Sanki yüzlerce yanık ney savurur, yer yer, alev!

Kayalardan, kıyılardan bir ateştir çağlar:
Lahn-ı Dâvud ile inler yine gûya dağlar,
Âh o kutsî nefes eşbâha ederken seyeran;
- Karalar vecd ile pürçûş, sular pürgaleyân-
Dem çekip, dem tutarak etmeye başlar feryad.

Hicap ve nedamet şiiri, şu tek mısradan daha veciz anlatılır mı?

Utandım ağlayarak, ağladım utanmayarak!

İnsandaki aczi, insan ruhunun sefaletini itham edici nağmeler muhteşem ve semavî bir manzaranın temaşası ile başlar, isyan dalgaları olurlar:

Ey, bu toprakta birer na'ş-ı perişan bırakıp,
Yükselen mevkib-i ervâh! Sakın arza bakıp;
Sanmayın: şevk-i şehadetle coşan bir kan var..
Bizde leşten daha hissiz daha kokmuş can var!

İsyan dalgaları gayz haline gelir:

Tükürün belki biraz duygu gelir ârımıza!

Gözler ateşlenir, yumruklar sıkılır, bir zilletin, kendine medeniyet dedirten bir zulüm ve zilletin kurbanı olduğumuz yeter. Artık bu aşağılık duygusuna haysiyyetle veda etmeliyiz:

Tükürün maskeli vicdanına asrın tükürün!

O tezlil ve tahkirin de talakatine sahiptir. Kahraman ana, yurdunu düşmanlara terk edip kaçan miskin hükümdarı, azabı içinde çileden çıkartıcı şu sözlerle azarlar:

Der ki: “Çarpışmadın erkek gibi düşmanlarla,
Şimdi, hiç yoksa, kadınlar gibi olsun ağla!”

Hicran onda çok rastlanan bir temdir. Parça parça koparılmış bir vatanın çocuğu, tarihini düşündükçe nasıl hicran ateşiyle yanmasın?

Nerde olsam çıkıyor karşıma bir kanlı ova..
Sen misin, yoksa hayalin mi? Vefasız Kosova!

Hicran, aşk ve hasret haline gelir; gözyaşlarıyla yalvarır:

Şöyle, Meşhed, öpeyim secde edip toprağını:
Yok mudur sende Murad'ın iki üç damla kanı?

Varlığa hayranlığın, ıztıraba bürünmüş teneffüsünü ancak bu
sanatkârdan duyabiliriz:

Bir hilâl uğruna, ya Râb, ne güneşler batıyor!

Hele bir sahne var ki, onda yıldızlar saf saf dizilmiş, kâinat huşu içinde, sanki ilâhî irade gözüktüyor. Bir sahne ki huzurunda ifade âciz, sanat çok küçülmüştür. Hâtifden gelen bir sadayı veya Tûr'dan gelen bir nidayı andırır.

Dünya edebiyatında bir zafer âbidesi teşkil eden bu sanat sahnesinin huzurunda bütün edebî sanatların, mecazların, istiâre ve mübalâğaların dili tutulmuş kalmıştır sanki. Sözün güzellikte daha ötesi olamaz. Çanakkale Şehitleri'yle Âkif, bu mukaddes şehitlerin ruhaniyetinden, kendisinin ruhunda ve insanlığın hâfızasında ebedî kalacak bir taltif madalyası almış ve dâhi adına hak kazanmıştır. Heyecanlarla, ihtiraslarla tutuşmuş bir hayatı dolduran bu manzum maceranın sahibine yaklaşıyoruz. Onu teb-

rik etmek, hayran hayran ondaki ilâhî sırra benzer kudreti temaşa etmek sevdasındayız. Kendisinde haktan bir emanet mi var? Belli ki büyük eserinden tatmin olmamış. Sully Prudhomme şiirinden bahsederken, “en güzeli bende kalıyor” demişti. Hâmit de, “asıl şiirlerim yazamadıklarımıdır” diyerek sanatının kalbine karşı acı-
nı itiraf etti. Âkif, kalbinin aradığı eser diye Tûr’u veya Mirac’ı özleyen lahût âleminin muhterisi olarak, aynı acıyı şu mısra ile dile getirdi:

Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bizârim!

Lâkin biz şahidiyiz ki, onun sanatında kalbin her türlü çarpıntısı şâirane ifadesini kazanmış bulunmaktadır; yalnız korku yok, ölüm yok, bir de melânkoli yok. Belli ki o korkuyu imansızlara, ölümü fanilere, melânkoliyi ise Divan edebiyatı ile Enderun musıkîsine bağışlamış; bu üçüzlü küçüklükten, aczden kendini kurtarmış ve duygular semasının her tarafında kudretle dolaşan sesi yine üç bölgede hârika denecek bir füsün kazanmıştır. Bu üç bölge, ümit, iman ve isyanın bölgeleridir. Ümitle imanı, onun eserinin her tarafına serpilmiş bulunan zengin idealizminin kaynağıdır. İsyanı, sanatına sarılan ve her nefesine Beethoven heybeti veren ahlâk iradesinin kalbinde kopardığı fırtınadır. Onun eserinde estetik ifade kazanan idealizmin ve şiirinde zirve teşkil eden isyanın tahliline girişmeden önce, ruhunda bu ateşleri yakan aşkın kaynağını araştıralım. Mesih’in son deminde bile yaşadığı aşka Âkifi ulaştıran nedir?

Mâbedine giren bir mümin gibi, sanatkâr denen vefalı insanın sanat karşısında durumu, ona ilk söz verişşi şu iki şekilde oluyor: Sanatkâr kendini bazı zevklerin, heveslerin, bazı seçilmiş hareketlerin namzedi telâkki ediyor. Sanatını benliğinin bir kısmında bina ediyor; hayalleri için iç âleminde bir köşe seçiyor; hislerinin bir kısmını eserine tahsis ediyor. Hattâ bazan zekâsının hünerle-

rini de buna yoldaş yapıyor. Onun gayesi alelâde hayat eserlerinin üstünde bir eser meydana getirmek, onunla öğünmek, onunla kâinatın bir köşesine nazîre ortaya koymaktır. Eserini meydana getirirken de kâinat hayâllerinin bir kısmını seçiyor, ayırıyor, onları tasfiye ediyor, sanat potasında eritiyor, sonra bu muazzam hünerin ve bu yorucu çalışmanın mahsulü olan eserini meydana getiriyor; onunla öğünüyor. Ve eseriyle o, benliğinin karşısına ikinci bir varlık koymuş oluyor.

Başka bir sanatkâr ise bu davranışın üstünde yaşıyandır. Onda sanatına adanan, kendi varlığının bir parçası, duygularının veya ruh yapısının bir örgüsü değildir. Varlığının bütünü, benliğinin tamamı sanatına adanmıştır. Öyle ki, meydana getirdiği sanatının kâinatından kendini ayıramaz. Adetâ vahdet-i vücûd hali teşekkül etmiştir, sanat âleminde bir vahdet-i vücûd. İki şey bir olmuştur ve bu gayeye ulaşmak için de hayat karşısında o, varlığından yaptığı fedakârlıklar diye benliğinden bazı parçaları sahneye koymuş değildir; belki bütün benliğini sahneye koymuştur; bütün ruh yapısını sanatına hasretmiştir; bütün hayat emellerini sanat emeline feda etmiştir. İşte hakikî sanatkâr, ölmez ve ebedî sanatkâr bu ikincisidir. Mehmet Âkif bu sanatkârlardandır ve o sanatına başlarken hiç şüphe yok ki böyle bir dünyaya nefsini feda etmek için başladı. Yoksa mevzî ve mahdut herhangi bir dâvanın terennümcüsü, müdafaacısı olmak üzere başlamamıştır.

İDEALİZMİ

İdeal diye, zihni realitelerin üstüne yükselterek düşünce ve duygulara sürekli tatmin getiren tasavvurlara denir. Bu tasavvurlar, ilme, sanata, ahlâka ve dine ait olmak üzere sınıflanırlar. Hepsinde müşterek olan karakterler, sonsuzluğa çevriliş, yani tatmin ile nihayetlenemez oluşları ve menfaat gözetmeyişleridir. Bu karakterlerinin müşterek oluşu sebebiyle ideal bir duygu, ister hakikat, ister ahlâk, isterse Allah duygusu olsun, sanat eserine konu olabiliyor, elverir ki estetik bir ifadeye bürünsün. Egoist ve altruist duygular sahasında kalıp da ideal duygular sahasına yükselmeden plâstik veya fonetik eserler, yüksek sanat eseri değerini kazanamazlar. Roman veya hikâyede güzel işlenmiş mâcera, şiirde maharetle kullanılmış edebî sanatlar ve üslûp hünerleri, büyük sanat eseri yaratmaya yeterli değildir. Bunun için, gayesi sonsuzlukta olan bir idealin eserde barınması ve yaşatılması şarttır. Ancak realitede, ferdî veya içtimaî yaşayışta muvaffakiyetimizi sağlayıcı bir görüş veya bir dâvanın müdafaası için, bir fikrin başkalarına ispatı veya sadece cemiyette bir hareketin temini için, sanatkârın içsel varlığı ikinci plâna atılarak meydana getirilen eser, gerçek sanat eseri sayılmaz. Bunlar, ya nazma çekilmiş fikir müdafaaları veya propaganda eserleridir. İdealsiz sanata misâl olarak, estetik duygu yaratmak için kendini zorlayan asırlık Divan nazmını ve edebiyat hevesiyle kopyacılıktan öteye

gidemeyen Servet-i Fünûn edebiyatını gösterebiliriz. Bugünkü edebiyatımız da idealsizlik buhranı içinde bir sayıklamadan başka bir şeye benzemiyor. Millî ve içtimaî fikir müdafaaları yapan eserlerin sanatla alâkasız oluşuna misâl diye Ziya Gökalp ve Mehmed Emin Yurdakul'un Turancılık terennümlerini veya sosyalist memleketlerdeki edebî neşriyatı gösterebiliriz. Yüksek heyecan ifadeleri halinde üslûplaşan idealin her şeklinin büyük sanat eseri yaratacağına misâller çoktur. Meselâ; Gothe'nin *Faust'u*, felsefî idealin mahsulü olan sanat eseridir. Dante'nin *İlâhî komedi'si*, Shakespeare'in piyeslerinin çoğu, Victor Hugo'nun *Sefiller'i*, bu büyük muhtarıların yaşadığı ahlâk idealinden doğmuş şaheserlerdir. Dinî sanatı Mevlâna ve Yunus Emre'de hayranlıkla ve cezbe ile temaşa ettiğimiz gibi, Hıristiyan âleminde Pascal'ın *Düşünceler'i* ile Paul Claudel'in şiirlerini de aynı zevkle karşılıyoruz. Sanatkârın bazan sırf sanat ideali içine sığındığı da vardır. Buna Fuzûlî ve Hâfız, Baudelaire ve sembolistler misâl olabilirler.

Âkif, sanatının başlangıçlarında, nazmını bir içtimaî inkılâp için vasıta olarak kullandıktan ve böylelikle ifade ve üslûp maharetlerini artırarak olgunlaştıktan, yani çıraklık devri diye vasıflandırdığımız ilk iki *Safahât'ını* yazdıktan sonra, din ve ahlâk ideallerinin dünyasına cesurane ayak bastı. Kur'ân'la dolan ruhunu sonsuzluğa çevirerek büyük sanatın renklerine daldı. Onun eserinde zaman zaman yine kuru nazımcı ve fikirci olduğu yerler de vardır. Lâkin bu hal, sanatının istilâ ettiği ruh ülkesinin genişliğine zarar verecek gibi bir mahzur değildir. Çok konuşma merakı olan bir insanın tabii hali veya kendi hünerine vâkıf olan bir sanat adamının bu hüneri bol bol tekrarlayışından ibaret bir alışkanlıktır. Victor Hugo'nun eserinde de bu hal görülür. Öyle iken bu yüzden o dâhinin eseri, değerinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Zira uzatılmış sözlerin yanı sıra, büyük adamın idealini teşkil eden sonsuzluk ihtirası eserde canlı durmaktadır. Âkif'in idealizmi, milliyet ve inkılâp, din ve mistiklik dâvalarına çevrilmiş

olarak çok cepheli bir karakter taşımaktadır.

Milliyetçiliği

Milliyet, en kısa ifadesiyle tarih ve toprak şuûrudur. Bir milletin tarihi, fertlerinin elli altmış senelik ruh yapılarının nesilden nesle geçmesiyle asırlar içinde oluşunu tamamlamış, beşyüz veya bin yıllık büyük ve tam olmuş bir ruh yapısını meydana getirir. Millet, tarih içindeki hâdiselerin yoğurduğu bir varlıktır. Maziden hale doğru gelen ve bizden de akıp istikbale giden bir nehir gibidir. Bir milletin fertleri, uzvî yaşlarıyla elli altmış yaşında olsalar bile, ruhî yaşlarıyla, irade ve hürriyetleriyle, örfleri ve inanışlarıyla kendi tarihlerinin yaşındadırlar.

Milliyetçiliğinin kaynakları ne idi? Neden Âkif milliyetçi idi? Âkifin milliyetçiliği şu iki unsurun karşılaşmasından, kaynaşmasından doğmuştur. Birisi, onun ruh yapısına bütünü ile gömülmüş, sinmiş olan tarih, mazi, mefâhir, ecdad duygusu. Bu âdeta onun varlığından ayrılmayan içgüdü gibi bir şeydi. Sanki o kendine baktığı zaman bin yılı görüyordu, tanıyor, teşhis ediyordu. Âdeta bir içgüdü ile –Rousseau’nun bize tanıttığı derûnî, ilâhî bir içgüdü ile– kendi benliğinde bin yıllık tarihini okudu, tanıdı, ecdadı ile karşılaştı. Onların hepsinin karşısında hürmetle eğildi. Hepsine, tarihinin büyüklerine, mefâhirine, macerâlarına, ıztıraplarına söz verdi ve bunların huzurunda yemin etti. Biz, onun bakışlarında bu yeminin bütün kahraman ifadesini görebiliriz. Milliyetçiliğinin şiddet, hareket kazanması, sonunda bir isyan haline gelmesi ise, gitgide kendisini tatmin etmez olan ahlâkî yapının tamiri, kurtarılması zarureti oldu. Bu onun milliyetçiliğinin ikinci unsurudur. Bu ahlâkî yapı üzerinde, bu ahlâkî sefalet bahsinde Âkif lâkayt kalamıyordu. Onun vicdanı pazarlık kabul etmiyordu, bir sınır tanıımıyordu. “Bu da olur canım, işte başkaları bizden daha kötü” gibi bir hükmü, ona kabul ettirmek, dinletmek

kabil olamazdı. Âlâyı istiyordu, çünkü sonsuzluk yolculuğuna çıkmıştı, Allah'a inanmıştı. İlâhî iradeyi seyretmişti.

Tarih şuuru denen idrâkin bir nesilde boğulması, onun mânen imhasına kâfi geliyor. Bu şuuru Âkîf'in şiirinde temiz, pürüzsüz bir lirizme bürünmüş halde buluyoruz:

Hani binlerce mefâhirdi senin her adımın?
Hani sinende yarıp geçtiği yol "Yıldırım"ın?
Hani asker? Hani kalbinde yatan şâh-ı şehid?
Ah o kurban-ı zafer nerde bugün? Nerde o îd?

Tarihin hâdiseleri, düşüncemize istikamet verici hükümlerdir. Onlar mantığımızı tamamlar, gerçekler hatalarımızı düzeltir. Malazgirt, Niğbolu ve Plevne'den önce düşmana karşı denk kuvvetlerle harbe girişmek aklın, mantığın ilmin icabı idi. Tarihin hükmü, aklın, mantığın ve ilmin bıraktığı boşluğu doldurarak en doğru hikmeti ortaya koydu. Düşünüş tarzımızı değiştirdi: Alp Aslan, Yıldırım ve Gazi Osman'dan sonra düşmana denk olmayan kuvvetlerle, lâkin bu kahramanlar gibi harp etmenin lüzumunu öğrendik. Sultan mı büyük, din velisi mi? Önce sultan büyük sayılıyordu. Lâkin Hacı Bayram, İbn-i Kemâl ve Zenbilli Ali Cemâlî'den sonra, din velisinin sultana üstünlüğü aklın fermanı oldu. Bu hikmetler tarihin şuurlarımıza sunduğu hakikatlerdir. I. Dünya Harbi'nden sonra tarihimize son darbe de vurulmak istenirken Âkîf "Bülbül"ü yazdı:

Ne hüsrandır ki: Şarkın ben vefasız, kansız evlâdı,
Serâpâ Garba çiğnettim de çıktım hâk-i ecdadı!
Hayâlimden geçerken şimdi, fikrim hercümerc oldu,
Salâhaddin-i Eyyubîlerin, Fâtihlerin yurdu.

Toprak diye adlandırdığımız vatan duygusu, Namık Kemal'den

sonra Âkif'in şiirinde sanat heyecanları halinde yaşanmıştır. *Safahât*'ının hepsine hâkim olan vatan hissi, "Âsım"da dikkate değer bir realizme bürünmüştür. Âkif'in manzum romanı diyebileceğimiz bu idealist eserde en realist kalemle çizilmiş tabiat parçalarının yanında Çanakkale Şehitleri'nin gömüldüğü ideal âlemi temaşa ediyoruz. Vatan topraklarının perişanlığı içinde yaşanan mâtemin ilâhî tesellisini sunan bu muhteşem tabiatın sahnesi, selâmete ulaşan bütün ruhların mezarı sayılsa yeridir. Bu vatanın neşeli bir mâzisi vardır. Bugün o neşenin barındığı yerler viranedir. Şair, ıssız kalan bu yurdun çehresindeki hüzne kapanıp ağlamak ister.

Hani, insan sesi çağlardı şu vadilerde...
 Sor ki âfâka, o âlemler, o demler nerde?
 Yemyeşil yurda çöken kapkara toprak rengi;
 Dindi binlerce hayatın ezelî âhengi.
 Beni öldürmede, oğlum, bu harab ıssızlık:
 Hangi viraneyi eşsem kopuyor bin çığlık!

Âsım, milliyetçiliğimizin şiirle dile gelen muhteşem romanıdır. I. Cihan Harbi'ni yaşayan Âkif Anadolu'nun çocuğunu cep-hede tanımıştır. Ruhu serâpâ İslâm olan Anadoluçuluk dâvasının temellerini bu eserde buluyoruz. Asırlarca süren felâketlerin, ıztıraplarla acıların vatanı olan Anadolu'nun insanını olduğu kadar toprağını, kaderini ve ona musallat olan musibetleri tam ve isabetli görüşlerle canlandıran bu kitap ana tez olarak Anadolu çocuğunun yeryüzünde benzeri bulunmayan hayat kudretini, hiç yıkılmayacak yaşama azmini ortaya koymaktadır. Onun muhteşem hayat iktidarına delil olarak Çanakkale Harbi'ni ileri süren Anadoluçuluk dâvasının büyük mürşidi, cihad kahramanlarını bize takdim ederken onların ruhundaki büyüklüğü dünya edebiyatında eşî görülmemiş mübalağa sanatıyla bakınız nasıl anlatıyor:

Sana dar gelmiyecek makberi kimler kazsın?
 “Gömelim gel seni tarihe” desem, sığmazsın

Çanakkale’nin imanlı şehidini ilâhî bir vaad halinde tebrik ederken söylediği sözler Yunus’un bile gıpta ile gözlerini yaşartıcıdır:

Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber,
 Sana aguşunu açmış duruyor Peygamber.

Dinî irade ile millî irade hiçbir kitapta ve hiçbir dimağda görülmemiş şekilde bu eserde birleştirilmiştir. O zamana kadar milliyetçi denince dine karşı veya yabancı olan kişi, dinci ve müslüman deyince de, milliyetçiliği tanımayan insan akla gelirdi. Milliyetçi, ırkçı yani kemikçi idi. Dinci ise, hurafeci ve vatansız varlıktı. Ruhlarımızı aynı zamanda bir hezeyan teşkil eden bu safsatadan kurtaran Mehmet Âkiftir. Türkün müslümanlıktan, milliyetçiliğimizin İslâm’dan ayrılmayacağını bize öğreten o oldu. XX. asırda son ve en tehlikeli “ehl-i sâlib” olan mason darbesi yüzünden yıkılma tehlikesiyle karşılaşan milliyetçiliğimizin bekçisi, sahibi, havârisi odur. “Âsım”daki muhteşem din ve millet sen-tezinin ulaştığı bu kemâl, milliyetçilik dâvamıza gerçek şuurunu getirdi ve Ziya Gökalp’ın ruhu tekmeleyen, Anadolu’nun gerçekle-rinden gafil, cemiyeti tanrılaştıran ve kaderimizin ilâhi mertebesine yükselten, ferdî şahsiyeti yıkmış milliyetçilik dâvasının karşısına Allah’ın eli halinde çıkmıştır. “Âsım”, sanki Âkif’in gençliğidir. Müslüman-Türk gençliğinin ideal tipini yaşatan Âsım, lâv saçan bir volkan şiddetiyle, şiirden ve sözden hayat sahnesine atılınca Âkifi İstiklâl Savaşı’nda görüyoruz. Milli mücadele hareketinin başlarında şehir şehir dolaşarak milleti uyarma cihadına girişen Âkif, Millet Meclisi’nde aşk ile faziletin yanında yer aldı, vatan-perverliği seçti; muhalefet grubuna bağlandı. Orada isimsiz vatan kahramanı ve fazilet dâhisi Hüseyin Avni’yi tanıdı. Dünyalara sığ-

mayan iki büyük kalb mütevazî bir meclisin çatısı altında birleştiler. İkiyüz kırk mebusu olan Millet Meclisi'nin içinde din adamı geçinen sarıklı hocaların sayısı sekseni buluyorken, ancak onların üçü Âkîf'le beraber muhalefete gönül vermişlerdi. Geri kalanı hakkındaki hükmü Âkîf daha önce "Âsım" da vermiş bulunuyor.

Bir muhalif hava yok, dinlediğin aynı sedâ,
Zat-ı sâminize millet de hükümet de fedâ.

Toprak ve tarih duygularının en muvaffak olmuş sentezini ortaya koyan da odur. Vatan yalnız beşiğimizin sallandığı ve hayatımızın kendisine bağlandığı kara parçası değildir. Onda bütün millet tarihi gömülüdür:

Enbiyâ yurdu bu toprak, şühedâ burcu bu yer;
Bir yıkık türbesinin üstüne Mevlâ titrer!
Dışı baştan başa bir nesl-i kerimin yâdı;
İçi boydan boya milyonla şehid ecsadı.
Öyle meşbû-ı şehadet ki bu öksüz toprak:
Fıskıran otları bir sıkısa adam kan çıkacak!

Tarih ve toprak şuurundan asla ayrılmayan bir milliyetçiliğin, muhafazakârlık prensibine bağlanması tabiidir. Muhafazakârlık bir milletin mukaddesatına, cemiyetin iradesi demek olan tarih içinde kazanılmış bütün ruh varlığına sahip olması demektir. Bizde muhafazakârlık kelimesi, Abdülhamid'i devirmek için İttihat ve Terakki Partisi tarafından tertiplenen 31 Mart Hâdisesi'nden sonra evvelki rejime dönmek isteyenlere verilmiş maruf "irtica" tâbiriyle öteden beri karıştırılmaktadır. Hattâ daha fazlası var: Muhafazakâr deyince sakalsız fazilet, tesbihsiz dindarlık tanımayan, ilme inanmayan, dar görüşlü, medenî hayatın dışında yaşayan insan kastedilmektedir. Bu kelime ithâm ve istihfaf yerinde kullanılıyor. Muhafazakârlığın gerilik ifade etmesi ve yalnız dine

ait bir doktrin sayılması doğru değildir. Muhafazakârlık, dinde olduğu gibi ekonomide de, ahlâk ve siyasette de yeri olan bir hayat anlayışı ve hareket tarzıdır. Vakıa son asırlarda bizde bütün geri kafalılar, kafalarındaki anlayışsızlığı himaye eder zanniyle İslâm dininin naslarına sığındılar. Meselâ Peygamber Sünnetidir diye Büyük Peygamber'in şekil ve kıyafete ait hallerini taklid ettiler. Halbuki asıl gaye, Peygamber'in ruh ve zihniyetinin benimsenmesiydi. Peygamberdeki ilâhî emanet olan aydınlığın ancak, onun ruhunda barındığı takdir edilerek, onun ortaya koyduğu ruhî ve ahlâkî prensipler kabul olunmalı idi. O prensipler ki ilmin Çin'de de olsa arkasından koşuyor ve içtimaî tekâmülü, realitele-re şuurla uymayı telkin ediyordu. İslâm dini softaları yaratmadı. Softalar İslâm'da dar kafalılıklarına, dinin itibarda olduğu devrelerde, iltica yeri aradılar. İslâm darbelendikten sonra da vaktiyle müslümanlar safında duran birçoqları, inkılâbın saflarına geçmek için ecel teri döktüler. Âkif taassubun kahrını çekmişti; bu sahnenin kahramanlarını tanıyordu:

Ya taassup! Ya taassup! O kadar maskaraca
 Bir yol almış ki, bakarsın başı misvaklı hoca,
 Mütihazsısken edepsizliğin eşkâlinde,
 En ufak şeyden olur dini hemen rencide!

Yukarıda söylediğimiz gibi muhafazakârlık millette, dinde, ahlâkta, ekonomide, siyasette, bütün içtimaî hareketler sahasında, o hareketlerin dayandığı temellerin muhafazası demektir. Milleti bütün maddî ve ruhî temelleriyle ele alan bir milliyetçinin muhafazakâr olması zaruridir. Çünkü, milliyetçilik millet hayatını kurmuş bulunan bütün temellerin, milleti kuruluşundan bugüne kadar millete hayat katan bütün kaynakların, vatanın, tarihin, dilin, dinin herhangi bir yeniliğe feda ve terk edilmeyişidir. Millet, bu unsurların hepsinin de varlığına muhtaç olduğuna göre, milliyetçilik mutlaka muhafazakârlıkla beraberdir. Âkif, işte bu

mânada, samimî ve şuurlu bir muhafazakârdı; en başta vicdanın bekçisi olan din gibi ve onun yanı sıra tarihin, vatanın, ahlâkın, örflerin, mefâhirin hiçbirisini feda etmeyen tam bir milliyetçi ve muhafazakârdı. Böyle ilmî bir muhafazakârlık sistemine karşı koyan bir inkılâpçılık, millî benliği fedaya mecburdur. Zira, böyle bir inkılâp anlayışı, milletin temellerinden her gün birini yıkarsa, millî mukaddesatın her gün birisini feda ederse, ulaşabileceği aşırı şekliyle anarşizme müncer olur. Muhafazakârlık, millet bünyesini mâziden hâle doğru sürükleyen belli kuvvetlerin almış olduğu tek ve belli istikamete, şûurla takip olunan bir gayeye doğru ilerlediği halde, inkılâpçılığın belli bir istikamette yol alması zarurî değildir. O herhangi bir istikamette yürüyebilir. Şuurlu hürriyetin karşısında şuursuz otomatizme benzer. Bu şekilde maziyi yıkmakla ilerleyen bir inkılâpçılık, cemiyeti dümensiz gemiye benzettir, sahilden sahile çarpar.

İnkılâpçılığı

Muhafazakârlık eski şekillerin tekrarı ve tekâmül düşmanlığı olmadığı gibi gerçek inkılâpçılık da anarşizme doğru ilerlemek değildir. Eğer inkılâpçılığın gerçek bir kuvveti ve insan ruhlarında kendisine karşı duyulan esaslı bir ihtiyaç olmasaydı, muhafazakârlığın yüzlerce yıllık ruh kuvvetlerine dayanan bütün maziyi halin üstüne yığarak perçinleyen muazzam iktidarı karşısında, sade hâlin kuvvetleriyle ilerlemeye çalışan her inkılâpçılığın, daha ilk adımında devrilerek karanlıklarda boğulması lâzım gelirdi. Halbuki, her zaman böyle olmuyor. Gerçek mânasında inkılâpçılık da muhafazakârlığın yanında hürmete şayan bir prensiptir, tahlil ve tenkide değer bir fikir sistemidir. İnsanlığın tarihinde İngiltere'nin siyasî bünyesi muhafazakâr bir vücut, ihtilâlden sonraki Fransa ise inkılâpçı bir içtimaî yapıdır. Cemiyet hayatı karşısında Rousseau muhafazakâr, Volter

inkılâpçıdır. Sanat hayatında İtalya'nın ilâhî ve kâbına erişilmez Orta çağ resmi muhafazakâr, Rönesans sanatı inkılâpçıdır.

Bu iki mefhum yanlış anlaşıldığı takdirde, ikisi de tehlikeli olurlar. Muhafazakârlık anlayışını, prensiplere değil de değişmez şekillerle kalıplara, cansız maddeye bağlayan hareket irticaa götürebilir. Bu yolda yürümeyi asabiyetle gaye edinen muhafazakârlık inat ederse beşeriyetin iptidaî hali olan taş devrine kadar bizi sürükler. O zaman kibirle cehlin kurbanı olarak, duymayan, duyurmayan, irademize hayat getirmeyen, ruhumuza hitap etmeyen maddî varlıklarla hareketlerden putlar yapar, farkında olmayarak onlara tapınırız. Adı, ne olursa olsun, onlar putturlar. Diğer taraftan inkılâpçılık da sadece maziyi yıkma diye anlaşıldığı zaman, aynı noktaya götürmüyor mu? Zira o da, cemaatin ruhunu teşkil eden bir tarih içinde kazanılmış kıymetleri bir anda ve bir kere feda etmekle ruhumuzu, etrafında sürünen medeniyet vasıtalarının maddî enkazı arasında, ıssız adada yaşayan iptidaî insanların vahşet hayatını nakletmiyor mu? Maddî parıltılar içinde yaşayan iptidaî adamın ruh hali, şuursuz muhafazakârlıktan belki daha acıklıdır. Her halde iki gaflet, iki musibet, maddeci ve hurafeci muhafazakârlıkla yıkıcı ve saldırgan inkılâpçılık gayede birleşiyor, elele veriyorlar. Bazı bedbaht devirlerde bu mânada inkılâpçı geçinenler, durmadan akan zamanın emir ve ilhâmlarına mutlaka karşı gelmek gayretiyle putlarının muhafazası için çırpınarak, kendi iradelerinininkinden başka her hareketi önlemek istediler ve böylelikle de, evvelce softa ve mürteci diye adlandırdıklarına taş çıkartacak kör bir muhafazakârlığın ister istemez esiri oldular. Eğer onlar kendi prensiplerine sadık kalsalardı, kendi inkılâpçılık gayretleriyle meydana getirdikleri esere de bağlanma zarureti reddeder, yeni devirlerin getireceği yeni inkılâpları, prensiplerine sadık kalmak şerefiyle kabul ve hazmederlerdi. Zira muhafazakârlık gibi inkılâpçılık da muayyen içtimaî şekillerin adı olmayıp, birer hareket prensibidirler.

Gerçek muhafazakârlığın ne olduğunu söylemiştik. Gerçek ve değerli olan inkılâpçılık ise, muhafazakârlığa zıt bir temayül değil, belki onu ekseriya tamamlayıcı bir prensiptir. Muhafazakârlık prensibi ile, asırların ortaya koyduğu ruhî ve içtimâî değerler, tekâmül kanununa tâbi olarak biri öbüründen çıkar ve hepsi birlikte bir sonuncuyu yaratırlar. Böylelikle muhafazakârlık, durmak değil, tekâmülün tabiî doğumlarından faydalanmaktır. Ancak bu tekâmülün bazan uzun süren duraksamaları, uyuşuklukları giderilmek ve duraksamalarla kaybedilen mesafeleri üstün süratlerle aşarak tekâmülün normal gidişinde kaybedilen mesafeyi kazanması icabeder. Bazan da zorlanan tekâmülün aldığı bozuk ve hatalı istikametlerden onu çevirerek hayata normal istikameti kazandırmak lâzım gelir. İşte bu hallerde inkılâp, tekâmülün yerine geçer. Bu mânada inkılâp, tekâmülü ortadan kaldırmaz. Bilâkis o, normal adımlarını hızlaştırmış, bir zaman için cemiyete soluk soluğa yürüyüş kumandası vermiş olan bir tekâmülcüktür. Inkılâpların bu gerçek ve ilmî anlayışı, sahip olduğu sürate göre derecelere ayrılır ve tekâmülü tamamlar. İçtimâî ilerleyişte esaslı ve sürekli rolü bulunan tekâmülün boşlukları inkılâp hareketleri tarafından doldurulmaktadır. Hakikatle elele vererek yürüyen hareket adamının hayatında bu prensiplerin ikisi de tesirlerini yapıyor. Ancak herkesin şahsiyeti ve bir de bağlı bulunduğu inanış sistemlerine göre biri öbüründen daha kuvvetle hâkim olmaktadır.

Mehmet Âkif, yaratılışı bakımından inkılâpçılık hamlelerini kendinde daima arttırmaya kabiliyetli bir insandı. Fikir adamı olduğu kadar da hareket adamının ateşli iradesine sahip, asabî ve hamlecî bir mizacı vardı. İdealist sanatının henüz başlangıçlarında inkılâpçı duyularının ifadesine rastlıyoruz:

Geçti mâzi denen o devr-i melâl,
Haydi fethet; senindir istikbâl.

Gençliğe işaret ettiği istikbâl hangi sahada inkılâp bekliyordu? Bunun cevabını, *Safahât*'ını adım adım takip ederek araştıralım.

Birinci *Safahât*'ta eskiye bağlı cemiyetimiz karşısında aldığı tenkitçi davranışın sert darbeleri görülmektedir. Hayatın her tarafına enerji ve hareket tohumları saçmak isteyen genç bir idealisti düşündürmektedir. Miskinlikle duygusuzluk karşısında duyduğu bu asabiyet, asırlık örfler karşısında kullandığı bu şiddet, sanki bir anarşistin damarlarından kopuyor. “Köse İmam”da şeriatın cahil softalar elinde nasıl bir içtimaî felâket vasıtası haline getirildiğini, acı acı anlatırken, Köse İmam'ın faziletine, samimî müslümanlığına sığınıyor.

Âkif'in beklediği inkılâp, şekil ve madde inkılâbı değildi. O ruh ve ahlâkımızda inkılâp istiyordu. Kuyucu Murat Paşa gibi, kafaları kesmekten başlayarak, Deli Petro gibi sakal kesme ve kıyafet değiştirme inkılâplarını üç asırdan beri denedik. Bunlar, içtimaî bünyemize zerre kadar devâ getirmedi. Bitkiler ve hayvanlar âlemine ait varlıklar olsaydık belki kurtuluşumuz için bu gibi şekil değişimleri kâfi gelir, Lamark'la Darwin'in birbirini tamamlayan teorileri bizim hayatımızda da tatbik yerini bulurdu. Lâkin biz insanlar için ancak ruh ve düşünce inkılâpları, duygu ve irade inkılâpları kurtarıcı olabilir. İnsanlık âlemi bu inkılâpları rönesanslar ve reformlar halinde yapıyor.

Âkif'in telkine çalıştığı inkılâp, düşüncede ve devlette, sanatta ve ahlâkta yapılacaktır. Fikir sahasında halkı yükselterek münevver zümreye yaklaştıracak yerde halka doğru iniş fecî neticeler verdi. Münevverin cevheri halkın heveslerine feda edildi ve halkın münevver asaletiyle alâkası büsbütün kesildi:

Sizde erbâb-ı tefekkürle avâmın arası,
Pek açık. İşte budur bence vücûdun yarası.

Batı'nın ilim ve irfanını alacak yerde, madde ve cinsiyet hayatında yaşattığı cazibeye çabucak teslim olduk. Ruhu ve dimağı olan münevverin eliyle batıya uzanacak yerde, midesiyle derisinin hazlarını yaşatan halkın eliyle uzandık. Esasen taklit kötü ve tehlikeli bir yenileşme usulüdür; benliği kaybettiricidir. İnkılâbımızın aşısını yine kendi mazimizden almamız lâzımdı. Mâzide bizi yükseltmiş olan temeller yıkıldığı için çöküyoruz. Bizzat bu temelleri sağlamlaştırmakla işe başlamalıyız. Bir milletin varlığı yabancı temeller üstüne kuralamaz:

Aşılarken de vurun kendine kendinden aşı.

Devlette inkılâbın teranesi, Âkif'in dudaklarında, kalblerine ok saplanmak istenen ruh ve karakter düşmanları karşısında, “onlara karşı gayzım var” der gibi şahlanan ruhanî bir şiddet taşı-
rıyordu:

Nerde meyhaneci, aç gözlü, dokuz yüzlü, şerir
Varsa, mabeyn-i hümayunda ya bâlâ, ya vezir!

Eski Bizans'ın döküntüsü bir saray hayatını devam ettiren, çürüyerek leş kesilmiş bir ahlâk yapısı, binlerce insanın saltanatına taht olmuş. Bu saltanatın mutlaka yıkılması lâzımdı. Siyaset sahasının bütün inkılâpçlarıyla yanyana Âkif'de bu istibdadın yıkılıp çökmesini alkışlıyordu:

Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdad.

İstibdat, şekil ve kalıp olarak yıkıldı. Dağılan sarayın, elleri asırlık kanlara bulaşmış sefih sâkinleri, cemiyetin yeni hayatında yine söz sahibi, yumruk sahibi oldular. Saltanatlarını, yeni şekiller altında devam ettirdiler, cemiyetin kuvvet ve siklet merkezlerine el koydular. Sözde devirler değiştiği halde, içtimaî hayatın öncü-

leri yerinde yine onları gördük. Hangi karakteri yaşatan bir devir gelirse gelsin, ahlâk ve insanlık yapıları tamamen çürüyerek dağılmış olan bu sefil dalkavuklar, hemen iktidarın etrafını sarmakta sanat ve hüner kullandılar.

Senin etrafını alsın ki yığınlarca sefil,
Kimi idmanlı edepsiz, kimi talimli rezil,
Kiminin fitratı âzâde hayâ kaydından;
Kiminin iffeti ikbaline etten kalkan.

O halde, siyasî inkılâp nasıl olmalı? Bir hükümdardan gelen yumruk, yüzlerce sefil elden de gelebiliyor. Yüzlerce dimağ millet hayatının nâzımı olacak yerde, yüzlerce yumruk milletin beynine saplanıyor. Milletin ruhunda kanununa bağlılık idealini hâkim kılmaktan başka çıkar yol gözükmüyor:

Bize Âsım, ne şunun yumruğu lâzım, ne bunun;
Birinin pençesi ister yalınız: Kanunun.

Kanun çiğnendi mi milletin hürriyeti bir serâb olur. Ancak şair ümitsiz değildir. Millet hürriyetinin her çiğnenişi, millette iradeyi kuvvetlendirici olur. O, her devrin kafalar kesmekten zevk alan zâlimlerine çevrilerek, kin ile istihzayı birleştiren asabî bir sesle haykırır:

Sanıyorlar kafa kesmekle, beyin ezmekle
Fikr-i hürriyet ölür. Hey gibi şaşkın hazele!

Millet dâvasında selâmetin geleceğine inanıyor. Bu milletin tarihinde çok görülmüş haksızlıklar karşısındaki ayaklanmalar, ona ümit ve iman kaynağı olmaktadır. İstiklâl mücadelesini zafere ulaştıranlar arasında iken, onun sürûru dünyalara sığmıyordu:

Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın,
Kim bilir belki yarın, belki yarından da yakın!

Sanat sahasında yapılacak inkılâp da asırlık tahakkümlerden kurtulmak sayesinde kabil olacaktır. Divan edebiyatının maddeye esir olan Acem taklitçiliği ile XX. asırda aynı zihniyet ve metodu devam ettiren Servet-i Fünûncuların batı taklitçiliği edebiyatımızı kısır ve düşük bir ruha mahkûm etmişti. Yunus yaşamasa edebiyatımızda ruh, Fuzûlî olmasa aşk, Namık Kemal gelmese vatan nedir bilinmeyecekti:

Eski divanlarınız dopdolu oğlanla şarap;
Biradan, fâhişeden başka nedir şi'r-i şebap?

Âkif insanlıkla ulûhiyet zemini arasında duran sanatın sahnesine insanı getirdi. Tabiatı ressamalara, hülyâyı meczuplara bırakarak muztarip insan oğlunu ıztırabın ateşleri içinde bu sahneye çıkardı. Sanatkârı vaiz değil, mürşit telâkki etti. Aşkın ve idealin mürşidi olmak, sanatın ruhu ile tezat teşkil etmiyordu. Esasen büyük sanatkârın ruhu, kendisi istese de istemese de, ruhları sürüklüyor. Âkif bu dâvada bir veli mesuliyetine sahip olduğuna inanmıştı. Bu imana sahip olmayan, şahsî heveslerin terennümcüsü artistlere hayretle karışık bir nefreti vardı. Onları itham ediyordu:

Üdebânız hele gayetle bayağ mahlûkat...
Halkı irşad edecek öyle mi bunlar? Heyhat!

Ahlâkta yapılacak inkılâbın esaslarını ise Kur'ân'da arıyordu. Ahlâk sahasındaki alçalışımızın sebebi, dini elden bırakmamızdır. Ama hangi dini? Âkif, ahlâkımızın ancak İslâm'ın hakikî kaynaklarından hayat ve ilhâm alabileceğine inanmıştı. Sadece dinci zümreye bağlanmayı tavsiye eden, şuursuz bir muhafazakâr

değildi. Ahlâkımızı bozan kötü örneklerin, münevverlerle devlet adamlarının yanında, her fırsatta şeriat adıyla seslerini yükselten riyakâr ve mutabasbıs bir hoca zümresi vardı. Çeşitli ibadet şekillerini taklit ederek halkı aldatan bu dalkavuklar, bizzat dinî hayata musibet getirmişlerdir. İbadetleri riyâ, ithamları Allah’a dalkavukluk, dini müdafaaları sahtekârlık olan bu adamlar, devirlerin icabına uygun olan her çeşit fikir ve inancı kitaba uydurmuşlardır. Onların Allah adını dilden düşürmeyen tavırları samimi değildir; ibadetlerindeki coşkunluklar, o namazlar, oruçlar, haclar hepsi, hapsi yalandır:

Sen bu coşkunluğa istersen inan, hepsi yalan,
“Hüve”nin mercii artık ne “Ahad”dır, ne falan.

Ahlâkımızın temelleri, İslâm’ın ortaya koyduğu prensipleri asırların hâdiselerine parlatarak müşahhas örnekler halinde bize sunan mâzi ve mefâhir içinde aranmalıdır. Bin üçyüz yıldan beri her asrın aydınlıkları, bu ahlâkın binasını aydınlatmıştır; asrımızın yenilikleri de onu aydınlatmalıdır. İlim aşkı ve insanlık ideali İslâm ahlâkının tamamlayıcı ve yaşatıcı unsurlarıdır. İslâm ahlâkının temeli, adalettir. Adaletin en mükemmel örneğini Hazreti Ömer’in şahsında buluyoruz. Ahlâkta önderimiz odur. Adalet temellerine dayanan bu ahlâkın zirvesi ise fedakârlıktır. Âkif fedakârlık duyguları arasında gayesine ulaşan tam bir özgecilik (altruisme) ahlâkı tavsiye ediyor:

Kaplamış yurdumun âfâkını mâdâm, şühedâ...
Varsın olsun kalanın uğruna Âsım da fedâ.
“Hem gazâ, hem de şehadet, ne saadet bu!” derim;
Ciğerim yansa da söndürmek için azmederim.

Âsım, cemiyetin fedakâr ve cesur çocuğudur. İnkılâbı da o yapacaktır. Nasıl bir inkılâp istiyoruz? Âkif, bütün *Safahât*’ında

müdafa ettiğı ruh ve irfan inkılâbının metodunu “Âsım”ın sonunda Muhammed Abduh’la Afganlı Cemaleddin’e yaptırdığı bir konuşmada açıkladı. Afganlı Cemaleddin hareket ve inkılâp adamı olarak Mısır’ın muhteşem üstadı Muhammed Abduh’a şöyle söylüyor:

İnkılâp istiyorum, başka değil, hem çabucak.

Bir fikir adamı olan ve inkılâbı fikir ve ruh sahasında yapmanın zarureti kavrayan Muhammed Abduh, Afganlı’ya hak vererek mektepler açıp nesiller okutmak ve yetiştirmekle gerçek inkılâbın yapılmış olacağını ileri sürmektedir:

Nesli tehzib ile, i’lâ ile meşgul olalım.

Lâkin Afganlı’nın böyle yirmi yıllık inkılâba tahammülü yoktur, o yirmi günlük inkılâp istiyor. O zaman, M. Abduh bu nevi şekil değıştirme inkılâpçılığından bir kelime ile affını isteyecektir. Âkif, M. Abduh’un tezini müdafa etmektedir. Görülüyor ki kendisinin bir inkılâp anlayışı vardır ve bu anlayış, onda bütün bir ömrün, hem fikir, hem de hareket mücadeleleriyle geçen bir ömrün mahsulüdür. Onun inkılâp tezini hiç göz önünde tutmadan, herhangi bir başka inkılâp anlayışını kabul etmedi diye Âkifi itham edenler, “bizim inkılâp tarzımıza taraftar değildi” diyebilirler. Lâkin, “Âkif inkılâpçı değildi” veya “inkılâpçıların düşmanıydı” dedikleri takdirde ona iftira etmiş olurlar. Ancak, “biz inkılâp prensiplerini benimsemedik, o da bizim prensiplerimizi reddetti” dedikleri zaman, hakikatı vicdanla ortaya koymuş olacaktırlar. Aksi halde, inkılâp kelimesinden anlaşılması gerekli mânayı iyi anlayamadığımızı kabul etmek lâzım gelir. Âkif’in inkılâp dâvası, kısaca belirtmeye çalıştığımız gibi, dimağlarda ve devlette, sanatta ve ahlâkta yapılmasını istediğı değışmelerdir. İnkılâbın prensibi ve metodu ise, bu değışmelerin, ağır ve milletin ruhuna sindirile-

rek bir kültür ve iman sistemi haline getirilmesidir.

Din ve mistisizmi

Âkif, bir İslâm idealcisi olduğunu “Hüsran”ında kendi söylüyor:

Ben böyle bakıp durmayacaktım, dili bağlı,
İslâmı uyandırmak için haykıracaktım.

Biliyoruz ki o milliyetçidir. Bazılarının zannettiği gibi, dini milliyete karşı koymuş değildir. Ancak, millet anlayışında ırk gibi kaba maddî bir unsura yer vermemekte, milleti kuran mânevî unsurlardan dine büyük önem vermektedir. Milliyetin yalnız bir telâkkisi yoktur. Millet varlığında rolü ve önemi kabul edilen unsurlara göre, millet anlayışları da değişir. Bazıları, Turancılar gibi, maddî unsurlardan ırka millet hayatında esaslı yer verirler. Kimisi dili, kimi de Âkif gibi vatanla dini millî birliğin unsuru olarak kabul eder. Âkif, hiçbir zaman, “bu vatan için ölünmez” demedi. “Dilimizi Arap diliyle değiştirelim” demedi. Vatani dile o getirdiği gibi, dilimize en büyük hizmeti yapanların arasında yine o vardır. Onun istediği, Türklüğün mayası, ruh ve ahlâkımızın temeli olan İslâm’ı canlandırmak ve onunla milletimizi yükseltmekti. Milletin mânevî ve ahlâkî temelini teşkil eden unsura bağlandı. Bir kelime ile, ahlâkçı milliyetçi idi.

Âkif’in dindarlığı mücerret bir ideal olarak sade kendi ruhunun kurtuluşu dâvası halinde kalmadığı, cemaatin kurtuluşu dâvası olduğu için, milletini içerisine alır ve onu kucaklar. Âkif, milliyetçiliği bu sonsuzluk yolculuğunda müşahhas bir realite gibi ele aldı. Âkif’in milliyetçiliğini dindarlığından, dindarlığını milliyetçiliğinden ayırmak kabil değildir.

Safahât'ını dolduran din ve Allah'a bağlı ilhâmı "Hakkın Sesleri" ile "Hâtıralar"da doğrudan doğruya Kur'ân'ın âyetlerinde kaynağını aradı. Bütün şiiri Rabb'in bize "Kur'ân"la sunduğu vaatlerin, ümitlerin, tebşirlerin gerçekleşmesi yolunda yapılan ısrarlı bir dua, bir niyaz, âdeti tehditli bir yalvarıştır.

Bedr'in aslanları nasıl ki Peygamber'in aynı şedit edâ ile yaptığı bir duadan sonra, Allah'ın vaadettiği zafere kavuştularsa, Türk milleti de XX. asırda açtığı istiklâlinin cihadını mutlaka kazancaktır, iman ve ümit ile beklenen birlik mutlaka kurulacaktır. İslâm âlemi olmadan, İslâmiyet olur zannedenler de aldandıklarını göreceklerdir. Şairin tasavvurunu zaman zaman karartan yeisler, sonunda silinmiştir. Taceddin Dergâh'ında gece gündüz nur ile dolup taşan ruh, selâmet müjdeleriyle yıkıyor. Allah'a çevrilen ümit, imanının kucağında yeni ve ebedî bir hayata kavuşuyor. Süruru sonsuzdur.

Yurttan ayrıldıktan sonra, Âkif'in din idealinde mistikliğe doğru bir yükseliş görüyoruz. Etle kemik gibi milliyetçilik davâsından ayrılmayan onun din ideali, başlangıçta aile telkini, gelenek zevki, ecdada hörmet duyguları ile ruhunun üst tabakalarında hâkim bir dâva idi. Zaman ruhundaki ihtizazları derinliğe doğru yürüterek, kendi içine sinmiş olan sonsuzluğa doğru götürdü. Âkifi artık biz, Kur'ân'ın hizmetkârı, şeriâtın emrinde bir nizâm kurucusu, bir İslâmî disiplinci, bir müslüman mürşit ve muallim gibi görüyoruz. Üçüncü, dördüncü *Safahât*'larıyla Âsım bu dâvanın terennümleriyle doludur. Sanatının sonlarında ise, evvelce hiç Âkif'in ruhunda varlığı hissedilmeyen bir âlem teşhis edildi. Âkif evvelce mistik değildi. Vahdet-i vücûda inanmıyordu. Yurdundan ayrıldıktan sonra, şüphesiz ki hicrânın, hasretin ne demek olduğunu iyice tattıktan sonra, Âkif'te Eflâtun'ları, Mevlâna'ları mesteden mistisizm zuhur etti.

İslâm'da tasavvuf şeklinde gözükten mistiklik, dış hayatımızda muayyen hareketler halinde tatbik edilen kaidelerden, iç hayatın

tecrübelerine geçiştir. İlâhî bir kaynaktan gelerek içimizde yaşanan böyle bir sezgi sâyesinde Âkif, “Gölgeler”deki son şiirlerinde Vahdet-i vücudun değilse de Vahdet-i şuhudun mertebesine ulaşmış bulunuyor. Vahdet-i şuhut, ruhun cezbe hallerinde Allah’la birleşmesine şahit olarak kendini inkâr etmesi ve ulûhiyyette dile gelmesi demektir. Her şeyin Allah’dan ibaret oluşunu sistemle kabul eden görüşe ise Vahdet-i vücût denir. Vahdet-i şuhut, ruhun Allah’la bir olduğunu iddia etmez. Ancak cezbe anlarında bu hali yaşar. Kendine gelince Allah’dan başka olduğunu bilir. “Gölgeler”in mistik parçalarını teşkil eden “Gece” ile “Secde”de Vahdet-i şuhudun, Ploten’in anlattığı ve yaşadığı sahneleriyle en ıstıraplı terennümlerini duymaktayız. Mümin, Allah’ı eseriyle tanır. Mistik, bu bilgi ile tatmin bulmaz, mutlak varlığın temaşasına âşıktır. Âkif de bu hasret, daha önceleri varlığını hissettirmişti. “Hakkın Sesleri”nde Hâlîkına şöyle haykırıyordu:

Tecelli etmedin bir kerre, Allah’ım cemalinle!

İdealist sanatının sonunda ise bu mistik temaşa hasreti onda bir ihtiras haline geldi. Cemaat dini, sade şekilden ibaret dini onu tatmin etmiyordu. İlâhî temaşaya ulaşmadıktan, ona yakınlaşmadıktan sonra, sadece bir vasıta olan ibadet hayatında kalmanın ne mânası vardı?

Nedir mânası, mabûd olmadıktan sonra, mihrabın,
Rükûun, haşyetin, vecdin, bütün biçare esbabın?

Yunus’un yaşadığı vuslatı arıyordu. Bir ömürlük ıztırap ve çile hayatından sonra hâlâ Rabb’ine kavuşmayacak mı? O Rab ki, “kavuştum” denilen yerde kaybediliyor. Son eserlerinde artık onun dinî hayatını mâbetlerimizin eşiğinde değil, yıldızların mâverasında buluyoruz. Büyük aydınlığa kavuşturucu gecenin

içinde sermest iken şahidi olduğu Birliğe yalvarıyordu:

Bütün kandillerin tehlile dalmış... Şaşırdım ben:
 Nasıl mâbeddir ki sün'un, sermedî bir secde gök kubben!
 Kapanmış, titriyor dünyaların haşyetle karşında;
 Melekler, sanki baş kesmiş durur dâmân-ı arşında.
 Ne rengârenk ubûdiyyetle, yâ Rab hercümerc âfak,
 Karanlıklar, ışıklar, gölgeler lebriz-i istiğrak.
 Bu istiğrak uyandırmaz mı, devrettikçe ekvânı,
 Perişan ruhumun inler harâb evtâr-ı imânı.
 Perişan: Çünkü yükselmiş değil feryâd-ı gümrâhım;
 Şu mahşer mahşer envârın biraz yol verse Allah'ım.
 Evet, milyarlar âlem vecde gelmiş bu'd-ı mutlakta
 Benim bîçâre gölgem çırpınır bir damla toprakta.
 Samimîdir bütün gûş ettiğin âvâz hilkatten,
 Niçin göz yaşlarım haybetle dönsün sermediyyetten.

Diyorlar, hep Senin şemsinden ayrılmış bu ecrâmı...
 İlâhî onların bir ân için olmazsa ârâmı;
 Nasıl dursun, benim bîçâre gölgem, Senden ayrılmış,
 Güneşlerden değil, yâ Rab, Senin sînenden ayrılmış?
 Henüz yâdımdadır bezminde medhûş olduğum demler;
 O demlerdir ki yâdından kopar beynimde bin mahşer.
 Tutundun kibriyâdan bir nikab, uçtun nigâhımdan,
 İlâhî bin tecelli berk ururken kıblegâhımdan,
 Vurur mihrâbdan mihrâba alnım şimdi hüsrânla,
 Teselli bulmanın imkânı yok feryâd-ı gufranla.
 Serilmiş, secdemin inler durur yerlerde mi'râcî,
 Semâlardan gelir ummanların tehli-i emvâcî.
 Karanlıklar, ışıklar, gölgeler sussun ki, Allah'ım,
 Bütün dünyayı inletsin benim secdem, benim âhım.

Ömürler geçti, sen yoksun, gel ey bir danecik Mâbud,
 Gel ey bir danecik Gaib, gel ey bir danecik Mevcud!
 Ya sıyrılsın şu vahdetgâhı vahşetzâr eden hicrân,
 Ya bir nefhanla serpilsin bu hâsir kalbe itmînan.
 Hayır, imanla, itminanla dinmez ruhumun ye'si,
 Ne âfâk isterim Sensiz, ne enfûs tamtakır hepsi.
 Senin Mecnûnunun, bir Sensin ancak taptığım Leylâ;
 Ezelden sunduğun şehlâ nigâhın mestiyim hâlâ.
 Gel ey sâki-i bâki, gel, elestin yâdı şâd olsun:
 Yarım peymâne sun, bir cür'a sun, tek aynı meyden sun.
 O lâhûtî şarabın vahyi her zerremde inlerken,
 Bütün âheng-i hilkat bir zaman dinsin enînimden.
 Gel ey dünyaların Mevlâsı, ey Leylâ-yı vicdânım,
 Senin yâd olduğun sînende olsun, varsa payânın.

Âşığın şükrü feryattır. O da Çanakkale Şehidleri'yle kucaklaştıktan, Bülbül'le beraber matem terennüm ettikten, Hicran'la dost olup yaşadıktan sonra, Ulvî huzura, varlığını bütün kâinatla birleştirici bir secde içinde kavuşmak istiyor:

Bütün dünya serilmiş sunduğun Vahdet şarabından;
 Benim mest olmayan meczubun, Allahım, benim meydan!
 Bırak, hâsir kalan seyrinde mi'râcım devam etsin;
 Rükûum yerde titrerken, huşûum arşı titretsin!
 İlâhî; serseri bir damlanım, yetmez mi hüsrânım?
 Bırak, taşsın da coştursun şu vahdetzârı imanım.
 Bırak, hilkatte hiç ses yok, bırak, meczubunun feryad.
 Bırak, tehlîlim artık dalgalansın, herçi bad âbâd!

Bizim realitemizde başlayan eser, böylece İlâhî idealizm ile nihayete erdi. Kâh dua, kâh isyan etti, kâh ümit ve teselli sundu ve nihayet sonsuzluğun kapısını çalarak ruhun selâmetini ondan

diledi. Bu yeryüzündeki benliğini, bütün çırpınışlarını, bütün ıztıraplarıyla bütün ümitlerini, bütün hayat iradesini tek bir secde halinde Emanetin gerçek Sahibine teslim etti.

SАFAHАT'IN FELSEFESİ

Büyük şairin eserini, kanaatimize göre pek isabetli olarak bu yönden ele alışımızın sebebi, bu güne kadar *Safahat*'ı alelâde bir nazım mecmuası halinde inceleyenlerin sanat sahasındaki bilgisizliklerine, dehâyı anlayışsızlıklarına, insanı tanımak hususundaki kabiliyetsizliklerine cevap vermek endişesi değildir. Zavallı edebiyat hocalarının “Âkif sadece kuvvetli nâzımdır” deyişlerine üzölmüyoruz; bu onların zavallılıklarının payıdır. “Âkif inkılâbı anlamadı” diyen beyinsiz dostlarına da sitemimiz yok; bu ifade, onların geriliklerinin hissesidir, softanın olduğu kadar dinsiz mürteciin de “Âkif'in din anlayışı dardı” veya “Onun İslâm'ı ifadesinde şer'a aykırılıklar vardır” tarzındaki hezeyanları bizi aslâ telâşa düşürmiyecek; zira bu, gölgeler dünyasında Eflatun'un yükselttiğı sahneden hakikat dünyasını temâşâ etmemiş olan, bu temaşâdan hattâ habersiz yaşayan bütün bedbahtların hakkıdır. Hepsine helâl olsun!

Biz *Safahat*'ı ele alarak büyüklerin, ebediyetin büyüklük beratını kazanmış büyüklerin, halk tarafından pek güç, pek az, pek de yanlış anlaşıldıklarını göstermiye çalışacağız. Zira onlarda asıl büyük olan taraf pek az anlaşılıyor. Sanatkârların eserinde kolayca görülüp anlaşılan şeyler, sesler, renkler ve şekillerdir. Gür sesler duyuluyor, koyu renkler seviliyor, büyük şekiller anlaşılıyor. İnsanın ruh eserini bu insanlar sıyrınca onda halk tarafın-

dan anlaşılan bir şey kalmıyor. Halbuki hakikatta büyük olan, gerçekten var olan, insanın olan, ebedî olan ve Allah'a götüren, ruhtur. Biz ruhu elde, gözde ve seste tanıyabiliyoruz ve bütün bu unsurları sunan eseri değerlendirirken sadece onları değerlendiriyoruz. Ruh siliniyor, kayboluyor; elimizde kabuk veya gövdeler kalıyor. Sese sanat, kaideye ahlâk, korkuya Allah diyoruz. Bizim olan bütün bu şeyler hakikatin özü, ta kendisi değildir. Belki bizi bizâr eden, hayatı çok kere çekilmez yapan ağırlıklar, kütleler ve kesafetlerdir.

Kurtarıcı olan ruh, hepimizin farkında olmadan aradığı bu Allah'a götürücü cevher, dahîlerin, kabuksuz elde edilmek istenen meyve gibi, doğrudan doğruya eserleştirmeye çalıştıkları idealdir. Onların hepsi de hayatlarını idealin gerçekleşmesine hasretmişler, kendi ruhlarını âlemde aramışlar, binbir çile ile meydana gelen eserlerinde kendi kurtuluşlarını bulmuşlardır. Dahînin eseri bizzat kendi ruhunun kurtuluşu gayesiyle ortaya konmuştur; bize güzel hediye olsun diye değil. Onlar, bizim tarafımızdan övülmeğe de hiç muhtaç değillerdir.

Büyük sanat eserinde özü teşkil eden unsur, ses, renk, şekil, kütle ve kelime gibi her çeşit ifade vasıtaları içinde gizlenen metafizik feryattır. Bu feryadın içinde mukadderatımız gömülüdür. Bütün ifade vasıtalarını değerlendirmesini bilen niceleri bu feryadı duymuyorlar. Onu duymak, sanat eserini anlamaktır. Ancak bir hamlede metafiziğin barındığı zirveye tırmanmak kabil olmuyor. Bunun için adım adım yürüyüş emeğini çekmek lâzım gelmektedir.

Sanat eseri nasıl anlaşılır?

Edebiyatçıların “çok güzel”, “pek hissî”, “ince hayaller yüklü” veya “sağlam ifadeli”, “muhteşem sahneler canlandırıcı” tarzındaki vitrinciliği andıran değerlendirmeleri, sanat eserinin anlaşılması için hiç de ciddi davranış değildir. Sanat eseri, sanat tarihi, psikoloji ve estetik bakımlardan incelenmeye muhtaçtır.

Sanatkârın içinde yaşadığı cemiyetin ve devrinin resim, heykel, mimarî ve musıkî sanatlarından aldığı tesirler veya geçmişte yaşadığı halde sanatkârın üzerinde kuvvetli tesir yapmış olan üstadların sanat eserinde izleri mutlaka bulunacaktır. Esasen bu tesir, sanatkârın hayatında görülmektedir.

Safahat'ın yaradılış tarihinde tesir yapan sanat eserleri Yeni Cami, Süleymaniye ve Fatih camii gibi ulu mabedler, bir de Osmanlı musıkîsidir. Biri plâstik, öbürü fonetik mahiyette olan bu iki unsuru çıkarırsanız bir taraftan Âkif'in nazımını ebedî kılan muhkem direkleri yıkmış, öbür taraftan şairin ıztırabındaki lirizmi öldürmüş olursunuz. Bunlara Mısır'ın Ehramları ve "Karnak"ları ile Kur'ân'ın musıkîsini de ilâve etmek lâzımdır.

Psikolojik unsura gelince, bunda şairin aşkı, ıztırapları, çilesi ve sevinçleriyle emelleri vardır. Bunda bütün şahsî tarihi gizlidir. Çocukluğu ve gençliğiyle beraber bütün dilekleri, idealleri bu hayatî unsurun içine girer.

Âkif'in sanatındaki bu ruhî cevher onun çocukluğunda aldığı dinî terbiyenin alışkanlıklarıyla başlamış, çöldeki mistik feryat oluncaya kadar çok evrimli bir olgunlaşmayı takibetmiştir. Bu tetkik, Âkif'in bütün iç hayatının ve karakter yapısının araştırılması olacaktır.

Sanatkârın estetiği, kullandığı bütün ifâde vasıtalarıyla ideâlini eser halinde aksettiriş tarzıdır. Sanatkâr iradesinin kâinatımızı karşılayışı ve bir ifade kabiliyetine nakledişidir. Bu bakımdan psikolojik yapıyı yakından takip eder. Estetikte şekle ait olan unsur üslûp ve ifadedir. Âkif'in üslûbundaki bütün sesleri meydana getirici ham maddeyi araştırırsak, onda Süleymaniye'nin heybetiyle kendi vücut yapısından doğan senestezi, yani (kalb, ciğer, mide, barsaklar gibi...) iç organlardan toplu halde alınan duyguyu birleşmiş buluruz. Kur'ân'ın, ebediyetten gelen sesini de buna ilâve edince, suikastçıların Osmanlıca dedikleri en azından Süleymaniye'nin kubbesi kadar muhteşem dilimizi, Salâhaddin

Eyyûbî'nin veya Yıldırım'ın kılıcı kadar sihirkâr bir harika olan ruhânî nakışları elde edersiniz.

Onun ifadesi üç hârikanın terkibi mahsûlûdür: Bin yıllık bir tarih, bizzat kendi ruhunun fezâya çekilmiş kılıcı andıran Süleymaniye'lere nazire bir beden ve bir de Allah Kitabı.

Böyle bir ifade kudretine bürünen estetik idealin ortaya koyduğu ve yaşattığı sanat âlemi hangisidir? Âkif'in kâinatı, çok taraflı ve değişik safhalar arzetmiş, *Safahat* dramının yedi perdelik macerasını meydana getirmiştir. Onun kâinatını adım adım eserinde takip edelim:

Âkif'in sanatı başlangıçta realistti. Birinci *Safahat*'ında hâkim olan kelime istifciliği ve nazım ustalıklarıdır. Burada gerçeğin mahir bir ressamı olan sanatkâr, içtimaî sefaletlere uzanan sosyalist bir ahlâkçıdır. Sanki toplumumuzun Emil Zola'sı olmak istiyor.

Perişan hayatımızın, insan sefaletinin bu kadar ince, bu derece derinleşmiş ve böylesine gözyaşı olmuş gözlemine bütün edebiyatımızda rastlamak imkânsızdır. Victor Hugo, Fransızlığın mânevî haritasını çizmişti. Mehmet Âkif, vatanımızın binbir acı ile parça parça olan kalb tablosunu, acılarla parçalanan bir kalbin kanıyla çizmiştir.

"Bayram", "Seyfi Baba", "İstibdat", "Hürriyet", "Mahalle Kahvesi", "Köse İmam" adını taşıyan parçalar, Sadi ile Balzak'ı veya Zola'yı nazma çekip birleştiren bir realizmin şaheserleridir. Gerçek aşkı aşikâr görünen bu muhteşem nazım parçalarında XX. asırda yaşayan milletimizin Sadi'sini buluyoruz. Anlaşıyor ki Âkif sığınacak bir hayat arıyor. Lâkin onun aradığı bizim haksız ve merhametsiz hayatımız değildir.

Onda hayata hayranlık yerine ideal ihtirası vardı. Bu ideal, Mi'raca çıkmadan evvel Mescid-i Aksa'ya giderek ruh-ı İsa'yı ziyaret eden Peygamber'in ümmetine çevrilen ilâhî merhamet ihtira-

sıdır. Hristiyan ahlâkı gibi İslâm ahlâkı da merhamet prensibine bağlanır. İslâm'ın ruhuna babasından ve hepimizin cedleri olan büyük ölümlerden tevarüs eden Âkif, merhamet ahlâkının dâvacısı olduğunu daha birinci *Safahat*'ında yeryer belirten bir tez halinde ortaya koydu. Her ferdi kendi hırsları ile iştihalarının hizmetinde bulunan bir cemiyetin alâkasızlığı arasında veremden can veren "hasta" çocuğun son sözleri şu:

-Yok yok, beni ta
Götür İstanbul'a bir yerde bırak ki gurebâ,
-Kimsenin onlara aldırmadığı bir sırada-
Uzanıp ölmeye bir şilte bulurlar orada!

Cemiyete çevrilen bu ihtar, bu şiddetli itham şüphesiz ki kaynaklarını merhamet dininden alıyor.

Eserinin sımsıkı kucakladığı realite karşısında, bazan Flaubert gibi hayata karşı haşin ve şiddetli olduğu da görülür. Fatih camisinden henüz vecd içinde çıkan iman müjdelisini "Hasta" takip ettiği gibi, "Tevhid"i de "Küfe" takip eder.

"Küfe"de fakir olduğu için okutulamıyarak ömrünce bir küfeyi sırtında taşımaya mahkûm edilen yetimin iniltisi vicdansız bir beşeriyete indirilen kırbaç gibidir. İdealist müslümanın ızdırabı ile kaderi kamçılar:

O yük değil, kaderin bir cezası masuma
Yazık günahı nedir, bilmeyen şu mahkûma

O düğün sofrasında, eğlencesinde bile akıbetin fecaatini düşünerek matem acıları yaşayan ahlâk adamıdır:

Zerde karşımda durur kanlı yemek tavriyle;
Öksüz ağlar sanırım çalgıyı duydum mu hele!

“Hasır” hayatımızı saran sefaletin pek acıklı bir sahnesini ortaya koyuyor. Hayat, yaşanmış olmak külfetine değer mi, dersiniz? Şair bedbindir:

Hayat namına ya Rab, nedir bu devr-i azab?

“Meyhane”deki sarhoşun ailesi, neden bir içtimaî musîbetin masum kurbanı olsun?

Niçin cemiyetin bedbaht ve mahrum yaşattığı kızcağız, “Bayram” günü bütün çocuklar gibi sevinmesin?

İçtimaî realizmin, sanatkârı bir isyan ifadesine sürüklediğini görüyoruz:

Mahalle kahvesi hâlâ niçin kapanmamalı!
Kapansın elverir artık bu perde pek kanlı!

Bu başlangıçların İslâm merhametinden doğan terennümleri daha sonra “Âsım”da tekrarlanacaktır. Cemiyeti islâh edecek olan Âsım dünya saadetlerine sarhoşça gömülüp yaşayanlara şöyle haykırarak:

Hakkınız nerde sefil olmaya dünya açken

Aç sefil inliyerek can vere dursun dünya,
Yine siz dinlemeyin anlamayın matemini.

Kuvvete karşı hakkı aramayan zavallı bir beşeriyeti kemirmekten doymayan aç gözlü iştihalar ne derlerse desinler, kimsesizlerin, zayıfların acılarından ilham alan bu feryadın bir adı İslâm’ın merhamet ahlâkı, öbür adı ruhçu sosyalist ahlâkıdır. Büyük mücahit, asillerle zariflerin yanında değil, hakkı çalınan mazlumların yanındadır.

Sosyalist ahlâkın İslâm ruhundan fıskıran psikolojik formülünü daha sonra ortaya koyacaktır:

Ki “paylaşıldı mı artar durur sürûr-u beşer,
Kederse, aksine; ortakla eksilir” derler

İkinci *Safahat*'ta teessürlerinden sıçrayan darbeleri buluyoruz.. Halkın geriliği, idarecilerin ahlâksızlığı, münevverlerin ihaneti, bu üçüzlü zillet, ahlâk mürşidini dile getirmiştir. İsyanının tohumları birinci *Safahat*'a gömülen merhamet iradesinde idi. Şerre çevrilen ihtarı ve uyarma sesi ikinci *Safahat*'ta canlandı. Memleket tablosunun gerçek tasviri bu eserde tamamlandı.

Süleymaniye'nin eşiğinden hayata açılan bu kitapta, Meşrutiyeti ilân eden devrin içtimaî tahlilini yapan sanatkâr, Montesquieu'yu düşündüren bedbin bir inkılâpçıdır. Şüphe neşterleriyle delik deşik edilmiş bir cemiyet tablosunun çirkin yüzü bu kitapta bir sefâlet mahşerini andırmaktadır:

Sokağın ortası ev, kaldırımın sırtı yatak,
Geziliyor çiğneyerek bunları yüzlerce köpek;
Satılık cevher-i namus arıyor: kâr edecek!
Sen işin yoksa namaz kılmak için mescid ara...
Kimi camilerin artık kocaman bir opera;
Kiminin göğsüne haç, buynuna takmışlar çan;
Kimi olmuş balı vermek için âlâ meydan!
Vuruyor bando şu karşımda duran minberde;
O, sizin secdeye baş koyduğunuz, mermerde,
Dişi, erkek bir alay kirli ayak dansediyor!
İşveler kahkahalar kubbeyi gümbürdediyor!

Bu sahne Mikelanj'ın *Mahşer* tablosunu veya Dante'nin *Cehennem*'ini hatırlatıyor. Olayları tesbit etme bakımından realist

olan bu eser, muhtarip bir ruhtan taşarak realitenin cerahatlarına bulaşan bir ideali gizlemektedir. Onu, Süleymaniye'nin minarelerinden çekilmiş bir fotoğraf zannetmiyelim. Bu kitapta geleceğin keşfi okunuyor. Dâhîler, istikbale işaret edenlerdir. Şairler, aynı zamanda kâhindirler. Mazîdeki doğurucu sebepler, gören gözlerle istikbali apaçık göstermektedir. Âkif gününden söz açarken günümüzü anlatıyor. Masal dinlemiyoruz. Onun sözleri ikaz ve ihtardır:

Çamlıbel sanki şehir: zabıta yok, rabıta yok:
 Aksa kan sel gibi, bir dindirecek vasıta yok.
 “Zevk-i hürriyeti onlar daha çok anlamalı”
 Diye, mekteplilerin mektebi tekmiil kapalı!
 İlmi tazyik ile talim, o da bir istibdat...
 Hadi öyleyse çocuklar, ebediyyen âzâd!
 Nutka gelmiş öte dursun hocalar bir yandan...
 Sahneden sahneye koşmakta bütün şâkirdân.
 Kör çıban neşterin altında nasıl patlarsa,
 Hep ağızlar deşilip, kimde ne cevher varsa
 Saçıyor ortaya, ister temiz, ister kirli.
 Kalmıyor kimseciğin muzmeri artık gizli,
 Dalkavuk devri değil, eski kasâid yerine,
 Üdebânız ana avrat sövüyor birbirine!
 Türlü adlarla çıkan namütenâhi gazete,
 Ayrılık tohumunu bol bol atıyor memlekete.
 İt yetiştirmek için toprağı gayet münbit,
 Bularak, fuhş ekiyor salma gezen bir sürü it!
 Yürüyor dine beş on maskara, alkışlanıyor;
 Nesl-i hazır bunu hürriyet-i vicdan sanıyor!
 Kadın, erkek, koşuyor borç ederek Avrupa'ya..

Şairin mahşer tablosunu tamamlayan bu istikbal hikâyesinde ne hakikatlar yaşatılmış! Mekteplerin kazan kaldırmaları mı yok? Dün alkışladığına bugün söven gazeteler mi? Kardeş faciaları mı?

Bir solukta Avrupa'nın kucağına atılan otomobil getirme hırsları mı? Hangisi, hangisi yok?

Üçüncü kitap olan "Hakkın Sesleri"nde ise teessürle tahlil müthiş ızdırıp ve isyan halini almış bulunuyor. Bu büyük sanat eserinde Kur'ân'a sarılmış ulvî heyecanların tesiriyle yer yer kendimizden geçiyoruz. Bütün insanlığın sefalet çehresine tüküren vecd, yalvarış halini alarak Allah'ına çevriliyor.

"Hakkın Sesleri"nde âyetlere sarılan ızdırapla büyük sanat başlayacaktır. Bu kitapta Türk-İslâm ruhu parçalanmaz bir bütün halinde birleştirilmiştir.

Bu kitap, Orta Asya'dan ayrılan millî ruhumuzu bütünüyle Kur'ân'dan çıkaran, Turancı çorak rüyadan uyanan Türklük şuurunu, yaşanmış bir tarih içerisinde Kur'ân'ın ruhundan fışkırtan milliyetçiliğimizin, romantik ifadesine bürünmüş beyanname-sidir. Daha evvel insanlıktan milliyete götürücü yolu bulan sanatkâr, bu sefer cemiyetten kendi ruhunun derinlerine götürerek sırrı aramış ve bunu Kur'ân'ın ifadesinde bulmuştur. Artık sanatın ölçüsü mimarî değildir. Fatih'le Süleymaniye'nin muhteşem mimarîsinden ruhundaki melodiye geçebilmiştir. Bu eserde isyan halinde bir melodi var. Lâkin bu Dede Efendi'nin musıkîsi değildir. Belki Beethoven'ın isyanından sesler geliyor. Bu seste Yavuz Sultan Selim'in şiddeti, Mevlâna'nın mestliğine gömülmüştür:

Bu ne hicran-ı müebbed, bu ne hüsrân-ı mübîn...
Ezilir ruh-ı sema, parçalanır kalb-i zemin!

Acılarla, ızdıraplarla bunalan ruh, sanki miracının eşiğinde, ilâhî kapıyı zorlamaktadır:

Yetmez mi müsab olduğumuz bunca devâhî?
Ağzım kurusun... Yok musun ey adl-i ilâhî!

Dördüncü *Safahat*'ında tekrar Fatih kürsüsüne çıkan inkılâpçı şair, Batı kültürü ile İslâm'ın anlaşmıyacak tarafı olmadığını anlatmakta, din adamlarımızın İslâmı da hiç anlamamış olduklarından şikâyet etmektedir.

Balkan faciasını anlatırken sanatkârın, üstad bir ressam gibi, bir fırçada canlı tablolar çizen, heyecanını renk ve şekillere sararak abideleştiren plâstik dehâsına şahit olmaktadır. Piyer Loti *İzlanda Balıkçısı*'nda, Hugo Vaterlo'da muztarip dünyanızı sonsuzluğun ufuklarında nasıl barındırdılarsa, Âkif de matemli kâinatımızı kanlı renklerle öyle çerçeveledi:

Kızıl ufukların altında kıpkızıl her yer..
Kızardı, baksana, dağlar, kızardı vâdiler;
Kızardı çehre-i dünya; kızardı ruy-ı sema;

Beşinci *Safahat*'ta fikirleri yine Kur'ân'dan taşan heyecanlara sarılmış buluyoruz. Hak yolunun yolcusu için taşınacak yük gerçi pek ağırdır. Şair, bu yükün ağırlığını düşünerek anlamıştır. Ancak bedbinliliğe kapılmak istemiyor. Yine Rabb'ine çevrilerek Kur'ân'ın diliyle O'na yalvarıyor:

Takat getiremeyeceğimiz yükü bize yükleme Allahım.

I. Dünya Harbi İslâm âlemini tehdit edecektir. Din ve millet tehlikededir. Lâkin o, milletinden ümitlidir. Müslüman-Türk kalesinin ebediyyen yıkılamıyacağına imânı vardır.

Patlayan volkanın duman çıkardığı bu devre, insan ruhunun fikirlerle tasavvurlar doğurduğu devredir.

Beşinci *Safahat*'ta plâstik sanatkâr, "El-Uksur"da çöl ufuklarında batan güneş tablosunu çizecektir:

Acıklı ruhunu mağrib hazin hazin döktü;
Zemine şam-ı gariban yavaş yavaş çöktü.

Değiştî çehresi Nil'in: önümde az kumral,
 Deminki zıll-i sütunun yerinde pek koyu al;
 Biraz ilerde, fakat, adeta karanlıktı.
 Bu reng-i mateme dağlar da aşına çıktı:
 Karardı baktım uzaktan dumanlı cepheleri
 Ridası mağribin artık kucaklamıştı yeri,
 Cebin-i esmer-i vadide titredikçe zılâl
 Uyandı ruh-ı garibimde bir hayal-i muhal
 Cihan-ı samit'i karşımda ağlıyor sandım...

Nihayet Necid Çöllerinden geçerek Peygamber'in türbesine kapanan Sudanlı sahnesinde Âkif'in ilerde ulaşacağı mistik ilhamın kaynağını buluyoruz. Bununla renk, ışık, hararet ve hareket dolu bir dünyadayız. Bunda tabiatla insan, birbirleriyle boğuşan devleti düşündürüyor. Burada yıkılan bir dünyanın ortasında direnen insanın iradesi tablolaştırılmış. Bunda bir insan kaderiyle sanki bütün dünya çarpışıyor. Beethoven'in Beşinci Senfoni'sinde meş'um kaderle çarpışan irade yıkıldıktan sonra sonsuzluktan aldığı son kuvvetle bir hamlede çölleri aşmış ve Allah elçisinin ayaklarına kapanmış, ondan kurtuluşunu istiyor:

– Ya Nebî şu halime bak!

Aşk ile isyanın, sevda ile duanın birleştiği bu muhteşem sahne ruh ile tabiatın çarpıştığı yerde İslâm'ın ruhunu sonsuzluktan temaşa edilen bir âbide haline getirmiştir. İbadetin aşkın kendinde teması demek olduğunu bu sahneden öğreniyoruz. Aşkın bir vücudu çöllerden uçarak fani bir varlığı Allah'a götürecektir kapıyı açabildiğini bu sahnede seyrediyoruz. Şüpheyi yok ederek fenayı çöllere gömen ve Allah elçisinden ebediyette mülâkat isteyen iman hamlesi gerçek müminin Mi'racı değil midir? Çöllerdeki Mi'racın semavata götüren yolunu Peygamberin kucağında arayan hamlesi böyle mi yerlere yuvarlansın? Sudanlının isyanı Tûr'daki

feryadın ta kendisidir:

Bu secdegâha kapanmış yanan yürekler için;
Bütün solukları feryad olan şu mahşer için;
Harîm-i kâben için; sermedî kitabın için;
Avalimindeki âyât-ı bî-hisabın için;
Nasib-i daimi hüsrân kesilmiş ümmet için;
Şu hâk-i pâke bürünmüş sema-yı rahmet için;
Biraz ufukları gülsün cihan-ı İslâmın!
Hududu yok mu bu bitmez, tükenmez âlâmın?

Mistik bir feryadı andıran bu seste toprağı delmek isteyen haşin şüphe sonsuzluğa saldıran sevda ile birleşmiş gibidir. Veyahut îmanın muzaffer olduğuna inanan nazlı şüphenin bes-tesi, Fuzuli'nin ıztırabıyla elele vermiş bulunuyor. Onda biz Süleyman Çelebi'nin aşkından yapılmış hıçkırıkların, Sudanlının varlığından taşan bir senfoni halinde âleme yayıldığını görür gibi oluyoruz:

Kemiklerim bile yanmıştı belki sahrada;
Yetişmeseydin eğer Ya Muhammed imdada;
...
Azab-ı hicrine katlandım elli üç senedir..
Sonunda alnıma çarpan bu zalim örtü nedir?

Vakıa Rönesans sanatkârları zengin bir Hıristiyan idealizmi yaratmışlardı. Lâkin onlarda böyle bir realist bütünlük yoktu. Dinî idealizmin psikolojik realizm ile böyle birleştiği sanat tarihinde az görülmüştür.

“Âsım”, Âkif'in sanatında bir merhaledir. Onda birinci devre- nin idealizmi yeni bir dâvayı doğruluyor. Sanatkâr devrini kurtaracak olan ideal genci sahneye çıkarıyor. Âsım'ın şahane heykelini

yapıyor. Hakikatte bu hayâl ettiği kendi gençliğidir. Esasen Âsım, şairin bulunduğu yaşın olgunluğu ile birleştirip yaptığı kendi gençlik heykelidir, kendi idealinin heykelidir.

Sanatkâr Âsım'daki şahsiyet olduğu halde kendi dışında bir Âsım arıyor, Âsım'lar arıyor. Acaba kendisinden sonra hayatta Âsım'lar gözüktü mü? İtiraf edelim ki Âsım ruhunun mirasına sahip bir gençlik yetiştiremedik. Âsım'ın nesli başladığı yerde son buldu. Cemiyetimizde ilim ve irfan eliyle inkılâp yapacak olan Âsım'ın yerinde hep siyaset ve muvaffakiyet nimetleri kovalayan, dünya varlığına minnetli, kuvvet karşısında zebun yaşayan çelimsiz iradeli, birbirlerine güvenemiyen bir gençlik görüyoruz.

Âsım'da görülen; üzerinde durulmaya değer hâdise bu kitapta Âkif'in sanat için sanat yapma dâvasının yer almış olmasıdır. Bu eserde Âkif nazımla oynar, şiirin şakrak terennümlerinden zevk alır.

Aşk kendisine yeten sanatın dünyasında dolaşır gibidir. Hayattan kaçan sanatkâr sanatına sığınacak zannedilir. Sanki hayatı bırakarak sanatı sevmiştir.

Başından sonuna kadar nazım tekniğinde maharet ve hüner vesikası olan bu eser, Âkif'in "Gülistân"ı veya "Mesnevî"sidir. Çanakkale destanı, şiir sanatında aşılmaz zirve olmuş insan ideali Sadî ile Mevlâna'dan sonra bir defa daha sanat ve hikmetin kalemi ile abideleştirilmiştir. Bu kitapta en bayağı realizm, en cesur idealizm ile kucaklaşıyor. En kaba tasvir sahneleri, en ulvî hayallerle başbaşa durmaktadır. Maharetli bir nazım mimarisinin üstünde yer yer hayal saltanatları yükseltmiştir.

Tarihte Çanakkale hârikasını yaratmış olan Âsım'ın neslinden bugün bize kalan nedir? Bu, mukaddesatına, mazisine, meftun bir avuç gençliktir. Bu çocuklar, kapkara taassupla kıpkızıl imansızlığın arasında çırpınıyorlar. Bir gün mutlaka muzaffer olacaklardır. Onlar, Haçlılardan dışta ve içte zulüm görmüş babalarının intikamını kurtarış yoluyla alacaklardır. Onlar, kahbe Timur'un karşı-

sında kahbelikle terkedilen kahraman cedleri Yıldırım'ın yanında son âna kadar döğüşen mücahitlerin torunlarıdır. Onlar, İstanbul surları önünde şehitlik müjdesi bekliyen gâzilerin çocuklarıdır. Şimdi onlar, Çanakkale kıyılarına cedlerinin kılıcıyla kazınmış şehadet kelimesinin mânasını ruhlara sindirmek için açılacak cihadı bekliyorlar!..

Başından sonuna kadar bir samimiyet abidesi olan ve aruzda maharetin olduğu kadar, evrensel tasavvuru müşahhaslaştırırken şiirde lirizmin de yeni edebiyatımızda aşılmaz zirvesi olan “Âsım” ile Âkif'in edebî hayatı *Safahat*'ını tamamlamış, bir edebiyat dünyasının ihtişamlı kapısı tarihe kapanmıştı. Lâkin sonra *Gölgeler* peyda oldu. Hakikat âleminden dünyamıza uzanan gölgeler miydi bunlar? Âkif bu eserle yeniden dünyaya geldi ve yepyeni bir hüviyetle geldi, denilebilir. Bu son eserde ahlâkî milliyetçilik ve din dâvaları, şimşekli, yıldırımlı, fırtınalı bir âlem içinde vecdin lisanı ile, hakikatın sanki bizzat kendi diliyle halledildi. İstiklâl Harbi'mizi hazırlayan felâket, bu yeni vahyin sebebi olmuştu.

Milliyetçilik dâvasını “gözlerini kapayıp vazifesini yapmakla” halledeceğini sanan bedbaht ve cılız hülyanın söndüğü anda, Turan'da değil, Alpaslan'ların, Kılıçarslan'ların, havasını ruhlarındaki nur ile doldurdukları vatanda, bu vatanın ta ortasında ilâhî iradeye kavuşmak isteyen ümit, irade ve iman dolu bir ses göklere tırmandı:

Saldırsa da kırk Ehl-i Salîb ordusu kol kol,
Dört yüz bu kadar milyon esir olmaz, emin ol.

Bu ses, tarihin tozlarına gömülecek bir hatıra mıdır, dersiniz? Hayır!.. Türk çocuğunun her düşüşünde, her felâket ve matem ânında aynı azim, aynı irade, aynı kuvvetle haykırmasını beklemek, böyle haykırmasını ona öğreten, felâketlerle yıkılıp devrilmemiş ecdadın hakkıdır.

Safahat'ın ilk altı kitabına nazaran *Gölgeler*'de büsbütün yeni olan, din ve Allah anlayışıdır. Yurdundan uzaklaşmak felâketine uğrayan Âkif'in ruhuna Allah 1300 sene evvel nur inen çöllerde bir yeni doğuş müjdesi hazırladı. Ancak mutasavvıfların, yeryüzünde sayısı az olan gerçek dini anlamışların keşfine mazhar kıldı; onların arasına karıştırdı.

O zamana kadar cami, kubbe, minare ve cemaat diyen Âkif orada mistik dini buldu. Cemaatten vecde yükseldi; vecdde temaşâya kavuştu. Âlemdaki Bir'i gördü kendinden geçti. Pascal'ların, Yunus'ların, Mevlâna'ların muradına erdi.

Evvelce Âkif'in bir din felsefesi yoktu. Din anlayışı âmiyane idi. Tevhidin yolu olarak mescidle minareyi gösteriyordu. Cemaatin ruhundan taşan hissi bir taşkınlığın vecdi içinde Allah'ı aradı. Gönüllerden çıkarak göklere tırmanan "Âmin" sedalarında İslâm cemaatinin kurtuluş müjdesini duymaya çalıştı. İslâmın azametini gözle görülür, katı bir manzara halinde bir gün fezada gerçekleştirecek diye bekledi. Başlangıçların halkınkinden ileri olmıyan ve kubbelerde çınlayan "Âmin" sedasından ilham alan realist dinciliği "Hakkın Sesleri"nde Kur'ân'ın elfazına sarılarak bir din idealizmi olabildi ve orada durdu. Uzun zaman dini ruh, dini sır keşfedilmedi. Nihayet çöl perdeyi kaldırdı. Vahdet-i şühûd tecelli etti. Cemaat dininden mistik dine geçmeden evvelki vahim hali, ilk tecellinin doğurduğu sarsıntılarla bakınız nasıl reddediliyor:

Nedir mânası mabud olmadıktan sonra, mihrabın,
Rükuûn, haşyetin, vecdin bütün biçare esbabın?

Evhamlardan kurtarıcı isyan ile hakikat âlemine gözlerini açış
gerçek bir rüyadan uyanışı andırmaktadır:

Henüz yadımdadır bezminde medhuş olduğum demler;
Şairin, bu gölgeler âlemindeki çoklukta,

Bana dünyada ne yer kaldı, emin ol ne de yar!

diye feryad ede ede muztarıp yaşayan varlığını, içerisinde bunaldığı bu çokluk âleminden kurtarıp birliğe kavuşturan mistik felsefe, onun din felsefesi oldu. İdealizmden mistisizme bu geçişin hangi tesadüf ve temasların neticesinde olduğunu bilmiyoruz. Bu hususu her nedense hiç kimse araştırmadı. Ancak *Gölgeler*'de yer alan "Gece", "Hicran" ve "Secde" şiirleriyle Âkif'in yeni Eflâtunculuğu, mistisizmi pek iyi kavradığını, Vahdet-i şuhûda inandığını görüyoruz. Mistik idealizmin en aşırı şekli olan Tekbencilik (Solipsizm) yani kâinatı benliğinde görme, gerçek âlemi tasavvuruna sığdırma felsefesi bu parçalarda ruhi bir çağlayan halinde ifadesini bulmuştur. Filhakika mistik şair:

Ömürler geçti, Sen yoksun gel ey bir danecik Mâbud,
Gel ey bir danecik Gaib, gel ey bir danecik Mevcud!

diye Allah'ını bir olan her şeyde aradıktan sonra benliğin gayrından ayıramadığı an içinde kendi benliğinden ibaret gördüğü kâinatı kendinde göstererek şöyle haykırmaktadır:

Kıyılmaz lâkin, Allahım, bu gaşyolmuş yatan vecde...
Bırak "Hilkat"le olsun varlığım yekpare bir secde!

Sanatkârın kendi yaşayışını adım adım takip eden büyük eserin sonuna geldik. "Acaba Âkif dehasının son eseri ne olabilir?" diye düşünmenin yeridir. Bu son eser İslâm ruhunun ta kendisi olan tasavvufun yani kendini sonsuzlukta arama ve sonsuzluğu kendinde bulma denemesidir.

Ondaki ilâhi merhamet hâdisesinin muhteşem mahsülü "Said Paşa İmamı"dır. Baştan aşağı şiir olan bu parçalarda kurtarıcı tabiat, millî mazi, büyük sanat hep birlikte dini ruh içinde erimiş

bulunuyor. Konu şudur: Boğaz'da bir sultan yalısında mevlid okunacak, mevlidci bekleniyor. Söz verdiği halde vaktinde gelmez. Çok beklenir, nihayet mehtaplı gecede hocanın sandalı iskeleden karşı sahile geçmek üzere yola çıkar.

Bütün şiir, bütün vecd, bütün bu aşk ve ilham, merhametin kendi şiiri, kendi vecdi, kendi ilhamı için eriyecektir. Yeni bir dünyanın doğması gibi muhteşem bir manzaranın karşısında bir kuşun uçuşu, bir çiçeğin duruşu ne kadar küçülürse bu sahnenin hayâlimize yüklediği, ruh dolu kainat ve hülya merhametin ilâhi teması karşısında öylece küçülmektedir.

“Said Paşa İmamı” na devam edelim.

Hoca gelir, sultan sinirlenmiştir. Hocaya sitem eder, Hoca aldırılmaz, çünkü dopdoludur. Anlatmaya başlar:

-Henüz akşamdı ki gelsem diye düştüm de yola,
Yürüdüm haylice, derken hele sen kismete bak!
Öteden karşıma bir yaşlıca hatun çıkarak,
“Azıcık dursana; oğlum” dedi, durdum naçar,
-Göğsün imanlıya benzer sana bir hizmet var,
Ama reddetme ki, zaten beni mahvetmiş ölüm:
Bir perişan anayım, dağ gibi evlât gömdüm!
Kızımın cânı için bari bu kırkıncı gece,
Şöyle bir mevlid okutsam diyorum, kendimce,
Nasıl etsem? Okuyan çok ya, benim yufka elim..
Hocasın elbet okursun; hadi oğlum, gidelim.
Ne olur bir yorulursan, hadi bekletme günah!
Sen benim yavrumu şâdet ki, rızâenillâh,
İki dünyada aziz eylesin Allah da seni”
Hatunun sözleri divaneye döndürdü beni
Ne saray kaldı hayalimde, ne sultan, ne falan;
“Çile dolsun, yürü öyleyse, dedim, oldu olan!”

Size yüzlerce adam mevlid okur benden iyi
 Ama biçare kızın bağı yanık anneciği,
 Yoklasın merdini, namerdini, insan diyerek,
 Eli yüzlerce heyulaya değip boş dönecek!
 Fukaranın seneler, belki, siler göz yaşını;
 Hangi taş pekse, hemen vurmaya baksın başını,
 Elin evlâdına yanmaz parasız bir kimse!
 Çaresizdim sizi bekletmede beklettimse.
 -Hoca! der Valide sultan, beni ağlatma, yeter!
 Yeniden mevlid okursun bize, dâva da biter.

İşte bütün İslâm dini! Şiir merhametle yarışabilmek için ne kadar çalışsa boş; merhamet muzafferdir. Hepimizi, hele asrımızın cehenneminden kurtaracak kuvvet İslâm'ın ruhu olan merhamettir. Fakiri olduğu kadar zengini, zayıfı olduğu kadar kuvvetliyi, mazlumlardan ziyade zalim ve harisleri hep birlikte merhamet kurtaracaktır.

*

İşte *Safahat*'ın yedi kubbesi altına sığdırılan felsefe. Ne için felsefe diyoruz? Buna hakkımız var mı? Âkif filozof mudur? Paul Valery, filozofu şöyle tarif ediyor: "Kültür derecesi ne olursa olsun, bildiklerinin ve bilhassa içsel veya dışsal fakat vasıtasız deneme ile bildiklerinin bütünü üzerinde zaman zaman görüşler ortaya koyan insana filozof denir." Bu görüşler parça parça olunca felsefe olmuyor; parçaların metodlu bilgisi ilmî bilgidir. Ancak bütün üzerinde ortaya konan görüşler felsefî değer taşıyabiliyor. Kâinatı bütünüyle içerisine alan görüşlere ise felsefî sistem denilmektedir. Filozofun dünya görüşü sırf aklî ve mantıkî olabilir; Sokrat ve Sâdi'deki gibi. Hissî olabilir; Rousseau ve Nietzsche de olduğu gibi. Vecdli de olabilir; Goethe ile Mevlâna'da olduğu gibi. Sade vecde gömülünce ya Dostoyevski'nin sanatı, ya da Yunus'un dinî dehâsı karşısındayız.

Âkif'te sanat, ahlâk ve din felsefesi olduğunu gördük. Bu sahalarda ulaştığı ve sanat vasıtasıyla ifade ettiği bütün halinde görüşleri var. İfadenin heyecanlı oluşu bunu değiştirmez, daha değerlendiren. Bu mütefekkir sanatkârın bugüne kadar felsefî değerinin araştırılması bizde tefekkürün, iri kitapların kaba cildinden, sanat anlayışının ise şarkvârî gazelhanlıktan ileri gitmemiş olmasındandır.

HÜRRİYET ANLAYIŞI

Hürriyet kelimesi tek ve basit mânalı görünmesine rağmen çok ve çatal mânalı bir kelimedir. Herkes hürriyet istiyor. Kimi düşündüğünü söylemek için, kimi istediği kadar kazanmak için, kimi insanlığı kurtarmak, kimi da insan öldürmek için. Bir kısım insanlar din yaymak için hürriyet isterken başkaları dinsiz yaşamak hususunda hürriyetlerini istiyorlar. Dünyamızda herkesin istediği kadar hürriyetler var. İstediklerimiz hep birbirleriyle çatıştığına göre hürriyetlerimiz de çarpışacaklardır. Bu çarpışmadan kurtulmak için, istediklerimiz arasında bir sulh, bir anlaşma yapmaktan başka çare kalmıyor. Şu halde bazı isteklere meydan açılacak, bazıları ise dizginlenecektir. Hangileri dizginlenip hangileri serbest kalacaklar? İsteklerimizin hangisi hâkim, hangisi mahkûm edilecek? Bu kararın verileceği sulh masasında söz yine kuvvetlinin mi olsun? Bu masanın başında her istek cephesinin mümessilleri vardır ve her birinin hürriyet talebi vardır. Midelerin mümessili bezirgân, ekonomi serbestliği ister, liberalisttir. Saadetlerin düşmanı komünist, yumruk ve ihtilâl serbestliği ister. Nefsini cemaatin selâmetine adanmış olan sosyalist ise, hak sahiplerinin hürriyetini isterken, barbarlar türlü adlar altında te'dip serbestliği isterler. Gazeteci teşhir serbestliği isterken, vatandaş izzet-i nefsiyle haysiyetini korumak serbestliği istiyor. Din esnafı terennüm ve tehdit serbestliği diye tepinirken, dindar,

vicdan hürriyeti istiyor. Ancak şurası unutulmamalıdır ki vicdan hürriyeti, hiçbir insan tarafından verilmeyen, Allah'tan alınan bir hürriyettir. Allah'ın lûtfudur. İstenilen hürriyet, sadece onun cemaat içinde yayılmasının vasıtalarıdır; o vasıtaları kullanabilme hürriyetidir.

Yeryüzünde bu hürriyetlerin herbirine sahip olan insanlar geldi ve hepsi kendi hürriyetini kendi yaşadı. Cengiz insan kafaları kestirmede, Alparslan ise affetmede hürdü. Ömer, adaletini kullanırken, Stalin zulmederken hür oluyordu.

Bu misâllerle izahlar gösteriyor ki hangisi olursa olsun insanın hürriyeti kuvvetten, kuvvetinin kullanılmasından ayrı bir şey demektir. Gücü yeten hürdür ve insan gücü yettiği nisbette hürdür. İyi ve kötü işlerde kendini gösterebilen hürriyetimiz, tatbik edildiği işin mahiyetinden ayrı olarak ele alındığı zaman, hiçbir şey ifade etmez. Bazan takdire değer bir nesne, bazan da nefretle karşılanan bir şeydir. O sade bazı işleri yapmak için kullandığımız küçük adıdır, muvaffakiyetimizin soyadıdır. Mücerret bir cevher gibi düşünmek isterken hürriyetin bir vehim olduğunu anladık. Ancak anlaşılması pek mühim bir şey kalıyor; o da şu: İnsanın hareketlerinden, dünyamızda barınan hâdiselerden bir tanesi vardır ki o kendiliğinden hürdür ve hür oluşunu ne insanın gücüne, ne değişen değer hükümlerine, ne de itibari itikatlara borçludur. Ne kuldan yardım dilenir, ne iltifat bekler, ne de zor kullanır. Ne değişir, ne küçülür, ne öğrenir. İnsanlık kadar eski olduğu halde, insanların pek azına nasibolan bu nesne aşktır. Aşkın hürriyeti, bizim insan gücümüzle alâkasızdır. Aşk alınmaz, verilmez, feda edilmez, tahsili yoktur. Herkes ondan bahseder, ama onu yaşayandan başkası bilmez. Esir ettiği insanı tam hürriyeti ve bütün kuvvetiyle kendine bağlar. Mecnun'dan Mansur'a kadar âşık, aşkının hür esiridir ve aşkını dışımızda dalgalanan ve dünyamızda barınan kuvvetlerin hiçbirinden almış değildir. Aşkın cevheri Allah'tan bize bir emanettir. Ruha ait bir sırdır. Aşkta

hürriyet onun Allah'tan gelme oluşundan, esaret ise İlâhi olanı karşılamasını bilen insanın idrakinden doğmadır. Aşkımızı neye bağlarsak o sahada hürriyetimizi buluyoruz. Ancak istemekle âşık olabilmesi için benliğimizden ve benliğimize ait alâka ve menfaatlerden uzak ve münezzeh sahalara çevrilmesi icabediyor ki İlâhi İrade'ye açık yol bulunsun. Sonsuzluğa yol vermeyen isteklerimiz aşk olamıyor. Dışımızdaki kuvvetlere bağlı kalıyorlar. Bu sahada isteklerimizi artırıp büyük kuvvetler halinde serbestliğe kavuşturmak zâhırde hürriyet adını taşıyor. Lâkin insanı kendi dışında ve etrafındaki yüzlerce kuvvete esir ve mahkûm ediyor. Halkın hükümdar karşısında mutlak mânada hür olmasını isteyenler, mutlak serbestliğini kazanacak olanların sonradan binbir esarete hürmetkâr olabileceklerini hiç düşünmeyenler, Namık Kemal gibi bir hürriyet kahramanı bile, istediği hürriyet elde edilince cemiyetin hangi istikamette inkişaf edebileceği hakkında hiçbir görüşe sahip değildi. Onda yalnız zulme isyan iradesi vardı. Bunlar yıkıldığı zaman coşacağı ne tarafa hamle yapacağı önceden hesaplanmazsa âkibet felâket olabilecektir. Fransa ihtilâli hürriyet iradesiyle başladı; zulüm ve cinayetlerle sona erdi. Şu halde mutlak mânada hürriyetten bahsetmek hatâdır; onun adı olsa olsa şuursuz hareket olabilir. Hürriyet, engelsiz hareket demek değildir; bilâkis şuur ve irade ile engellenmiş hareket demektir. İrademizi engelleyen sebepler, sonu olan varlığımıza sığındığı zaman biz hürriyetten uzaklardayız. Böylelikle korkular ve menfaatler, hırslarla kibirler hürriyetimizi boğmaktadırlar.

Varlığımız bunlardan uzak olan tek nesneye, bize sonsuzluktan gelen aşkın iradesine bağlandığı zaman biz tam mânasiyle hür oluyoruz. Şu halde aramızdan ancak aşkı tanıyanlar hürriyeti bilirler. Benlik kendi iradesiyle yaşadığı müddetçe esirdir; kendimizden geçmeden hür olamayız. Her adımda ben diyen kâbusu kendimizde taşıdıkça hürriyetin zevkini bilmez, dilini anlayamayız. Aşkın dolaştığı bölgede hürriyet vardır. İlimde, sanatta

ve ahlâkta hürriyetin havası içindeyiz. Ancak ilmin, sanatın ve ahlâkın basamaklarıyla ruhun yükseldiği sonsuzluk âlemi, dinin dünyasıdır. Bu dünyada ruh tam hürriyetine kavuşur; insan mutlak, sonsuz ve sınırsız hürriyeti kendi içinde bulur.

Bu dünya, bu âlem, bu durak hürriyetimizin son menzildir.

Adım adım yürüyerek ruhlarının hürriyetini, zulüm ve esaretlerin barındığı sefil dünyamızda arayanların birçoğu önce sonsuzluk penceresinden baktılar; hayran oldular. Sonsuzluk havasında uçtular; mestoldular. Nihayet sonsuzluk âlemine kondular; teslim oldular. Önce sanatkâr, sonra ahlâkçı, nihayet dindar olmasını bildiler. Büyük Fuzûlî'den, Hüseyin Avnî'ye, ondan da Yunus Emre'lere, Mevlâna'lara götüren yoldur. Onların hepsinde şiir vardır. Hepsi bin gönülle coşkundur; hepsi de bir pencereden sonsuzluğu görmüştür. Bir kısmı sonsuzlukta uçmuş, hem de sonsuzluğa konmuş ve ona teslim olmuşlardır. Bunun içindir ki Yunus'larla Mevlâna'lar da hem bir şâir, hem ahlâkçı, hem de bir Allah yolcusu görüyoruz.

*

Sanatla ahlâkın sonsuzluğunu fetheden Âkif dinin dünyasındaki hürriyeti de tatmış mıdır? *Safahat*'ının son merhalesinde Eflâtun'larla Mevlâna'ların muradına eren sanatkârlığa teslimiyeti tamamlamadan ölmedi.

Ne yapsın âbidin sensiz bu vîran vahşet-âbâdı?

feryatlarıyla yıllarca zorladığı sonsuzluğun kapısını nihayet açtı ve ondaki ebedilikte karar kıldı.

Ancak, gaye olan bu mutlak ve tam hürriyete kavuşmak için, onun terennüm tarihi uzun bir devre geçirmiş ve bir ömürlük araştırmadan sonra onu bulmuştur. Mehmet Âkif'in, nâmütenâhiden bize emanet olan mutlak ve hakiki hürriyeti buluncaya kadar geçirdiği safhaları, yâni onun hürriyetinin *Safahat*'ını yoklayalım:

Birinci *Safahat*'ta, henüz yurdun müştak olduğu bedenlerin hürriyetini tasvir ederken o sevinçlidir:

Bir mezarlık gibi dalgın yatıyorken daha dün
Şu sokaklarda bugün dalgalanan rûhu görün!

Hayata bir anlık neşe getiren hürriyete hayrandır, minnettar-
dır; ona şöyle hitâb eder:

Geçti mâzi denen o devr-i melâl,
Haydi fethet; senindir istikbâl,

Karanlık bir istibdâdın hâkim olduğu devr-i sâbık hakikaten
korkunçtu; insanlığımızdan öğrendirecek kadar korkunç:

Nerde meyhâneci, aç gözlü, dokuz yüzlü, şerîr!
Varsa mâbeyn-i hümayunda ya bâlâ ya vezîr!

Hürriyet devri açıldı; bu, bedenlerin hürriyetiydi, ruhsuz
bedenlerin, Allah'sız isteklerin hürriyeti ne imiş, işte o zaman Âkif
anladı. Hayâl sukûtu ve şaşkınlığı, azâbı kadar derin oldu:

Kör çıban neşterin altında nasıl patlarsa,
Hep ağızlar deşilip, kimde ne cevher varsa,
Saçıyor ortaya, ister temiz, ister kirli.

Bu sahne, bu rezîl çehre kanunu, itaati, mes'uliyeti unutmuş,
rûhundan bedeninin himâyesine sığınmış, zulmü alkışlamaktan
utanmıyan, her yenilikte değer arayan, mazlûmu sevmesini,
kendinden utanmasını da bilmeyen, celâdeti geliştiren devirlerin
sîmasıdır. Bu çehrenin eşsiz portresini yine o çizecektir:

Hayâ sıyrılmış, inmiş: Öyle yüzüzlük ki her yerde...
Ne çirkin yüzler örtermiş meğer bir incecik perde!

Hürriyet, yenilik, tahsil, inkılâp, meğer hiçbiri kurtaramamış. Ahlâk dâhisi sanatkârın son yıllarında millet rûhunun mümessili ve mihrâbı olması lâzım gelen gençlik, rûhunun kurtarıcısına saldırmış, zulme, istibdâda, cehle, karanlığa, geriliğe vaktiyle tüküren mürşit, hayâsızlığa tükürmek zorundadır:

Bırak tahsili evlâdım, sen ilkin bir hayâ öğren!

Anlaşıldı, dışımızda hürriyet yok. Hürriyeti kendi içimizde ruh yapımızda arayacağız. Hürriyet, fertlerde olmadan önce rejim tarafından bağışlanabilecek bir şey değildir; o bir bahşîş, bir hediye değildir. İnsandaki ruhî kuvvetin eseridir. Gayrettir, hamiyettir, fedakârlıktır. O bizdeki yaşamak irâdesidir. İlk rüyasından uyanan şâir, işte bu anlayışa ulaştı ve en aşırı inkılâpçının, en imanlı idealistin feryadiyle haykırdı:

Âlemde ziyâ kalmasa halk etmelisin halk!
Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam kalk!

Milletin bütün felâketleri şüphesiz ki aczinin eseridir. Ona yenilmez, yıkılmaz bir hareket iradesi aşlamak lâzımdı. Gayretsizlik, duygusuzluk içtimaî bünyeyi sarmış. “İşte maraz budur” diyen cemiyet doktoru, hastasının tedavisinin imkânsız olduğunu görünce ecdat ruhlarına çevrilecektir. Lâkin yeis içinde bunalan rûhunun imdat talebi, şefaât değil, rahmet değil, tezlîl olacaktır:

Ey bu toprakta birer nâş-ı perişan bırakıp
Yükselen mevkib-i ervâh sakın arza bakıp;
Sanmayın, şevk-i şehâdetle coşan bir kan var:

Bizde leşten daha hissiz, daha kokmuş can var
 Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdârımıza!
 Tükürün belki biraz duygu gelir ârınıza!
 Tükürün cebhe-i lâkaydına Şarkın, tükürün,
 Kuşkulansın, görelim, gayreti halkın tükürün!

Ruhsuzluk, duygusuzluk ve bunların eseri olan hareket-sizlik bütün derdimiz miydi? Esâretlerimizin ve düşülen bütün zilletlerin, bütün sebebi büyük hareketlere kabiliyet verecek iç hürriyetine sahip olamayışımız mıydı acaba? Balkan felâketinden sonra ruhumuzun doktoru bu teşhisi koymuş. “Hakkın Sesleri” bu hakikatin isyan sesidir. Ancak düşünelim: I. Cihan Harbi faciası kahramanlıklarımızın destanıdır. Onda ecdad ruhu bize girmiştir; dünyayı hayrette bırakan irade sonunda yine sahibini kurtaramadı. Âkif yine evvelki gibi feryad edecektir. Yine hürriyeti isteyecektir:

Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;
 Hele Hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam.

O halde Hakk’ın kaldırılmasına hürriyet diyeceğiz. Bu yapılmadıktan sonra zaferler ve kahramanlıklar da boş şeymiş. Yeryüzünde Hakk’ın timsali ve mazlumların velisi olan Ömer-ül-Faruk’un meşhur hutbesini gerçekleştirecek ruh, hürriyetimizin de velisi, kahramanı olacaktır.

Hürriyetimizin eseri olacak hareket, bizi isyana götürecek harekettir. Amma hangi isyana? Bedenî menfaatlerin, hoyrat kuvvetlerin hülâsa bizi esir eden kuvvetlerin isyanına mı? Aslâ. Bütün kuvvetini sonsuzluktan, ilâhî iradedden alan isyana. İnsanı fâniliğin dar çerçevesi içinde kapalı kalmaktan kurtaran, zulmün yanında mesut, Hakk’ın huzurunda hareketsiz yaşatmıyan bu isyan Yunus’un mesut kılan azâbiyle Mevlâna’nın muzdarib tebes-

sümünden doğmadır. Beka âleminden fenâyâ râ'seli bir intişar, ulûhiyyetten insanlığa inmiş insanın damarlarına yapılmış içsel bir görünüşür.

Hirâ'da vahiy alan Nebî'nin sonsuz âşıkının büyük muradına erdiği çölde, Tûr'da Rabb'îyle konuşan Peygamberin cesaretine nazîre olacak bir cüretle Büyük Yalnız'a o şöyle diyordu:

Nasıl dursun, benim biçâre gölgem senden ayrılmış?
Güneşlerden değil, yâ Rab, senin sinenden ayrılmış!
Henüz yâdımdadır bezminde medhûş olduğum demler.

Her şey anlaşıldı: Gerçek hürriyete kavuşmak, ilâhî emaneti elde etmekle kabil olmaktadır. Hürriyet ne devrin ve devletin lûtfudur, ne de rejim şeklidir. Ne de yalnız gayret ve cesârettir.

O sâde bir hamiyet dalgası veya bir isyan fırtınası da değildir. Bunların hepsi yalnız kaldıkça boş birer mahfazadır, kalıptır, şekildir. İnsan rûhunu, insana mahsus olan sefâletlerden kurtarıp da hürriyetine kavuşturacak olan gerçek iktidar, madde olan varlığın öldüğü gibi, cemiyetin hattâ hesap sanatkârı aklın saltanatlarını bir nefeste silip süpürebilecek ilâhî bir emanetin sonsuzluğa böyle bir iştirâkin, bir irtibatın eseridir. Son devrinde bu içsel ve ilâhî irtibata nâil olan büyük hürriyet kahramanını dinlerken bir an olsun yaşadığımız hürriyet, dünyaları dolduruyor.

Bu ruh hürriyeti gerçekten hayat nizâmını değiştirici bir kuvvettir. Ruhlarımızdaki hürriyet iksiri herkesten çok onun bize sunduğu iksirdir.

“Mehmet Âkif”, *Yeni İstiklal*, sayı: 107, 2 Ocak 1963 ve
“Hürriyet kahramanı Mehmet Âkif”, *Yeni İstiklal*, sayı: 108,
9 Ocak 1963; sayı: 109, 16 Ocak 1963

İSYANI

Eski Yunan'dan zamanımıza kadar ahlâk tarihinde şöyle bir evrim olmuştur: Klâsik felsefeye göre ahlâk, metafiziğin nazarı araştırmasıyla dinden gelen mecburi emirlerin birleşmesinden meydana geliyordu. Ona göre biz ahlâka uygun olan hareketin prensibini akılla arayıp bulacağız. Ancak ahlâklılık, iyiliğin ne olduğunu bilmekten ibaret değildir; o yolda hareket mecburiliğidir. Akıl ise, mecburiliği ortaya koymaktan âcizdir. Ahlâkın gerçekleşmesini mümkün kılan bu mecburîlik dinden çıkarılmaktadır. Bize iyi hareketi yaptıran, insanlığın sahibi ve hâkimi olan Allah'tır.

Filozof Kant, işte bu düşünüşü yıkararak ikiliği ortadan kaldırmak istedi. Hem hareketin prensibini, hem de ahlâkî hareketi mecburi kılan kuvveti akıldan çıkarmaya çalıştı. Ancak bu, vicdan dediğimiz pratik akıldır. Kant'a göre, ahlâkın hem hakikatı, hem de mecburîliği vicdandan gelmektedir. Ahlâk kanununun ve ahlâk kuvvetinin her ikisinin müşterek kaynağı olan vicdanın emredici ve yaptırıcı mutlak hürriyeti ise, bizim ruh yapımızın dışında ve onunla açıklanmaz bir âleme aittir; mutlak bir kudretin eseridir. Onu imanın sahasında buluyoruz. Görülüyor ki, Kant da ahlâkı sade insanla izah edememiş, mutlak âlemine baş vurmaya mecbur olmuştur.

Ahlâk ideali, kendisine sahip olan fertte bütün bir irade hali-

ne gelince isyan oluyor. Ahlâkın âlemşumul kaidelerinden hangisine olursa olsun, sadece uymakla ve vicdana uygun görülen bir yolu takip etmekle ahlâkın gayesine ulaşılmış olmuyor. Vicdan, kendi hakikatına aykırı hallere, haksızlıklara isyan etmeden tatmin bulmuyor. Dışımızdaki cihatların en güzeli haksızlığa karşı ayaklanmamızdır:

Hakkı bir zâlîme ihtar, o ne şahâne cihad!

Âkîfin karakteri, bu cihad için yaratılmış, isyanla dolu bir ruh yapısı idi. O kendi portresini kendi kalemiyle ne güzel çiziyor:

Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâle,
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.
Yumuşak başlı isem, kim demiş uysal koyunum?
Kesilir, belki, fakat çekmeye gelmez boynum.
Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta ciğerim,
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.
Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım,
Çiğnerim, çiğnenirim, Hakk'ı tutar kaldırırım.

Onu bize olduğu gibi tanıtan bu isyanda, mesuliyet dâvasını başarmış bir kurtarıcı, ümidini sonsuzlukta birleştirmiş bir veli buluyoruz. Bütün veli ruhlarda olduğu gibi ondaki isyanın kaynağı, bütün varlıklardan, bu kâinatın sanki her zerresindeki sefaletten bizi mesul tutan İlâhi merhamet duygusudur. Bu merhamet, nefsini başkalariyle karşılaştırmaktan doğan bir kendinden utanma değildir. Yokluğun karşısında varlığımızın bir nevi kendini çekemezliği de değildir. Bizzat varlığın var oluşundaki sefaletin ruhumuzdaki ilâhî iradeye yalvarışı gibi bir haldir. Büyük ruhlar daki bir cevherdir. Mevzuunu her tarafta bulur. Sefil varlıklarla ulûhiyetin tam ortasında bulunuşumuzun bizde yarattığı tahlili kabil olmayan esrârengiz bir aşk içinde doğan hamle kuvvetidir.

İsyanın çekirdeğidir. İsyan meyvası ondan hayat ve gıda alacaktır.

Âkif'de varlığına şahit olduğumuz isyan, birçok insanlarda taşkınlık veya bezginlikle veyahut tahakküm ve üstünlük hırslarıyla yükselen isyan hareketinden tamamen başka, hem de onlara zıt bir harekettir. Çeşitli tezahürlerine göre isyan, birçok şekillere ayrılır.

Bu isyan şekillerinden birisinde ve en hoyrat olanında, benlik adına başkalarına karşı gelmek, saldırmak iradesi vardır. Bu bizde ve bütün canlılarda görülen hayatın hamlesidir. Anarşistin isyanıdır. Dünya nimetlerinin kabil olsa hepsini birden ele geçirmek isteyen insanın, hak adına bürünmüş ihtiraslarının saldırışıdır. Yumruklarını sıkarak ve bütün kuvvetlerini hakkı ele geçirmek için kullanan kalabalığın bu isyanı, bazan bir malın paylaşılmasında, bazan bir talebe hakkının korunmasında, bazan bir amele mitinginde gözüktüğü gibi, vicdanları ürperticidir. İnsanın yalnız kendisi için yaşadığını, ruhun yalnız beden için çarptığını en iyi teşhir eden bu isyan anarşistle komünistin isyanıdır. Temelinde bir de aklî değer taşıyan şeklini görüyoruz. Evvelkinden biraz yüksek, biraz ulvî. Bu isyan, hayata çevrilmiştir. Varlıktan, devletten, hazdan, hayatın bize sunabileceği her şeyden uzaklaştıracıdır. Bir nevi iradenin intiharıdır. Hayatın her yüzüzlüğüne dönüp "lânet olsun!" diyen münzevi ruhların isyanıdır. Bu isyan, bayağı bir hayat hamlesinin eseri olmamakla beraber, imansızlıktan ayrılmaz; yeisin meyvasıdır. Rintlik, kalenderlik gibi meslekler, Allah'sız yaşayan, aynı zamanda hodgâm benliğine de bağlanmayan insanın hezeyan halinde taşan isyanıdır. Bütün ümitlerin karardığı bu isyan hareketinde insan kâinat içinde kendini fazla hisseder. Bu isyan sahibini, ümitsizlikler içinde kendi kendisini fazla kemirmekten öldürür.

Bir isyan daha vardır ki, o sade insanlara çevrilmiştir. Başka insanlara üstünlük duygusundan doğar. İzzetinefs perdesi altında yükselen ve taşan gururun saldırmasıdır. Kendisini yaşayanlara

Nietzsche gibi, “üstün insanlar, halkın içinden uzaklaşınız!” diye haykırtır. Sahibini, şuarsuz bir gururun içinde putlaştırır:

Kimseden ümmid-i feyz etmem, dilenmem perr- ü bâl,
Kendi cevvim, kendi eflâkimde kendim tâirim!

diye sayıklayan ruhu cinnetlere müptelâ kılar; bütün varlığını kinle doldurur. Böyle bir ruhda kin ile kibir; iki yılan gibi imanı kemirirler. İnsanlardan nefret, onu aşklardan boşaltır, hayattan usandırır. Hiçbir fedâkarlıktan yılmadan bu insan, sahibini, bu yeryüzünde sahipsizlikten öldürür.

Bu isyanların üçü de bedbaht, üçü de perişan, üçü de sahipsizdir; hepsi insan ruhunun telefıyla neticelenir. Hepsinin de ruhunda ya kin ve kibir veya hüsrân barınır. Hepsi de Allah’sız insanın isyanıdır. Bunların hepsinden başka ve hepsine üstün bir isyan da vardır ki o, merhametle başlayarak ümit ve iman ile beslenen, Allah’ın bizde hareketi diyebileceğimiz isyandır. Ve bu isyanda hüsrân yok, menfaat yok, kin ile kibir yoktur. İnsanın bir fert olan benliği sanki ebedi bir hayat kaynağında eriyip sönen bir ışık gibi, bu isyanda eriyip yok olmuştur. Bu isyana ulaşanlar ilâhî merhametle bütün âlemi birlikte kucaklayan aşkın iradesine sahip olan insanlardır. Merhamet emreder, aşk çevreyi istilâ eder; bütün sefaletleriyle birlikte ebediyet karşısında her an sönmede olan şu hayatın dramını çepçevre sarar, kucaklar. Ebedilik iradesine sahip olduğu halde fâniliğin azaplarıyla kıvranan insanın sefaletinden mesul olmak iradesi, merhametle aşkın kucağında böyle barınır. Şuurun uzanabileceği her hâdise, her hayat sefaleti kurtarılmak ve sonsuzluğa doğru yöneltmek için, bu ilâhî mesuliyetin sahibini harekete geçirir. İnsandaki bu korkusuz; menfaatsiz, tazyiksiz ve benliksiz, bizdeki sahipsiz mesuliyet gerçekte Allah’ındır. Onunla ilâhî irade içimize girmiştir. O Mansur’a “Enelhak” dedirtmişti; Âkifi “Hakkı tutar kaldırım” diye haykırtır. Kalbin bulduğu

sebepleri aklın sebeplerine karşı koyan odur. İnsan denen bu hüsrânlarla, sefaletlerle yüklü benliği İlâhî Varlığın huzuruna ulaştıran da odur. Bu isyan, imanın eseridir, mesuliyet imanının eseri. Onun ruhtan fışkırması halinde insanda âdeta benlikle Allah ikiliği peyda oluyor ve bizde ilk olan, insanlığımızda asıl olan sefâlete karşı Allah'ın yine bizde harekete geçtiğine şahid oluyoruz. Allah sanki bize karşı yine bizde hareket ediyor. Şu halde isyan, Allah'ın bizde hareketidir. Görünüşte insanın olan hareket, böylece insanla Allah'ın bir terkibi oluyor: ondaki muayyeniyet bizim, hürriyet Allah'ındır. Nebîlerle velîlerden başlayarak ruh dünyasının bütün kahramanları bu isyana sahip olanlardır. Âkif de onlardandı. *Safahât*'ında isyanın şiiiri pek çoktur. Hele doğrudan doğruya Kur'ân'ın âyetlerinden ilhâmına işaret aldığı parçalarda isyanını zâlimlerle, duygusuzlara, kadere, zilletlere, milletin yuvarlandığı her sahaya çevirir. Allah'a hitap ederken de edasında isyan vardır:

Mazlumu nedir ezmede, ezdirmede mâna?

Zalimleri adlin, hani öldürmedi hâlâ!

Felâket günlerinde bülbülün matemine isyan eder. Sanki göklerden inen lâhutî bir sada, bir itab, bir ihtar, bülbülün haksız matemine haykırır:

Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil matem!

İsyanı Allah'a çevrildiği zaman, sonsuzluğa tırmanacak bir kuvvet kazanır.

Cemaatin yuvarlandığı ahlâksızlık uçurumu önünde onun isyanı da haşın bir darbe halini alır. İman dolu sanatı o zaman esefle dolu bir sille, bir tuğyan, bir nefret, sanki ilâhî bir kin, bir mahşer hükmü olur:

Vefa yok, ahde hörmet hiç, emanet lâfz-ı bî medlûl;
 Yalan râyiç, hiyanet mültezem her yerde, hak meçhul.
 Yürekler merhametsiz, duygular süflî, emeller hâr;
 Nazarlardan taşan mâna ibâdullahı istihkâr.
 Beyinler ürperir, ya Rab, ne korkunç inkılâp olmuş!
 Ne din kalmış ne iman, din harab iman türâb olmuş.
 Mefahir kaynasın gitsin de, vicdanlar kesilsin lâl...
 Bu izmihlâl-i ahlâkî yürürken, durmaz istiklâl!

Süleyman Nazif, Malta'daki menfasında taşıdığı ruh ve iman-
 la beş yüz sene daha bekliyeceğini, iman ve ümidin yarattığı
 millette bildiriyordu:

Ruhum benim oldukça bu imanla beraber,
 Üç yüz sene, dört yüz sene, beş yüz sene bekler!

Sade zekâ sahipleri için bir müjde ve beşâret olan bu haber,
 Âkif için yeis ile hüsrânın alâmetidir. Bizim gözlerimize yaş geti-
 ren, bu millet huzurunda yapılmış yemin, onu çileden çıkarmaya
 kâfidir. Anadolu'nun ufuklarından yükselen ses, menfadaki vatan-
 pervere haşın bir ihtar olur:

Beşyüz sene bekler mi? Nasıl bekleyeceksin?
 Ruhun da asırlarca bu hüsrânı mı çeksin?
 Karşımda duran dehşeti -gûyâ- edip ima;
 "Hüsrân" deyiverdim, hani, birdenbire, amma,
 Mahşer gibi âfâkımı sarmış zulûmatın,
 Teşrihine kamûsu yetişmez kelimâtın.
 Kaç yüz senedir bekliyoruz, doğmadı ferdâ,
 Artık yetişir çektiğimiz leyle-i yelda.
 Bir nefha-i rahmet de mi esmez? diye sînem,
 Yandıkça, semâdan boşanıp durdu cehennem.

Lâkin, bu alev selleri artık dinecektir,
Artık bize nâr inmeyecek, nûr inecektir.

*

Ey, tek kara gün dostu bu hicranzede yurdun,
Sen, milletin âlâmını dünyaya duyurdun.
En korkulu günlerde o müthiş kaleminle...
Takdis ederiz nâmını... Lâkin beni dinle:
Azmin, emelin heykel-i zîruhu iken dün,
Bilmem ki, bugün, ye'se nasıl oldu da düştün?
Çoktan beridir bekledi... Bekler diye, millet,
Asâra mı sürsün bu sefâlet, bu mezellet?
İslâm elinin sade esâret mi nasîbi?
Sen, yoksa unuttun mu o mâzi-i mehîbi?
Etrafa bakıp sarsılacak yerde ümidin,
Vicdanını, imanını bir dinlemeliydin.
Garbin ebedî gayzı ederken seni me'yus,
"İslâma göz açtırmayacak, dersen, o kâbûs,"
Mâdam ki Hakk'ın bize vaadettiği haktır,
Şarkın ebedî fecri yakındır, doğacaktır.
Hiç bunca şehîdin yatarak gövdesi yerde,
Deryâ gibi kan sîne-i hilkatte tüter de,
Yakmaz mı bu tûfan, bu duman, gitgide Arşı?
Hissiz mi kalır lücce-i rahmet buna karşı?
İsyan bize râci'se de bir böyle temaşa,
Sığmaz sanırım, Adl-i İlâhîsine, hâşâ.

*

İslâmı, evet, tefrikalar kastı kavurdu;
Kardeş bilerek, bilmeyerek, kardeşi vurdu.
Can gitti, vatan gitti, bıçak dine dayandı;
Lâkin, o zaman silkinerek birden uyandı.
Bir gör ki: bugün can da onun, kan da onundur;
Dünya da onun, din de onun, şan da onundur.

Bin parça olan vahdeti bağlarken uhuvvet,
 Görsen, ezelî rabıta bir buldu ki kuvvet:
 Saldırısı da kırk Elh-i salib ordusu kol kol,
 Dörtüüz bu kadar milyon esir olmaz, emin ol.

İsyan, onun bütün eserine sinmiştir. Âdeta şiirinin tabîi bestesidir. Uzayıp gittikçe kendini cemiyete vermekten doymadığı hoşsohbet nazımının normal ritmi üstüne her çıkışında Âkîfî isyan halinde buluyoruz. Onun bugün bizden uzakta duran varlığını, Peygamberlerle beraber bütün büyük âsilerin safında, isyan kahramanlarının Allah'a en yakın olduğu bir âlemde temaşa ediyoruz ve bu kahramanlar arasında onu seçmeye çalışırken, hayâl ufuklarının çok ötesinde bir yanda Kılıç Aslan'la Yıldırım gibi kuvvet heykellerini, öbür tarafta Mevlânâ ve Yunus gibi gönül kahramanlarını, lâkin hepsi de hülyâyâ tenezzül etmemiş irade ve isyan heykellerini temaşadan kendimizi alamıyoruz.

Gerçek dindarlık, vatanseverlik ve insanlık kavramlarını kendinde birleştiren büyük idealist din dünyamızı hislerle hura-felerden sıyrıp iradenin hayatına yükseltti. Milliyetçiliği, ahlâk ve fazilet dâvasının eşdeğeri yaptı. İnsanlık idealini, İslâm'ın ruhundan ayrılmaz, bölünmez bir cevher halinde tanıttı. Bütün büyük-ler gibi o da zaman ve asırlar geçtikçe daha iyi anlaşılacaktır. Bugünkü buhranlı varlığımızda, üniversitenin başında, gençliğin önderliği yerinde, basın taifesinin irşâd ve istikâmet vericiliğinde, dilimizi katledenlerin hayasız saldırısı karşısında, maarifimizin mihrabında, din ordusunun en önünde varlığımızın kurtarıcısını beklediğimiz bütün ümit katili acıların başucunda hep onu, hep onu aramaktayız.

Âkîf'in ebediyet tepesine çektiği sancağın gölgesinde men-faatlerden, hakaretlerden, taassuplardan, zulümlerden doğan kinlere paydos! Milletimize İstiklâl Marşı sunan büyük ruh sahibi, ondan çok daha büyük eser olarak ruhlarımızı istiklâl ile selâmet-

kavuşturacak hakikatin müjdecisidir.

O bu emaneti ebedilikten aldı, merhamet idealinin âşıkı olan gönüllerde ebedi kalacaktır.

“Mehmet Âkif’in İsyanı”, *Sebilürreşad*,
XI/258, Aralık 1957.

EK

“ÂKİFNÂME”YE DAİR

Tasavvuf tecrübesinde üç safhadan geçilir. Birincisi terk safhasıdır. *Allah* yolcusu bu birinci safhada dünyaya ait kendinde ne varsa onların hepsinden boşalır. Servetten geçer, devletten geçer, şöhretten geçer. Hâtıralardan ve zekânın mahsûllerinden boşalır, fânî, sevdâlardan boşalır, kendi iktidarının inancından boşalır.

Boşalma tamam olunca ikinci safha başlayacaktır. Onda, varlık vehimlerinden boşalan ruha lutf-u ilâhî dolar. Kendi yokluğunda ilâhî varlığın azametini duyan ruh, içten bir fırtınaya tutulmuşcasına sarsılır, kendinden geçer. Bu safha, vecd safhasıdır. Vecd denen bu ruhânî sarhoşluk halinde temâşâ edilen âlemler, tasavvuf ehlinin terennümlerini doğurur. Vecdin sonunda üçüncü ve son olan huzur safhası açılır. Huzur, hareketsiz, sarsıntısız, âdeta düşüncesiz visâl halidir. Onun yaşattığı, belli bir konuya bağlanmayan ve sınırları olmayan sevinç ve selâmetten ibaret, içerisinde varlığın eridiği tek bir duygudur. Fırtınadan sonraki durgun denizin mutlak durgunluğunda yaşattığı ezeli hikmetin, ruhda sessiz, sözsüz hayat oluşudur.

Mehmed Âkif'in hayatında bu üç safhayı arayabiliriz. Birincisini o, Çanakkale Harbi'ne kadar İstanbul'da yaşadı. Bu devrenin duygularını “*Âsım*”dan önceki beş “*Safahât*”ında buluyoruz. İkinci safha, Birinci Cihan Harbinin felâketleriyle başladı.

Sanki mağlûbiyet denen büyük ıztırap, milletimize “Âsım”ı kazandırmakla karşılandı. Sonra bu vecd hali, İstiklâl Savaşı esnasında Ankara’da devam etti. Üçüncü safha, kendisine vahdet-i vücudu ilhâm eden çölde başlayacaktır. Onun müjdelerini “Gölgeler”de buluyoruz.

İstanbul’daki birinci safhada Âkif, dünyasına ait nesi varsa nağme halinde hepsinden boşaldı. Mekânın her noktasında durdu. Şark’da, Garp’da dolaştı. Yaralarının hepsini neşterledi. İslâm diyarının her karış toprağına ümit tohumları serpmek istedi. İnsan denen hilkat hârikasını, ilâhi varlığın sınırlarında ona en yakın yere yerleştirdi. Sonunda hüsrânın büsbütün boğulmadığını görünce, “Şu sessiz kubbenin altında insandan eser yokmuş!” diye haykırmaktan kendini alamadı.

Buraya kadar Âkif’in san’atı henüz feryad halindedir. Eserde Âkif ve âlem tezadı göze çarpmaktadır. Onun tasavvuru olan âlem, dünyamızın gerçeğinden ayrı bir âlemdir. Ona, bu haliyle bu âlemden boşalmak gerekmektedir. Ondaki Eflâtunî ideale yakışan hareket, bütünüyle bu âlemi terkdir. Kader, bu terk işini, ona biraz geç olmakla beraber, yine yaptırdı. İlk beş *Safahât*, içinde yaşadığı ve dokunduğu dünya ile san’atkârın ideali arasındaki ürpertici tezat yüzünden, onu belki biraz geç kalan bu terk hareketine hazırlayıcı ıztıraplı geçit olmuştur.

İkinci olan vecd hali onda Çanakkale Harbi ile başladı. İstiklâlini isteyen milletin o zaman kalbi olan Ankara’da Allah’a götüren yolculuk halinde devam etti. “Asım” ile “Gölgeler”deki şiirlerin bir kısmı vecdinin ifadeleridir. Ankara’nın Tâceddin Dergâhı’nda ümmetin kurtuluşu için Allah tarafından görevlendirilen uyarıcı, sırf ilâhi olan cezbelerini daha sonra Büyük Huzura açılan çölde yaşayacaktır. “Gece” ve “Secde”, bu devrenin mahsulü olan Vahdet-i vücud aşkının terennümleridir. Üçüncü olan Huzur halini de o muhakkak yaşamıştır. Ancak bu son devre hakkında bilgimiz yok. İnsanla Allah arasındaki bu samimiyet sırrını, bu ifşa

edilmez hali, o da her mistik gibi kendisiyle beraber götürmüş olsa gerektir. Her halde dünyada iken yaptığı ruh tecrübesinde huzura eriştikten sonra ötedeki Büyük Huzura kavuşmuş olmalıdır.

Büyük sırra götüren yolda istiklâl ezânlarının inlediği Ankara'nın kıyısındaki Tâceddin Dergâhı'nda cezbelerini yaşarken, çok sevdiği ve adına "*Bülbül*"ünü ithâf ettiği o zaman Karesi mebusu olan Hasan Basri Bey, san'atkârın vecdinin yakından şâhidi olmuştu. Bu esnada şâirin ruh dünyasındaki fütuhâtı, Anadolu'nun mübarek toprağının dokuz yüz yıl önceki ilk fetihleri gibi şa'saalı, Yunusun cezbeleri gibi derindi. O derinlikleri bugün biz ölçemeyiz. Sanki bir güneşten kopup da gelmişçesine Ankara'ya sığmayan adam oradan, "*Bülbül*"deki hıçkırıklarla kararmış semalara haykırdığı gibi, Allah'ın en ulvî ihsanı olan hiç sönmeyecek ümitle de Malta'da esir olan vatanın kara gün dostu Süleyman Nazîf'i selâmlıyordu. Rabbinden mukaddes vazife almışçasına coşkun yaşayan şair, Anadolu'nun haritasından taşmak isteyen aşk, ümit ve iman karışığı olan bir ruh tuğyanı ile yetim yurdun mutlaka kurtulacağına bir hüccet, birer yemin olan yazılarını yazıyordu. O acı günlerde en yakın dostlarından olan ve kendisiyle sürekli temas halinde bulunan merhum Hasan Basri Çantay, şairin yazılarına ilhâm olan hâdiseleri ve karakterindeki insanüstü teşekkülün safhalarını adım adım tesbit ediyordu. Zira san'at eserini, san'atkârın yaşayışı ile izah etmek lâzımdır. Bu yaşayışın hâdiselerini göz önünde tutmayarak yapılan izahlar, san'at eserini hakkiyle tanıtmaktan uzak kalmaktadır. Şunu da söyleyelim ki Hasan Basri Çantay, alelâde bir müşahit değildi. İslâm ilimleri üzerinde geniş vukuf sahibi âlim, şair, muharrir, musikîye de âşına bir şahsiyetti. Zekâ ile hassasiyet tek bir ışık halinde birleştiği zaman ne kadar ince ve ne derecede keskin bir kuvvet hasıl olursa öyle bir insandı. Tarihin böylesine bir lûtfu olan o îman ve ilhâm devrinde Âkîf'i tanıdı, onu sevdi, ona bağlandı. Devrimizin artık anlamadığı bir dinî derinlikte ona

dost oldu. İnsanı anlayış bakımından derin zekâsı, hâdiseleri anlatma hususunda ince ve akışlı ifadesi ile Mehmed Âkîfî yeni nesle tanıtmada onun büyük rolü olmuştur. O, “*Safahât*” şairinin şiiriyle yanyana giden hayatını yakından takip etti. San’atkârın büyük sırrı olan bu içsel münasebet sırrını ifşa etti. Âlim ve şair şahit, onun büyüklüğüne hayranlıkla geçirdiği yılları anlattı. Âkîf’in daha eski dostları arasında bile onu hiç anlamayan, onun kutsal dâvasını yer yer küçümseyenler olmuştur. Hasan Basri Çantay gibi bir dost, şüphesiz ki taliinin güzel cilvelerindendi. Zaman, dostların değerini ve gerçek çehresini meydana çıkarıyor. Devrimizin anlayışından artık uzaklaşan bu büyük müslümanlar, şimdi barındıkları hakikat dünyasında elbette birbirlerini tekrar bulmuşlar ve ebedî sohbetlerine dalmışlardır. Bu sohbetten şimdilik nasipsiz olarak toprağın üstünde sürünen bizler, Âkîfleri güneşe bakabildiğimiz, güneşteki cevheri görebildiğimiz kadar anlıyoruz. Biz zavallı nasipsizler onu, nihayet büyük bir şair ve san’atkâr olarak tanıyoruz. Edebiyat ve san’at tarihimizde Âkîf’in yeri, derinlikte Yunusların ayak ucunda ise azametle parlaklıkta Fuzûlîlerle Sinanların başucundadır. Âkîf, yalnız yirminci asrın Müslüman-Türk şairi değil, dokuz yüz yıllık tarihimizin en yükseklerde duran terennümcüsüdür. O koca bir tarihin türbedârıdır. San’atta fertten Allah’a, ferdî sevdâlardan ilâhî aşka, birlerden Bütünün sevdâsına doğru basamaklanan, bu cüz’ilerden küllîye gidiş dâvasında, Mevlânâlarla Yunusların yürüttükleri kervanın önünde yarışan atletler, taştan yapılmış eserde Koca Sinan ise söz san’atında Fuzûlî ile Âkîf değil midir? Dinî san’at denen zirve edebiyatının kapısı yirminci asrda Âkîf’in eliyle açıldı. Bu kapıdan girmek kolay değil; çünkü pek yüksek. Ona tırmanmak için büyük ruh kuvveti lâzım. Onu ancak alçaklardan selâmlıyoruz. Âkîf’in kabri, ziyaretçilerin durduğu yerden çok yükseklerde yapılmıyordu. Âkîfî konuda, kafiye, tasavvurların dar çemberi içinde tanımaya çalışmak beyhudedir. Haddimizi bilmek, Âkîf’in dostluğunun harîminde yaşamış olan Hasan Basri Çantaylara gıpta ile,

sevgi ile, hürmetle yaklařıp onlardaki ilâhî emanetten birer damla dilenmesini bilmektir.

Bu toprak daha çok  kifler yetiştirecek mi? Bu soruyu, m mince dua ve ümitlerle karışlamak kolaydır. Ancak n zımın, şâirin, idealcinin, hatta vatanperverin üstünde, t  uzaklarda, sanki Levh-ı mahfuzda yazılı bir insan vasfı var. Bir insan vasfı ki onu insan isimlendiremiyor. Fazilet diyorsunuz, yetmiyor; Hamiyet küçük kalıyor; Aşk, önünde yanıp kül oluyor. Cezbe nedir bilerseniz eğer, “Allah!” deyip kalıyorsunuz. Kelime ile cevaplanmayan bu ilâhî bilmeceyi, ancak yine kelimesiz ibadetteki vecd cevaplandırıyor. Eğer bulmak hususunda iktidarınıza inanıyorsanız, işte  kif Bey’de onu arayınız. “ kifn me”de bu sırrın çözümünü bulabilirsiniz,  kif Bey’i anladınız demektir.

Hasan Basri  antay’ın * kifn me* kitabının takdim yazısı,
İstanbul 1966, s. 7-9.

dergâh yayınları

NURETTİN TOPÇU

Bütün Eserleri

İSYAN AHLÂKI

BERGSON

✦ AHLÂK

AHLÂK NİZÂMI

✦ AMERİKAN MEKTUPLARI/
DÜŞÜNEN ADAM ARANIZDA

✦ BÜYÜK FETİH

✦ KÜLTÜR VE MEDENİYET

MEHMET ÂKİF

MİLLET MİSTİKLERİ

FELSEFE

(ders kitabı)

MANTIK
(ders kitabı)

PSİKOLOJİ
(ders kitabı)

SOSYOLOJİ
(ders kitabı)

TAŞRALI

REHA

VAR OLMAK

İRADENİN DÂVASI/ DEVLET VE DEMOKRASİ

İSLÂM VE İNSAN/ MEVLÂNÂ VE TASAVVUF

TÜRKİYE’NİN MAARİF DÂVASI

VAROLUŞ FELSEFESİ/ HAREKET FELSEFESİ

YARINKİ TÜRKİYE

Büyük adam, eseriyle hayatını birleştiren adamdır. Biz onda şu vasıfları arıyoruz: Önce bütün ömründe aynı kanaatin, aynı imanın sahibi olan adamdır. Devirlere, zaruretlere, cemiyetlere göre değişmez, muhitine uymaz; muhiti kendine uydurur, uydurmazsa çarpışır. Cemiyetten daha kuvvetlidir; cemiyeti sürükleyicidir. Böylelerine muvazeneli karakter sahipleri denir. Bu üç türlü fonksiyonların da aynı seviyede yüksek ve keskin oluşu, insanoğlunu hilkatin harikulâde bir eseri yapabiliyor. İşte Âkif yaradılışın bu lütfuna uğramıştı. Ancak onu, iradesinin ateşli tazyikiyle diğer sahalarda muvazenesizlikten koruyan pek mühim bir sebebin var olduğu da unutulmamalıdır: Bu sebep, demirden bir iradeyi ahenkdar bir ray üzerinde yürüten İslâm terbiyesi ve Allah'a imanıydı.

DERGÂH

